

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Journal of Social Sciences Research

Yıl/Year: 2009 Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 1

ISSN.1306-732X

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Sibel Gülse Bal & Rüştü Yayar & Osman Karkacier / Türkiye -Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış	1-23
Cengiz Çakaloğlu / Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)	24-46
Iveta Kovalciková / Dynamic Testing And Assessment of Latent Learning Capacities	47-53
Elif Özlem Özçatal / Tokat Emek Piyasasında Kadın İşgücünün Konumunun Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi.....	54-74
Hayrettin Tüleykan / Çok Yıllı Kamu Bütçelemesi ve Türkiye Uygulaması	75-111
Niyazi Can & Mustafa Can / Yurtdışında Bulunan Türk Çocuklarının Eğitimleriyle İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri	112-130
Münteha Gül Akmaz & Nesime Ceyhan / Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Tokat Örneği)	131-147
Fatih Yılmaz / English Language Needs Analysis of University Students at a Voluntary Program	148-166

Türkiye -Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış

Sibel GÜLSE BAL^a & Rüştü YAYAR^b & Osman KARKACIER^c

Özet

1991 yılında bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri dünya ile ekonomik bağlar kurma arayışına girmişlerdir. Bağımsızlığına kavuşan 12 ülkeden; kökü, dili, dini ve kültürü bir veya birbirine çok yakın beş ülkenin Türkiye'ye olan yakınlığı farklıdır. Türk Cumhuriyetleri, *Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan*'ın oluşturduğu Türk Dili konuşan beş ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler bağımsızlıktan sonraki sorunlarını, çeşitli bağlarının bulunduğu Türkiye aracılığıyla aşmayı uygun görmüşlerdir. Bu durum, Türkiye'yi diğer ülkelere göre ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.

Türk Cumhuriyetleri sahip oldukları üretim imkânları ile ham petrol, doğal gaz ve endüstriyel hammaddelerin ihracatçısı iken, başta temel besin maddeleri olmak üzere tüketim mallarının ithalatçısı konumundadırlar. Türkiye ile ekonomileri, üretim yapıları, ihracat ve ithalat talepleri kıyaslandığında büyük bir işbirliği potansiyeli bulunduğu ve birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Türkiye sahip olduğu nitelikli insan gücü, teknolojik bilgi birikimi, uluslararası ilişkilerdeki tecrübesiyle Türk Cumhuriyetlerine çeşitli alanlarda fayda sağlayacak yetkinliktedir.

Çalışmada, ekonomilerini yeniden kurma, dünya ile ekonomik bağlarını güçlendirme sürecindeki beş ülkenin bağımsızlıktan bugüne dönüşüm sürecinde (1994–2008) Türkiye ile dış ticaretleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye ile ticari ilişkilerin gelişimi, sektörlere göre ithalat ve ihracata ilişkin zaman serileri yüzde dağılımlar ve indekslerle analiz edilmiş, gelecekteki ticari ilişkilerin daha düzgün ve problemsiz bir düzeyde gelişmesi için öngörülerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Türkiye, Dış Ticaret

A General View of Turkey-Turkic Republics Foreign Trade Relations

Abstract

Turkic Republics, which won their independence in 1991, has been seeking to establish economic links with the world. These Republics are Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan. Of the 12 countries that won their

^a Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, sgulse@gop.edu.tr, Tokat.

^b Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ryayar@gop.edu.tr, Tokat.

^c Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, oskar@gop.edu.tr, Tokat.

independence, these five countries, whose ethnic origin, language, religion and culture are very similar, has a unique relations with Turkey. They wanted to overcome various problems after their independence with the help of Turkey with which they had various links. This situation made Turkey a privileged country among others.

While Turkic Republics are exporters of crude oil, natural gas and industrial raw materials, they import various consumption goods especially food. Compared to Turkey in terms of their production structures, export and import demands, it can be seen that Turkey and these countries complement each other and have a potential for a large trade volume. Turkey, with its qualified human resources, know-how level and experience in international relationships, has the competency for providing Turkic Republics with some advantages in various areas.

In this study, foreign trade relations with Turkey of Turkic Republics, in the process of reestablishing their economies and their links with the world, in the transformation period starting from their independence to today have been evaluated. Development of trade relations has been analyzed via time series of exports and imports in different sectors, percent distributions and indices. Some suggestions were made regarding the development of future trade relations in a better and smooth way.

Key words: Turkic Republics, Turkey, Foreign Trade

1. Giriş

1991 yılında S.S.C.B.'nin dağılmasının ardından da diğer cumhuriyetler gibi, Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanarak dış dünya ile ekonomik bağlar kurma arayışına girmişlerdir.

Türk cumhuriyetleri Sovyetler Birliğinin hammadde ve tarımsal deposu olarak görülmüş ve bu politikaların doğal bir sonucu olarak, sanayileşme açısından bölgenin geri kalmış coğrafyasını oluşturmuşlardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B) döneminde Türk Cumhuriyetleri başta petrol ve doğalgaz olmak üzere çok büyük yeraltı kaynaklarına sahip olmalarına, geniş ve verimli tarım arazilerinin bulunmasına, iş gücü problemi yaşamamalarına ve doğudan batıya ticari ulaşım yolları üzerinde yer almalarına rağmen sadece coğrafi birer birim olarak değerlendirilmişlerdir. Türk Cumhuriyetleri, birliğe işlenmemiş tarım ürünleri sağlayan, çıkarılan yeraltı zenginlikleri ve elde edilen hammaddeleri işleyecek tesisleri bulunmadığı için bu potansiyeli olduğu gibi Rusya'ya aktarmaktadır. Mevcut olan fakat rasyonel üretim gerçekleştiremeyen tesislerinde kendi insan kaynaklarını sadece vasıfsız iş gücü olarak

değerlendiren, yönetim ve üst düzey kadrolarında Rusların yer aldığı birlik üyesi cumhuriyetler olarak görülmüşlerdir (Turan, 2002: 2).

Dönüşüm süreci merkezî plânlama ağırlıklı sosyalist bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçme çabası içinde bulunan Türk Cumhuriyetleri için sadece ekonomik anlam taşımamakta; ulusal ekonomiyi inşa süreci, bağımsız devlet olmanın gerektirdiği ekonomik kaynakların kontrolü, ülke ekonomisinin idaresine sahip çıkma gibi zor ve aynı derecede öncelikli bir başka süreci de içermekteydi. Bu durumun doğal sonucu ise, başa çıkılması gereken sorunların boyutlarının ve ağırlığının katlanarak artması şeklinde ortaya çıkmıştır (DPT, 1995:3).

Piyasa ekonomisine geçişin kolay ve çabuk olacağı düşünülmekteydi. Beklenenin aksine dönüşümün hiç de kolay ve çabuk olmadığı, geçen on sekiz yıllık sürede açık bir şekilde görülmüştür.

Çalışmada, ekonomilerini yeniden kurma, dünya ile ekonomik bağlarını güçlendirme sürecindeki kökü, dili, dini, kültürü ile birbirine ve Türkiye'ye çok yakın beş bağımsız ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) bağımsızlıktan sonraki süreçte, (1994–2008) döneminde Türkiye ile arasında gerçekleşen dış ticaret değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın en zor kısmı veri bulma aşamasıdır. Özellikle Türk Cumhuriyetlerine ilişkin kaynak ve veri bulmada güçlükler yaşanmıştır.

2. Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Durumu

Türk Cumhuriyetleri bugünkü üretim imkânları dikkate alındığında, büyük imkânlara sahip oldukları ham petrol, doğal gaz, endüstriyel hammaddeler yanında sınırlı sayıda sanayi ürünleri ihraç edebilecek durumda iken başta temel besin maddeleri olmak üzere genel olarak tüketim malları ithal etmek zorundadırlar (Akdiş, 2002:1; Alagöz vd., 2004:3).

Beş Türk Cumhuriyeti ve Türkiye'nin temel sosyo-ekonomik göstergeleri Çizelge1'de verilmiştir. Mevcut durum, sosyal ve ekonomik büyüklükler açısından Çizelge ülkeler itibarıyla değerlendirilirse;

Çizelge 1. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin Temel Göstergeleri

Resmi Adı	Türkiye Cumhuriyeti	Azerbaycan Cumhuriyeti	Kazakistan Cumhuriyeti	Özbekistan Cumhuriyeti	Türkmenistan Cumhuriyeti	Kırgız Cumhuriyeti
Yönetim Biçimi	Cumhuriyet	Cumhuriyet	Cumhuriyet	Başkanlık Sistemi	Başkanlık Sistemi	Cumhuriyet
Resmi Dili	Türkçe	Türkçe	Kazakça(Rusça)	Özbekçe (Rusça)	Türkmençe	Kırgızca
Başkenti	Ankara	Bakü	Astana	Taşkent	Aşkabat	Bişkek
Yüzölçümü	780 000 km ²	86 600 km ²	2 717 300 km ²	448 900 km ²	488 000 km ²	198 500 km ²
Nüfusu	69.659.000	8.670.000 ^a	15.553.000 ^a	27.190.000	5.269.000 ^a	5.311.000 ^a
Para Birimi	Lira	Manat	Tenge	Sum	Manat	Som
GSYİH	729443	46378	132229	27918	20354	5049
GSYİH'nin Sektörel Dağılımı ^b	T S H	T S H	T S H	T S H	T S H	T S H
	12 23 65	10 62 28	7 39 54	28 29 43	20 41 39	38 25 37
Kişi Başına Gelir	10472	5349 ^a	8502 ^a	1027	3863 ^a	951 ^a
Enflasyon Oranı	% 10,06	% 15,4	% 9,47	% 14,45	% 11,99	% 20,06
İhracat (Milyon \$)	131975	31500 ^a	71184	10360 ^a	10780 ^a	1642
İthalat (Milyon \$)	201960	7200 ^a	37889	5260 ^a	4680 ^a	4058

Kaynak: DTM, 2007; IMF, 2009; TÜİK 2009; FAO, 2009.

^a IMF tarafından tahmin edilmiştir. ^b 2006 Yılı rakamlarına göre dağılımdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecinde Ermenistan'la olan savaşın da etkisiyle ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında makro ekonomik dengelerinde ciddi bozulmalar meydana gelen ülkenin milli geliri düşmüş ve enflasyon oranı yüksek rakamlara ulaşmıştır. Bütün bunların sonucunda 1991–1994 döneminde GSYİH'si % 58 oranında küçülen Azerbaycan ekonomisi, 1994'teki ateşkesten sonra bir toparlanma sürecine girmiş ve yaşadığı ekonomik sıkıntıları atlattığı başarımıştır (Şekerci, 2007).

Alınan önlemler neticesinde, GSYİH'nin reel seviyesi 1996 yılında, 1988 yılından beri ilk defa (% 1,3) artmıştır. 1996–2005 yılları arasında GSYİH' deki artış % 367,6 (yıllık ortalama % 12) olmuştur. Azerbaycan ekonomisinde 1996 yılından itibaren başlayan büyüme 2007 yılında da artan bir hızla sürmüştür. GSYİH bu dönemde % 25 artarak 25,2 milyar Manat'a (29,3 milyar \$'a) yükselmiştir. GSYİH' da sanayinin payı % 59,2 tarımın % 6,2 ve diğer sahaların payı % 34,6 olmuştur. Kişi başına düşen milli hâsıla % 23,6 artarak 3.473,9 \$'a yükselmiştir. Yine bu dönemde bir işçinin ortalama aylık ücreti % 42 artarak 248,8 \$'a yükselmiş, yıllık enflasyon oranı ise % 16,7 olmuştur. Enflasyon, 2007 yılında özellikle gıda ürünlerinde kendini göstermiş; gıda ürünleri, içki ve tütün fiyatlarında % 16,2, gıda ürünleri dışındaki mal ve hizmetlerde ise % 10,5–25,3 arasında artış olmuştur (Anonim, 2008a).

Azerbaycan'da 2000–2005 döneminde GSYİH'nın ekonomik sektörlere göre dağılımı incelendiğinde GSYİH'nın % 10'u tarım sektörüne, % 62'i sanayi sektörüne, % 28'i hizmetler sektörüne aittir. Kişi başına gelir 1.586 dolardır (Çizelge 1).

Kazakistan, Azerbaycan gibi büyük petrol rezervlerine, mineral ve metal, petrol ve doğal kaynaklarına da sahiptir. Sanayisi makine imalatına dayalıdır. Ekonominin yeniden yapılandırılması ve 1993 yılında ulusal para birimi Tenge'nin tedavüle sürülmesiyle bağımsız bir ekonomik gelişme yolunda ilerleme çabaları 1996 yılından itibaren sonuç vermeye başlamış Kazakistan bağımsızlık tarihinde ilk defa büyümeye geçmiştir (Hatipoğlu, 2007:2)

Kazakistan, sahip olduğu ekonomik kaynaklar itibarıyla, Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri içerisinde en yüksek kişi başı GSYİH ve aylık ücretlere sahip ülkedir. Ülkenin sahip olduğu zengin maden, metal, mineral, doğalgaz ve petrol kaynaklarından çıkan ham maddelerin uluslararası piyasa fiyatlarının son yıllarda giderek yükselmesi Kazakistan'ın geleceğine daha güvenle bakılmasını sağlamaktadır. Kazakistan, Türk sermayesinin dünyada en fazla yatırım yaptığı 5. ülke olarak, Türk iş adamlarının ticaretten, müteahhitlik hizmetlerine kadar pek çok alanda aktif olarak faaliyette bulunduğu önemli bir pazar konumundadır. Gelecek yıllarda, Kazakistan ekonomisindeki gelişmeler ve oluşan sermaye birikimi sayesinde Kazakistan ve Türkiye'deki iş adamları arasındaki işbirliği imkânlarının artarak devam edeceği açıktır (Anonim, 2007).

Kazakistan, Rusya Federasyonu'ndan sonra BDT ülkeleri arasında en büyük yüzölçümüne sahiptir. Kazakistan'da 2000–2005 döneminde GSYİH'nın ekonomik sektörlere göre dağılımı incelendiğinde GSYİH'nın % 7'si tarım sektörüne, % 39'u sanayi sektörüne, % 54'ü hizmetler sektörüne aittir. Kişi başına gelir 4.969 dolardır (Çizelge 1).

Özbekistan, BDT ülkeleri içinde yapısını en az değiştiren, reformların en yavaş ilerlediği ülkedir. Özbekistan'da 2007 yılı itibarıyla GSYİH'nın ekonomik sektörlere göre dağılımı incelendiğinde; GSYİH'nın % 21,7'si tarım sektörüne, % 24'ü sanayi sektörüne, % 39,3'ü hizmetler sektörüne geriye kalan % 15'lik kısım ise inşaat sektörüne ve vergi gelirlerine aittir (Anonim, 2008b).

Özbekistan pamuk üretimi Sovyetler Birliğinin % 50'lik ihtiyacını karşılamaktadır. Et, süt, yumurta yönünden de aynıdır. Ülke, ipek üretimi ve meyvecilikte ileridir. Ülkenin büyük bölümünü kaplayan Kızıl Kum Çölü'nün zengin doğal gaz, altın ve uranyum yataklarına sahip olduğu bilinmektedir.

Özbekistan'ın sahip olduğu yıllık 100 ton kapasiteli altın madeni miktarı dünyadaki en büyük altın ocaklarının üretiminden çok fazladır. Ayrıca Özbekistan'da stratejik bir madde olduğu için miktarı tam belirtilmeyen ve işletilmekte olan Uranyum yatakları da bulunmaktadır (Uludağ ve Memedov, 1992:307;DPT, 1995:158).

Kırgızistan'ın, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, özel tüketiminde düşüş görülmüş ve kamu harcamaları artmıştır. Bunun sonucunda 1991–1995 döneminde GSYİH 1990'daki seviyesinin yarısına inmiştir. 1993 yılında ulusal para tedavüle girmiş, fiyatlar serbest bırakılmış, ticaret mevzuatı ile tarım sektöründe reform yapılmış, varlıklar özelleştirilmiş ve serbest bir ticaret rejimi kabul edilmiştir. Bu sayede ekonomi 1996 yılından itibaren düzelmeye yüz tutmuştur. 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi ertesinde Kırgız ekonomisi istikrara kavuşarak yılda yaklaşık % 5 oranında büyümüştür. Tarım ve madencilik sektörleri geleneksel olarak güçlü olarak tanımlanan sektörlerdir. Bunların yanı sıra, inşaat ve enerji ile ulaştırma, ticaret ve catering gibi hizmet sektörü alanlarında da sağlıklı bir büyüme gözlemlenmektedir (Anonim, 2009a).

Kırgızistan ekonomisi büyük ölçüde tarıma ve altın üretimine dayalıdır. Kırgızistan hayvancılık ağırlıklı tarımsal yapısında, 4.000'den fazla bitki çeşidine sahiptir. 1998 yılındaki anayasal referandumda diğer kararlar arasında tarımda özelleştirmeye gidilerek, tarım sektörüne ve genel ekonomiye yabancı sermaye girmesi için engeller ortadan kaldırılmıştır. 1998 Rusya Krizi, bağımsızlıktan sonraki dönemde yavaş yavaş iyileşme gösteren Kırgızistan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir (TİKA, 2007: 45–46).

Kırgızistan'da, 2000–2005 döneminde GSYİH'nın ekonomik sektörlere göre dağılımı incelendiğinde GSYİH'nın % 38'i tarım sektörüne, % 25'i sanayi sektörüne, % 37'si hizmetler sektörüne aittir (Çizelge 1). Kırgızistan'ın 2008 yılında büyüme hızı Dünya büyüme hızının üzerinde olmasına rağmen, genel olarak ülkede girişimcilik alanında durgunluğun olduğu kesindir. Üretim metoduyla hesaplanmış Kırgız Cumhuriyeti GSYİH'sı, 2008 yılında Kumtor Altın Madeni üretimi hariç tutulduğunda % 5,4 oranında büyüme göstermiştir (Anonim, 2009a).

Türkmenistan, besicilik ve tarımsal ürünler yönünden zengin bir ülkedir. Yarım milyon hektar arazisi sulanabilmektedir. Pamuk üretimi ve bağcılık tarımsal üretimde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak üretilen pamuğun ancak % 1'i Türkmenistan'da işlenebilmektedir. Kükürt, sodyum sülfat, sülfür,

iyot, krom gibi maden yataklarına sahiptir. Petrol ve doğalgaz üretiminin de azımsanmayacak miktarda olduğu belirtilmektedir (Uludağ ve Memedov, 1992:318). 2000–2005 döneminde Türkmenistan’da GSYİH’ nın ekonomik sektörlere göre dağılımı incelendiğinde GSYİH’ nın % 20’si tarım sektörüne, % 41’i sanayi sektörüne, % 39’u hizmetler sektörüne aittir. Türkmenistan’ın ekonomik yapısı, doğal gaz, petrol ürünleri, pamuk ve tekstil sanayi, buğday ve gıda işleme sanayi üzerine şekillendirilmiştir.

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra piyasa ekonomisine geçiş sürecinde gerçekleştirilmesi gereken özelleştirme faaliyetleri aradan 16 yıl geçmesine rağmen çok yavaş ilerleme kaydetmektedir. Orta ve büyük ölçekli kuruluşların özelleştirilmesini hızlandırmak, yabancı yatırımcıyı çekmek için Türkmenlerle aynı hakları sağlamak üzere 1997 yılında yeni yasal düzenlemelere gidilerek Devlet Başkanına bağlı Yabancı Yatırımlar Ajansı kurulmuştur. 1998 Ocak ayında Ajansın içinde Özelleştirme Merkezi oluşturulmuştur. Bütün bu çabalara rağmen özelleştirilecek kuruluşların eski teknolojiye sahip olması ve satış için saptanan başlangıç fiyatlarının çok yüksek tutulması nedenleriyle istenilen sonuca ulaşamamıştır. 2001 yılından itibaren özelleştirme sorumluluğu Ekonomi ve Maliye Bakanlığına geçtiğinden bu yana özelleştirme amaçlı bir satış yapılmamıştır. Önemli işletmelerde devletin ortaklık payı % 50 olarak devam etmektedir. Ticaret ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren tesislerin ise genellikle Belediyelere ait olduğu görülmektedir (Anonim, 2009b).

3. Bağımsızlık Sürecinde Türk Cumhuriyetleri-Türkiye İlişkileri

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türkiye, diğer ülkelere göre iki farklı şekilde etkilenmiştir. Birincisi toplulukta bulunan ülkelere göre askeri, siyasi, ekonomik ve ideolojik olarak etkilenme, ikincisi ise, bağımsızlığına kavuşan toplam 12 ülke içinde; kökü, dili, dini ve kültürü bir veya birbirine çok yakın beş bağımsız ülkenin bulunuşu ve bunların Türkiye’ye olan yakınlığıdır. Türk Dili Konuşan Ülkeler Topluluğu’nu; *Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan* oluşturmaktadır. Bu ülkeler karşılaştıkları sorunları, tarihi ve kültürel bağları bulunan dost ülke Türkiye aracılığıyla aşmayı uygun bir yol olarak görmüşlerdir. Bu durum, Türkiye’yi diğer tüm ülkelere göre ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir.

Bunun bilincinde olan Türkiye, bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri’ni ilk tanıyan ülkedir. Kuruluşlarından beri sahip oldukları

zengin doğal kaynaklar nedeniyle birçok ülkenin ilgisi Türk Cumhuriyetleri üzerindedir. Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ortak değerler nedeniyle kuruluşlarından itibaren başlayan çok çeşitli ilişkiler devam etmektedir. Bu ilişkilerden biri olan ekonomik ilişkiler dünyada ve Türkiye’de yaşanan krizlere rağmen, devam etmiş ancak kayda değer adımlar atılamamıştır. Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirme yönündeki çalışmalar geçen on sekiz yıla rağmen Türkiye’nin bu cumhuriyetlerle olan ticari ilişkilerinin istenilen düzeye getirememiştir.

Bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinde, başlangıçta, Türkiye’ye büyük ilgi oluşmuş, Türk zirveleri ve bir dizi üst düzeyli temaslar yapılmıştır. Daha sonra, gerek Kafkasya’daki olumsuz gelişmeler, gerekse başlangıç temaslarında önemli gelişmelerin sağlanamaması, Türkiye’ye olan ilgiyi olumsuz yönde etkilerken, Türkiye’nin bölge ülkeleri üzerindeki etkisini de belirgin şekilde azaltmıştır.

Söz konusu cumhuriyetlerdeki yöneticiler, Moskova’nın doğrudan kontrolü altında olmamakla birlikte, tam bağımsızlıklarına yönelik girişimlerde daima Moskova’nın tavrını dikkate almak zorunda kalmışlardır. Yörenin dış dünyaya açılmasında, kalkınmalarını finanse edebilmelerinde ve özellikle petrol ve doğal gaz gibi stratejik konularda Rusya Federasyonu’nun etkisi daima kendisini göstermiştir. Bu ülkeler, bir taraftan bağımsız devlet özelliklerini kazanma, diğer taraftan da merkezî plânlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşme sürecinin sıkıntılarını yaşamaktadır.

Rusya’nın yanı sıra, Kazakistan ve Kırgızistan’ın doğu komşusu olan Çin’in bu ülkeler üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi iki büyük ülkeyle olan yakınlık, adı geçen Türk Cumhuriyetleri’nin dengeli bir politika izlemelerini zorunlu kılmaktadır. Rusya ve Çin kadar olmasa da İran da, bu ülkeler üzerinde etkisi azımsanmayacak bir ülke konumundadır. Özellikle İran’ın, Azerbaycan ve Türkmenistan ile olan sınır komşuluğu nedeniyle adı geçen ülkeler üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir (Alagöz vd., 2004).

Türkiye’nin, başlangıçta birçok alanı kapsayan yardım gayretlerinin bir kısmı, münferiden doğru ve tutarlı faaliyetler olarak ortaya çıksa da, bir bütün olarak, plânlı ve programlı bir nitelik gösterememiştir. Neticede, Türkiye’nin, bu ülkelerle ilişkilerinin uygulanış biçimiyle, çıkmaza girmesi; düzensiz ve plânsız vaatlerin, işleri içinden çıkılamayacak bir noktaya getirmiştir. Doğru saptamalar

yapılarak, karşılıklı ilişkileri geliştirecek değişiklikler yapılamazsa, yöreye bir fayda sağlanamayacağı gibi Türkiye'nin etkinliği de giderek kaybolacaktır. Bu cumhuriyetlerin içinde buldukları durum analiz edilerek, Türkiye'nin yapması gereken işler ortaya konulup, yapmakta oldukları ile karşılaştırılmalıdır. Türkiye, bu yörede etkinliğini ve verimliliğini artırabilmek için, kendi gayretlerini yeniden nasıl organize etmesi gerektiğini belirlemelidir (DPT, 1995:1).

4. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaretinin Gelişimi

Türk Cumhuriyetleri'nin bugünkü üretim imkânları dikkate alındığında, sahip oldukları ham petrol, doğal gaz, endüstriyel hammaddeler yanında sınırlı sayıda sanayi ürünleri ihraç edebilecek durumdadırlar. İthal etmek ihtiyacında oldukları ürünler ise başta temel besin maddeleri olmak üzere genel olarak tüketim mallarıdır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri, üretim yapıları, ihracat potansiyelleri ve ithal etmek istedikleri maddeler bakımından kıyaslandığında birbirlerini tamamladıkları görülmektedir.

Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerine ilişkin dış ticaretine verileri Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. Türk Cumhuriyetleri İhracat Değeri (1994–2008) (Milyon US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Özbekistan		Türkmenistan		Kırgızistan		Türkiye	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1994	655	100,00	3231	100,00	2550	100,00	2145	100,00	340	100,00	18106	100,00
1995	635	96,95	5250	162,49	3430	134,51	1880	87,65	409	120,29	21637	119,50
1996	630	96,18	5911	182,95	4210	165,10	1695	79,02	505	148,53	23224	128,27
1997	780	119,08	6497	201,08	4025	157,84	1000	46,62	604	177,65	26261	145,04
1998	605	92,37	5334	165,09	3530	138,43	590	27,51	514	151,18	26974	148,98
1999	929	141,83	5872	181,74	3235	126,86	1187	55,34	454	133,53	26588	146,85
2000	1745	266,41	8812	272,73	2817	110,47	2506	116,83	505	148,53	27775	153,40
2001	2314	353,28	8639	267,38	2708	106,20	2700	125,87	476	140,00	31334	173,06
2002	2167	330,84	9670	299,29	2513	98,55	2850	132,87	486	142,94	36059	199,15
2003	2592	395,73	12927	400,09	3189	125,06	3632	169,32	582	171,18	47253	260,98
2004	3615	551,91	20093	621,88	4280	167,84	3870	180,42	719	211,47	63167	348,87
2005	7649	1167,79	27849	861,93	4749	186,24	4944	230,49	672	197,65	73476	405,81
2006	13015	1987,02	38250	1183,84	5617	220,27	7155	333,57	794	233,53	85535	472,41
2007	21269	3247,18	47755	1478,03	8029	314,86	7810 ^a	364,10	1135	333,82	107272	592,47
2008	31500 ^a	4809,16	71184	2203,16	10360 ^a	406,27	10780 ^a	502,56	1642	482,94	131975	728,90

Kaynak: FAO, 2009; WTO, 2009.

^a Veriler WTO tarafından tahmin edilmiştir.

Çizelge, son 15 yıllık süreçte tüm ülkelerin ihracatlarını ciddi oranda artırdığını göstermektedir. İndeks incelendiğinde; Azerbaycan ve Kazakistan'daki artışın diğer ülkelere kıyasla daha yüksek olduğu

görülmektedir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatının ülkelere göre dağılımı ise Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine İhracatı (Milyon US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan (1)		Kazakistan (2)		Türkmenistan (3)		Özbekistan (4)		Kırgızistan (5)		Toplam (1+...+5)		Türkiye'nin Toplam İhracatı
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
1994	132	30,70	132	30,70	84	19,53	65	15,12	17	3,95	430	2,37	18106
1995	161	29,54	151	27,71	56	10,28	139	25,50	38	6,97	545	2,52	21637
1996	240	32,09	164	21,93	66	8,82	231	30,88	47	6,28	748	3,22	23225
1997	320	35,20	211	23,21	118	12,98	211	23,21	49	5,39	909	3,46	26261
1998	327	39,16	214	25,63	96	11,50	156	18,68	42	5,03	835	3,10	26974
1999	248	43,21	97	16,90	107	18,64	99	17,25	23	4,01	574	2,16	26587
2000	230	40,14	119	20,77	120	20,94	83	14,49	21	3,66	573	2,06	27775
2001	225	40,39	120	21,54	105	18,85	90	16,16	17	3,05	557	1,78	31334
2002	231	37,32	160	25,85	110	17,77	94	15,19	24	3,88	619	1,72	36059
2003	316	35,15	234	26,03	170	18,91	138	15,35	41	4,56	899	1,90	47253
2004	404	33,81	356	29,79	215	17,99	145	12,13	75	6,28	1195	1,89	63167
2005	528	37,45	460	32,62	181	12,84	151	10,71	90	6,38	1410	1,92	73476
2006	695	35,08	697	35,18	281	14,18	176	8,88	132	6,66	1981	2,32	85535
2007	1047	36,43	1080	37,58	340	11,83	226	7,86	181	6,30	2874	2,68	107272
2008	1667	44,47	891	23,77	663	17,68	337	8,99	191	5,09	3749	2,84	132003
İNDEKS (%)													
1994	100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00
1995	121,97		114,39		66,67		213,85		223,53		126,74		119,50
1996	181,82		124,24		78,57		355,38		276,47		173,95		128,27
1997	242,42		159,85		140,48		324,62		288,24		211,40		145,04
1998	247,73		162,12		114,29		240,00		247,06		194,19		148,98
1999	187,88		73,48		127,38		152,31		135,29		133,49		146,84
2000	174,24		90,15		142,86		127,69		123,53		133,26		153,40
2001	170,45		90,91		125,00		138,46		100,00		129,53		173,06
2002	175,00		121,21		130,95		144,62		141,18		143,95		199,15
2003	239,39		177,27		202,38		212,31		241,18		209,07		260,98
2004	306,06		269,70		255,95		223,08		441,18		277,91		348,87
2005	400,00		348,48		215,48		232,31		529,41		327,91		405,81
2006	526,52		528,03		334,52		270,77		776,47		460,70		472,41
2007	793,18		818,18		404,76		347,69		1064,71		668,37		592,47
2008	1262,88		675,00		789,29		518,46		1123,53		871,86		729,06

Kaynak: TÜİK, 2009. Not: 2008 Yılı verileri geçicidir.

Çizelge 3'deki indeks ve yüzdeler incelendiğinde 15 yıllık süreçte Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine toplam ihracatı % 871,86 artmıştır. Türkiye'nin 5 ülkeye yönelik ihracat toplamı 1994 yılında 430 milyon dolar iken, 1994 yılından itibaren önemli artışlar göstererek, 1997 yılında 909 milyon dolara ulaşmıştır. Bu artışta, Türk Cumhuriyetlerine yönelik ihracat ve yatırım faaliyetlerinde ilk yıllarda verilen Eximbank kredilerinin etkili olduğu belirtilmektedir. Kredi desteğinin azalmasıyla birlikte bu olumlu süreç sona ermiştir. Ancak 1997 yılından itibaren azalış gösteren ihracat, 2001 yılında 557

milyon dolara düşmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatındaki gerileme bir ölçüde ihracatının yeterince teşvik edilmediği olarak açıklanabilirse de bu düşüşte, son yıllarda yaşanan bölgesel krizler diğer bir önemli etkidir. 1998 yılında Rusya'da yaşanan mali kriz ile Türk Cumhuriyetlerinin ticaret hacmi de önemli bir gerileme göstermiştir. İlk kez 2000 yılında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden yaptığı ithalat bu ülkelere yaptığı ihracatın üzerine çıkmıştır.

Kriz sonrasında Türk Cumhuriyetleri gümrük duvarlarını yükselterek ithalata kısıtlama getirmiş ve ulusal ekonomilerini güçlendirmeye yönelik önlemlerle birlikte ithal ikameci bir politika izlemiştir. Ayrıca, bağımsızlık sonrası takip eden dönemde Türkiye'nin bu ülkelere ihraç ettiği kalitesiz malların ikili ticaret ilişkilerinin gelişmemesinde etkili olduğu da bir gerçektir. Söz konusu dönemde Batı pazarlarına ihraç imkânı bulunmayan bazı ürünler bu piyasaya sunulmuş ve sonucunda "Türk Malı" imajının zedelenmesine neden olmuştur (Alagöz vd., 2004:5)

Çizelge 3 verilerinden de görüldüğü gibi, 1994 Yılında Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Türk Cumhuriyetlerine ihracatın payı % 2,37'dir. 2008 yılında bu oran % 2,84 olmuştur. Bu ülkelere olan ihracattaki artışa rağmen toplam ihracattaki paylarında azalma söz konusudur. Türkiye'nin ihracatında en büyük pay Azerbaycan ve Kazakistan'ındır. 1994 yılında Azerbaycan ve Kazakistan'ın payı % 30,7 iken 2008 yılında Azerbaycan'ın payı % 44,47, Kazakistan'ın payı % 23,77 olmuş ve Kazakistan 15 yılda % 675'lik artışla söz konusu ülkelere ihracatımızda Azerbaycan'dan sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Başlangıçta bu ülkelere olan ihracatta % 15,12 payı olan Özbekistan'ın payı 2008 yılında % 8,99'a gerilemiştir. 2008 yılında ihracatta Türkmenistan'ın payı 17,68, Kırgızistan'ın payı % 5,09 olmuştur.

Türk Cumhuriyetleri'ne ilişkin ithalat verileri Çizelge 4'te verilmiştir. Çizelge incelendiğinde; 1994–2008 döneminde, Kırgızistan'ın ithalatı % 1.284,18 oranında artarken, bunu sırasıyla % 1.064 ile Kazakistan, % 925,45 ile Azerbaycan, % 867,9 ile Türkiye izlemiştir. Kırgızistan incelenen dönemde ithalatı en fazla artmış olan ülkedir. Kırgızistan'ı Kazakistan izlemektedir. Beş ülkenin de ithalatlarında da artış gözlenirken bu artış Özbekistan ve Türkmenistan'da daha sınırlı olmuştur.

Çizelge 4. Türk Cumhuriyetleri İthalat Değeri (1994–2008)(Milyon US \$)

Ülkeler	Azerbaycan		Kazakistan		Özbekistan		Türkmenistan		Kırgızistan		Türkiye	
	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks	Değer	İndeks
1994	778	100,00	3561	100,00	2605	100,00	1470	100,00	316	100,00	23270	100,00
1995	668	85,86	3807	106,91	2750	105,57	1365	92,86	522	165,19	35709	153,46
1996	961	123,52	4241	119,10	4710	180,81	1315	89,46	838	265,19	43627	187,48
1997	794	102,06	4301	120,78	4185	160,65	1230	83,67	709	224,37	48559	208,68
1998	1076	138,30	4314	121,15	3290	126,30	980	66,67	842	266,46	45921	197,34
1999	1036	133,16	3655	102,64	3110	119,39	1478	100,54	600	189,87	40671	174,78
2000	1172	150,64	5040	141,53	2697	103,53	1786	121,50	554	175,32	54503	234,22
2001	1431	183,93	6446	181,02	2814	108,02	2250	153,06	467	147,78	41399	177,91
2002	1666	214,14	6584	184,89	2425	93,09	2120	144,22	587	185,76	51554	221,55
2003	2626	337,53	8409	236,14	2662	102,19	2512	170,88	717	226,90	69340	297,98
2004	3516	451,93	12781	358,92	3392	130,21	3320	225,85	941	297,78	97540	419,17
2005	4350	559,13	17353	487,31	3666	140,73	2947	200,48	1102	348,73	116774	501,82
2006	5269	677,25	23677	664,90	4380	168,14	2560	174,15	1718	543,67	139576	599,81
2007	6045	776,99	32756	919,85	4848	186,10	3620 ^a	246,26	2417	764,87	170063	730,83
2008	7200 ^a	925,45	37889	1064,00	5260 ^a	201,92	4680 ^a	318,37	4058	1284,18	201960	867,90

Kaynak: FAO, 2009; WTO, 2009.

^a Veriler WTO tarafından tahmin edilmiştir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne olan ithalatının ülkelere göre dağılımı Çizelge 5 'de verilmiştir. Genel olarak Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden olan ithalatı, bu ülkelere olan ihracatından daha düşük seviyede seyretmektedir. Mevcut durumda Türk Cumhuriyetlerinin genel ithalatları içinde Türkiye'nin yeri önemli bir boyutta bulunmamaktadır. Türkiye'nin 2008 yılında bu ülkelerden yaptığı ithalat toplam ithalatının % 2,1'idir. Son 15 yılda söz konusu 5 ülkeden yapılan ithalat % 2.276,06 artmıştır. Türk Cumhuriyetleri içinden 2008 yılı itibariyle en çok ithalat yaptığımız ülke % 54,5 ile Kazakistan olmuştur. Sahip olduğu ekonomik kaynaklar bakımından Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içinde ayrı bir konumda bulunmaktadır. 1992 yılından itibaren gelişimi ile dünya ülkeleri arasındaki itibarını yükseltmiş, yine bu dönemde yapılan bazı ekonomik reformlar ile başta petrol olmak üzere pek çok sektöre ilişkin dış yatırımların ülkeye yönelmesi sağlanmıştır.

Türkiye'nin ithalatında Kırgızistan'ın önemli bir yer işgal etmediği Çizelge 5'den anlaşılmaktadır. Kırgızistan, incelenen dönemde % 2,1 olan payı %1,1'e düşmüştür.

Çizelge 5. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden İthalatı (Milyon US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan (1)		Kazakistan (2)		Türkmenistan (3)		Özbekistan (4)		Kırgızistan (5)		Toplam (1+...+5)		Türkiye'nin Toplam İthalatı
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
1994	9	4,8	30	16,0	66	35,1	79	42,02	4	2,1	188	0,8	23270
1995	22	7,7	87	30,3	112	39,0	62	21,60	6	2,1	287	0,8	35709
1996	39	12,8	101	33,2	100	32,9	58	19,08	6	2,0	304	0,7	43627
1997	58	14,5	165	41,4	74	18,5	95	23,81	8	2,0	399	0,8	48559
1998	50	11,1	254	56,6	42	9,4	96	21,38	7	1,6	449	1,0	45921
1999	44	9,6	296	64,8	67	14,7	47	10,28	3	0,7	457	1,1	40671
2000	96	15,3	346	55,1	98	15,6	86	13,69	2	0,3	628	1,2	54503
2001	78	27,6	90	31,8	72	25,4	36	12,72	6	2,1	283	0,7	41399
2002	65	13,9	204	43,6	106	22,6	75	16,03	18	3,8	468	0,9	51554
2003	123	19,7	267	42,9	124	19,9	99	15,89	11	1,8	623	0,9	69340
2004	136	14,4	442	46,7	176	18,6	179	18,92	13	1,4	946	1,0	97540
2005	272	21,5	559	44,1	161	12,7	261	20,60	14	1,1	1267	1,1	116774
2006	340	17,3	994	50,5	190	9,7	416	21,15	27	1,4	1967	1,4	139576
2007	330	12,4	1284	48,1	397	14,9	614	23,00	45	1,7	2669	1,6	170063
2008	928	21,7	2332	54,5	389	9,1	581	13,58	48	1,1	4279	2,1	201961
İNDEKS (%)													
1994	100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00
1995	244,44		290,00		169,70		78,48		150,00		152,66		153,46
1996	433,33		336,67		151,52		73,42		150,00		161,70		187,48
1997	644,44		550,00		112,12		120,25		200,00		212,23		208,68
1998	555,56		846,67		63,64		121,52		175,00		238,83		197,34
1999	488,89		986,67		101,52		59,49		75,00		243,09		174,78
2000	1066,67		1153,33		148,48		108,86		50,00		334,04		234,22
2001	866,67		300,00		109,09		45,57		150,00		150,53		177,91
2002	722,22		680,00		160,61		94,94		450,00		248,94		221,55
2003	1366,67		890,00		187,88		125,32		275,00		331,38		297,98
2004	1511,11		1473,33		266,67		226,58		325,00		503,19		419,17
2005	3022,22		1863,33		243,94		330,38		350,00		673,94		501,82
2006	3777,78		3313,33		287,88		526,58		675,00		1046,28		599,81
2007	3666,67		4280,00		601,52		777,22		1125,00		1419,68		733,33
2008	10311,11		7773,33		589,39		735,44		1200,00		2276,06		867,90

Kaynak: TÜİK, 2009. Not: 2008 Yılı verileri geçicidir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yaptığı tarımsal ihracat Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6 verilerine göre, 2000–2008 yılları arasında Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin tarımsal ihracatı incelendiğinde; Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne tarımsal ihracatı 9 yılda % 283,21 oranında artmıştır.

Çizelge 6. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine Tarımsal İhracatı¹ (2000–2008) (1000 US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2000	4428	44,55	4573	46,01	63	0,64	108	1,08	767	7,72	9938
2001	4362	72,57	407	6,78	102	1,70	568	9,46	571	9,50	6010
2002	2591	59,23	757	17,31	71	1,61	181	4,13	775	17,72	4375
2003	7570	64,14	1829	15,50	207	1,75	1215	10,30	981	8,31	11802

Çizelge 6'nın devamı

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2004	5255	46,43	2747	24,27	204	1,80	762	6,73	2350	20,77	11317
2005	7429	59,76	2993	24,07	270	2,18	477	3,84	1262	10,15	12431
2006	12525	57,73	5970	27,52	194	0,89	247	1,14	2762	12,73	21697
2007	15866	66,96	3924	16,56	769	3,24	1024	4,32	2114	8,92	23696
2008	17982	63,89	4824	17,14	1298	4,61	1030	3,66	3013	10,71	28147
İNDEKS (%)											
2000		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00	100,00
2001		98,51		8,91		162,01		527,84		74,42	60,48
2002		58,53		16,56		111,80		167,71		101,09	44,02
2003		170,96		40,01		327,53		1128,74		127,91	118,76
2004		118,68		60,07		323,43		707,28		306,36	113,88
2005		167,79		65,44		428,48		443,05		164,52	125,09
2006		282,87		130,56		306,66		229,42		360,01	218,32
2007		358,33		85,81		1217,92		950,89		275,55	238,43
2008		406,12		105,49		2055,76		956,60		392,83	283,21

Kaynak: TÜİK, 2009.

¹Tarım ihraçat verileri ISIC revize 3 sınıflamasına göre alınmıştır (Tarım, ormancılık ve balıkçılık ihraçat değerleri toplanarak verilmiştir).

2000–2008 yılları arasında, ülkeler bazında tarımsal ihracat incelendiğinde; Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne tarımsal ürün ihracatı incelenen dönemde % 283,21 artış göstermiştir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne tarımsal ihracatında yıllar itibariyle en önemli payı Azerbaycan alırken bu ülkeyi ikinci olarak Kazakistan takip etmektedir. Türk Cumhuriyetleri içerisinde Azerbaycan'ın tarımsal ihracattaki payı 2000 yılında % 44,55 iken 2008 yılında % 63,89'a yükselmiştir. Azerbaycan Türkiye'den buğday unu bulgur ve irmiği, şeker mamulleri ve meyve şekeri ithal etmektedir (DTM, 2007).

2008–2008 döneminde, Türkiye'nin Kazakistan'a tarımsal ürün ihracatında 2001 krizinde önemli ölçüde bir azalma olduğu ancak daha sonra yükselerek kriz öncesi konumuna kavuştuğu Çizelge 6'da görülmektedir. Türkiye Kazakistan'a balık ve su ürünleri, sebzeler, buğdaygiller, orman ürünleri, hayvan yemleri ihraç etmektedir (DTM, 2007).

Türkiye'nin Kırgızistan'a tarım ürünleri ihracatı 2001 krizinden sonra artış trendine girerek özellikle 2007 ve 2008 yıllarında önemli seviyeye çıkmıştır. Türkiye Kırgızistan'a şeker ve şekerli mamuller, kakao ve kakao müstahzarları ihraç etmektedir (DTM, 2007).

Türkiye ile Özbekistan arasında 2000–2008 döneminde tarımsal ihracat yaklaşık olarak 10 kat artış göstermiştir. Son yıllarda Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine yaptığı tarımsal ihracat içerisinde en az paya sahip olan ülke

konumundadır. Türkiye'nin Özbekistan'a yaptığı tarım ürünleri ihracatına konu olan ürünler, hayvansal ve bitkisel yağlar, şeker ve şekerli mamuller, dokumalık bitkisel liflerdir (DTM, 2007)

İncelenen dönemde, Türkiye'nin Türkmenistan'a tarımsal ihracatının artış trendinde olduğu söylenebilir. Türkiye, Türkmenistan'a hayvansal ve bitkisel yağlar, hububat, un, nişasta, pamuk ihraç etmektedir (DTM, 2007).

Çizelge 7'de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden tarım ürünleri ithalatı verilmiştir.

Çizelge 7. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden Tarımsal İthalatı¹ (2000–2008) (1000 US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2000	19656	14,28	15629	11,36	721	0,52	39572	28,76	62036	45,08	137614
2001	10508	14,01	7924	10,56	2635	3,51	15232	20,30	38720	51,61	75019
2002	14946	15,77	29140	30,75	8619	9,10	11459	12,09	30587	32,28	94751
2003	9702	7,78	77107	61,82	5309	4,26	4843	3,88	27775	22,27	124735
2004	10352	9,81	26720	25,31	7562	7,16	19778	18,74	41154	38,98	105567
2005	9150	12,55	17270	23,68	9323	12,78	21331	29,25	15855	21,74	72929
2006	13842	8,94	28400	18,33	22215	14,34	37284	24,07	53157	34,32	154899
2007	13624	3,78	177176	49,18	38337	10,64	59281	16,46	71823	19,94	360240
2008	843	0,15	450873	78,66	35799	6,25	41410	7,22	44287	7,73	573211
İNDEKS (%)											
2000	100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00
2001	53,46		50,70		365,46		38,49		62,42		54,51
2002	76,04		186,45		1195,29		28,96		49,31		68,85
2003	49,36		493,35		736,24		12,24		44,77		90,64
2004	52,66		170,96		1048,81		49,98		66,34		76,71
2005	46,55		110,50		1292,99		53,90		25,56		53,00
2006	70,42		181,71		3081,00		94,22		85,69		112,56
2007	69,31		1133,62		5316,95		149,81		115,78		261,78
2008	4,29		2884,81		4964,88		104,65		71,39		416,54

Kaynak: TÜİK, 2009.

¹Tarımsal ihracat verileri ISIC revize 3 sınıflamasına göre alınmıştır (Tarım, ormancılık ve balıkçılık ihracat değerleri toplanarak verilmiştir).

Çizelge 7'ye göre, Türkiye'nin tarım ürünleri ithalatı son 9 yılda % 416,54 oranında artmıştır. İncelenen dönemde, Türk Cumhuriyetleri içerisinde en önemli payı Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın aldığı tespit edilmiştir. Kazakistan'ın 2000 yılındaki payı % 11,36 iken 2008 yılında bu oran % 78,66'ya yükselmiştir. Kırgızistan ise Türkiye'ye olan tarımsal ihracatını düzenli olarak yıllar itibariyle artırmıştır.

Azerbaycan Türkiye'ye genellikle pamuk, sebzeler, kuru baklagil, hayvansal menşeli hammaddeler, bal şeker ve melas ihraç etmektedir. Kazakistan Sovyetler Birliği içerisinde işlenebilir toprakların beşte birine sahip ve halen önemli bir tarımsal ürün üreticisi ve ihracatçısıdır. Tarım halen en çok istihdam sağlayan ve üçüncü büyük ihracatçı sektördür. En önemli ürünleri

başta buğday olmak üzere tahıl ürünleri ve pamuktur. Kazakistan - Türkiye'ye dış ticaretinde Türkiye'ye canlı hayvan, et ve mamulleri, balık ve su ürünleri, sebze ve meyveler, ağaç ve süs bitkileri, çay, kahve, buğdaygiller, yağlı tohumlar ve meyveleri ihraç etmektedir.

Özbekistan'ın Türkiye'ye ihracatında başlıca tarımsal ürünler; pamuk, yenilen meyveler, turuncgil ve kavun kabuğu, yenilen sebzeler, yağlı tohum ve meyveler, kahve, çay gibi ürünlerdir. Türkmenistan'ın Türkiye'ye ihracatında da pamuk, örme eşya, ham post deri ve kösele önemli yer tutmaktadır. Kırgızistan'ın Türkiye'ye ihracatını sebzeler, ham post ve deriler, yağlı tohum ve meyveleri, sanayi bitkileri, meyveler ve kabuklu yemişler oluşturmaktadır (DTM, 2007).

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne imalat sanayi ürünleri dış ticareti incelenmiş ve Çizelge 8'de ihracatı, Çizelge 9'da ise ithalatı verilmiştir.

Çizelge 8 incelendiğinde; Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine imalat sanayi ürünü ihracatında Azerbaycan ilk sırada yer alırken bunu Kazakistan ve Türkmenistan izlemektedir. Özbekistan ile ihracatta yıllar itibariyle mutlak olarak artış olmasına rağmen, tüm Türk Cumhuriyetleri dikkate alındığında oransal bir azalış olduğu görülmektedir.

Çizelge 8. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine İmalat Sanayi Ürünleri İhracatı¹ (2000-2008) (1000 US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2000	205235	38,00	114051	21,12	20491	3,79	82285	15,24	117978	21,85	540040
2001	200102	37,80	119326	22,54	17241	3,26	89027	16,82	103703	19,59	529400
2002	212454	35,55	159305	26,65	23882	4,00	93511	15,65	108516	18,16	597668
2003	293214	33,66	231902	26,62	40647	4,67	137112	15,74	168306	19,32	871181
2004	384508	32,95	352432	30,20	74477	6,38	143884	12,33	211592	18,13	1166894
2005	505165	36,60	456536	33,08	89240	6,47	150505	10,90	178830	12,96	1380276
2006	670049	34,46	689584	35,46	131940	6,79	175372	9,02	277564	14,27	1944510
2007	1029066	36,18	1074047	37,76	180455	6,34	223945	7,87	337138	11,85	2844652
2008	1646647	44,34	884114	23,80	190022	5,12	334433	9,00	658876	17,74	3714092
İNDEKS (%)											
2000		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00	100,00
2001		97,50		104,62		84,14		108,19		87,90	98,03
2002		103,52		139,68		116,55		113,64		91,98	110,67
2003		142,87		203,33		198,37		166,63		142,66	161,32
2004		187,35		309,01		363,47		174,86		179,35	216,08
2005		246,14		400,29		435,52		182,91		151,58	255,59
2006		326,48		604,63		643,91		213,13		235,27	360,07
2007		501,41		941,72		880,68		272,16		285,76	526,75
2008		802,32		775,19		927,36		406,43		558,47	687,74

Kaynak: TÜİK, 2009.

¹İmalat sanayi ihracat verileri ISIC revize 3 sınıflamasına göre alınmıştır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden imalat sanayi ürünleri ithalatında Kazakistan en önemli paya sahipken, bunu sırasıyla Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kırgızistan izlemektedir (Çizelge 9).

Türkiye'nin Azerbaycan'a imalat sanayi ürünleri ihracatı 2000–2008 döneminde yaklaşık 8 kat artış gösterirken, ithalat 5 kat artmıştır. İhracatta; makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, plastik ve plastikten mamul eşyalar, demir ve çelikten eşyalar gibi ürün grupları önemli yer tutmaktadır. İthalatında ise mineral yakıtlar, bakır ve bakırdan eşyalar, plastik ve plastikten mamul eşyalar yer almaktadır (Benli, 2008a).

Türkiye ile Kazakistan arasında imalat sanayi ticaret hacmi önemli boyutlara ulaşmıştır. Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla imalat sanayi ürün ithal ettiğimiz ülke konumundadır. Hem ihracat hem de ithalat son dokuz yılda yaklaşık sekiz kat artış göstermiştir. Türkiye'nin Kazakistan'a 2007 yılı imalat sanayi ürünleri ihracatında kazanlar, plastik ve plastik mamul eşyalar, demir çelik eşyalar ve motorlu kara taşıtları önemli yer tutmaktadır. Türkiye Kazakistan'dan imalat sanayi ürünü olarak; bakırdan ve çinkodan eşyaları yoğun olarak ithal etmektedir (Benli, 2008b).

Çizelge 9. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden İmalat Sanayi Ürünleri İthalatı¹ (2000–2008) (1000 US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2000	67754	22,40	156288	51,67	1612	0,53	42225	13,96	34620	11,44	302500
2001	65469	33,17	80029	40,55	3653	1,85	15282	7,74	32926	16,68	197359
2002	48760	13,47	170064	46,99	8745	2,42	59101	16,33	75277	20,80	361947
2003	111715	23,23	179381	37,30	5161	1,07	90051	18,73	94581	19,67	480890
2004	123185	16,14	367737	48,18	5359	0,70	152210	19,94	114814	15,04	763305
2005	195454	17,97	527763	48,52	4084	0,38	235229	21,63	125234	11,51	1087764
2006	280381	16,28	947525	55,00	4309	0,25	373207	21,66	117289	6,81	1722710
2007	169953	8,02	1090916	51,47	5281	0,25	552304	26,06	301041	14,20	2119496
2008	359116	13,77	1373945	52,68	9918	0,38	538100	20,63	327176	12,54	2608255
İNDEKS (%)											
2000	100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00
2001	96,63		51,21		226,62		36,19		95,11		65,24
2002	71,97		108,81		542,43		139,97		217,44		119,65
2003	164,88		114,78		320,15		213,26		273,20		158,97
2004	181,81		235,29		332,44		360,47		331,64		252,33
2005	288,47		337,69		253,33		557,08		361,74		359,59
2006	413,82		606,27		267,25		883,85		338,79		569,49
2007	250,84		698,02		327,60		1307,99		869,56		700,66
2008	530,03		879,11		615,22		1274,35		945,05		862,23

Kaynak: TÜİK, 2009.

¹İmalat sanayi ithalat verileri ISIC revize 3 sınıflamasına göre alınmıştır.

Türkiye'nin Türkmenistan'a imalat sanayi ürünleri ihracatı 2001 ekonomik krizinden sonra sürekli yükselmiştir. 2001 yılından 2008 yılına kadar yaklaşık 7 kat artış göstermiştir. Türkmenistan'a imalat sanayi ürünleri ithalatı ise 2001 ekonomik krizinden sonra önemli gelişme göstererek, 2008 yılsonu itibariyle yaklaşık 33 milyon Amerikan Doları olmuştur. Söz konusu imalat sanayi ithalatı 2000 yılından 2008 yılına yaklaşık 9,5 kat artış göstermiştir (Çizelge 9). Türkiye'nin Türkmenistan'a 2008 yılı için imalat sanayi ihracatında ürünler; demir veya çelikten eşya, elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları, nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları önemli yer tutmaktadır. Türkiye Türkmenistan'dan imalat sanayi ürünü olarak; mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar, plastik ve plastikten mamul eşya ithal etmektedir (Anonim, 2009b).

Türkiye'nin Özbekistan'a imalat sanayi ürünleri ihracatı yıllar itibariyle mutlak olarak artış göstermiştir. Ancak Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine yaptığı toplam imalat sanayi sektörü ihracatı içerisindeki payı gittikçe azalış göstermiştir. Türkiye'nin aynı ülkeye ithalatı incelendiğinde; mutlak ve oransal olarak imalat sanayi ürünleri ithalatının artış eğiliminde olduğu Çizelge 9'dan izlenmektedir. Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği en önemli imalat sanayi ürünleri; sentetik lif ipliği (dikiş ipliği hariç) (toptan), plastikten tüpler, borular, hortumlar, kara taşıtları için aksam, parçalarından oluşmaktadır (Anonim, 2008b).

Kırgızistan ile Türkiye arasında yapılan imalat sanayi ürünleri ihracat ve ithalatı mutlak olarak yıllar itibariyle artış göstermesine rağmen çok önemli seviyelere ulaşamadığı tespit edilmiştir (Çizelge 8 ve 9). Türkiye'nin Kırgızistan'a imalat sanayi ürünleri ihracatında kazanlar, makine ve cihazlar, plastik ve plastikten mamuller, ithalatında ise işlenmiş deri önem arz etmektedir (Benli, 2008c).

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne tarım ve imalat sanayi ürünleri dışında kalan dış ticareti "*diğer dış ticaret*" olarak sınıflandırılmış ve Çizelge 10'da ihracatı, Çizelge 11'de ise ithalatı verilmiştir.

Çizelge 10. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine Diğer İhracatı (2000–2008) (1000 US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2000	20712	92,18	77	0,34	19	0,08	252	1,12	1410	6,27	22470
2001	20750	94,52	62	0,28	7	0,03	130	0,59	1004	4,57	21952
2002	16386	94,71	90	0,52	52	0,30	44	0,25	730	4,22	17302
2003	14704	91,16	263	1,63	8	0,05	95	0,59	1060	6,57	16130
2004	14179	88,09	411	2,55	21	0,13	580	3,60	905	5,62	16096
2005	15482	93,57	417	2,52	16	0,09	89	0,54	542	3,28	16546
2006	12713	82,57	1269	8,24	39	0,25	376	2,44	999	6,49	15396
2007	2736	44,72	1916	31,31	87	1,42	643	10,51	737	12,04	6119
2008	2733	39,10	1664	23,81	31	0,45	1514	21,66	1048	14,98	6991
İNDEKS (%)											
2000	100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00
2001	100,18		79,91		37,11		51,42		71,21		97,70
2002	79,11		116,68		280,98		17,42		51,75		77,00
2003	70,99		340,94		42,01		37,80		75,18		71,79
2004	68,46		533,29		111,71		229,87		64,22		71,63
2005	74,75		541,53		84,72		35,36		38,47		73,64
2006	61,38		1646,71		210,56		149,13		70,87		68,52
2007	13,21		2486,64		467,35		255,07		52,26		27,23
2008	13,20		2160,00		169,56		600,48		74,31		31,11

Kaynak: TÜİK, 2009.

¹Diğer ihracat verileri ISIC revize 3 sınıflamasına göre alınmıştır (Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Elektrik, gaz ve su, Toptan ve perakende ticaret, Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri, Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler toplanarak verilmiştir).

Çizelge 10 ve 11 incelendiğinde; Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine tarım ve imalat dışında kalan diğer dış ticaretinde ihracat azalırken, ithalat artış göstermiştir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine diğer ürünlerin ihracatında Azerbaycan ilk sırada, Türkmenistan ikinci sırada yer almaktadır. Ancak son iki yıldır Kazakistan ve Özbekistan'a yapılan ihracatta önemli artışlar sağlanmıştır. Bu grupta Azerbaycan'a ihracatta tuz, kükürt toprak ve taşlar, alçılar ve çimento ithalatta mineral yağlar ve yakıtlar önem arz eden ürünlerdir (Benli, 2008a).

Türk Cumhuriyetleri içerisinde dış ticaretin bu sınıflandırmasında Kazakistan'ının da önemli bir yeri vardır. Özellikle mineral yakıt ve yağlar Türkiye'nin ithalatında önemli bir yer tutmaktadır (Benli, 2008b).

Çizelge 11. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden Diğer İthalatı¹ (2000–2008) (1000 US \$)

Ülkeler Yıllar	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2000	8205	4,37	174459	92,85	16	0,01	3997	2,13	1223	0,65	187899
2001	2099	20,71	2390	23,59	18	0,18	5531	54,60	93	0,92	10132
2002	919	8,29	4648	41,90	259	2,34	4782	43,11	484	4,36	11092
2003	1191	6,74	10150	57,44	436	2,47	4568	25,85	1326	7,50	17670
2004	2001	2,61	47736	62,23	462	0,60	6683	8,71	19828	25,85	76709

Çizelge 11'in devamı

Ülkeler	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2005	67653	63,35	13867	12,99	706	0,66	4906	4,59	19655	18,41	106786
2006	46257	51,50	17803	19,82	931	1,04	5350	5,96	19478	21,69	89820
2007	146071	77,08	15957	8,42	1401	0,74	2225	1,17	23859	12,59	189513
2008	568462	51,82	507175	46,23	2257	0,21	1300	0,12	17842	1,63	1097037
İNDEKS (%)											
2000	100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00
2001	25,58		1,37		113,35		138,38		7,60		5,39
2002	11,21		2,66		1588,00		119,62		39,57		5,90
2003	14,51		5,82		2671,39		114,27		108,42		9,40
2004	24,39		27,36		2829,96		167,18		1621,73		40,82
2005	824,58		7,95		4326,23		122,73		1607,60		56,83
2006	563,81		10,20		5706,48		133,83		1593,15		47,80
2007	1780,37		9,15		8586,42		55,67		1951,48		100,86
2008	6928,65		290,71		13831,34		32,53		1459,37		583,84

Kaynak: TÜİK, 2009.

¹Diğer ihracat verileri ISIC revize 3 sınıflamasına göre alınmıştır (Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Elektrik, gaz ve su, Toptan ve perakende ticaret, Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri, Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler toplanarak verilmiştir).

5. Sonuç

Türk Cumhuriyetleri ve Türkçe konuşan topluluklar, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne yaklaşık 11 milyon kilometrekarelik sahada, 200 milyon nüfusu barındıran, 20'ye yakın Türk lehçesinin konuşulduğu, 20'ye yakın Türk boyunun yaşadığı bir coğrafyayı oluşturmaktadır. Sadece bağımsız Türk Cumhuriyetleri yaklaşık 2 milyon km² toprak ve 58 milyon nüfusa sahiptir.

Türkiye, dünyadaki ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin yaklaşık % 40'ına, petrol rezervlerinin ise % 67'sine sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya ile bu ürünlerin en büyük talep edicisi batı ülkeleri arasında doğal bir köprü konumundadır.

Türk Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, planlı ekonomik sistemden piyasa mekanizmasına geçebilmek amacıyla önemli çabalar sarf etmişlerdir. Bununla birlikte, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ölçüsünde bir ekonomik reform başarı performansı sergileyemedikleri görülmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin hâlihazırda ekonomik reformlar açısından atmaları gereken önemli adımlar bulunmaktadır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri hem tarihi, dini, kültürel yakınlıklar hem de ekonomik zorunluluklar nedeniyle ekonomik ilişkilerini geliştirerek sürdürmek durumundadırlar.

2008 Yılında Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Türk Cumhuriyetlerinin payı % 2,84'dür. Bağımsızlıktan sonra bu ülkelere olan

ihracattaki artışa rağmen toplam ihracattaki paylarında azalma söz konusudur. İhracatta en büyük pay Azerbaycan ve Kazakistan'ındır. 2008 Yılı itibariyle en çok ithalat yapılan ülke Türk Cumhuriyetlerinden yapılan ithalatın % 54,5'ine sahip olan Kazakistan'dır. Genel olarak Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden ithalatı, bu ülkelere olan ihracatından daha düşük seviyede seyretmektedir. Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'nin dış ticareti henüz arzulan düzeyde değildir.

Türk Cumhuriyetleri sayılan bu ekonomik güç, emek gücü, hammadde, teknoloji ile tüm dünyanın iştahını kabartan konumdadır ve dünyada güç olabilmek için her türlü varlığa sahiptir. Kökü, dili, dini ve kültürü aynı veya benzer olan bu ülkeler kaynaklarını 3. ülkelere karşı kendileri ve birbirleri faydasına kullanarak dünyada söz sahibi ve güç olma yönünde ilişkilerini geliştirmeli ve bu yönde çalışmalıdır.

Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin dış ticaretinin istenilen seviyeye ulaşabilmesi için kamu ve özel sektörün işbirliği olmalıdır. Bu ülkelerle ekonomik işbirliği faaliyetleri arttırılmalıdır. Dış ticarete pazara giriş, müteşebbis kültürü, AR-GE ve yenilikçilik altyapısı geliştirilmelidir. Taşıma maliyetlerini azaltacak etkin bir bölgesel lojistik ağı kurulmalı ve dış ticareti kolaylaştırıcı politikalar geliştirilmelidir. Bölgesel politikaların geliştirilmesinde sivil toplum kuruluşları, devlet, üniversiteler ve düşünce kuruluşları arasında işbirliği sağlanmalıdır. Yapılan bütün bölgesel açılımlar ve planlar mutlaka hükümetler düzeyinde icra planlarına bağlanmalı, bu kapsamda kamu otoriteleri ile ilgili ekonomi birimleri arasında bağlayıcı bir koordinasyon sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Akdiş, M. (2002), “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik, Sosyal, Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler”, <http://makdis.pamukkaleedu.tr/mak5htm>, 14.04.2009.
- Alagöz, M., Yapar S. ve Uçtu R. (2004), “Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:12, ISSN 1302-1796, Selçuklu-Konya.
- Anonim (2007), **Kazakistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri**, T.C. Astana Büyük Elçiliği Ticaret Müşavirliği, Astana.
- Anonim (2008a), **Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri**, T.C. Bakü Büyük Elçiliği Ticaret Müşavirliği, Bakü, Mayıs 2008. s:14
- Anonim (2008b), **Özbekistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri**, T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Taşkent, Mayıs 2008. s:16
- Anonim (2009a), **Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri**, T.C. Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Bişkek, Mayıs 2009.
- Anonim (2009b), **2008 Yılı Türkmenistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ticari ve Ekonomik İlişkileri**, T.C. Aşkabat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Aşkabat, Temmuz 2009.
- Benli, A.O. (2008a), **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara,
- Benli, A.O. (2008b), **Kazakistan Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara,
- Benli, A.O. (2008c), **Kırgızistan Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara,
- Hatipoğlu, T. (2007), **Kazakistan Ülke Profili**, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İthalat Genel Müdürlüğü, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa180.doc>, 17.05.2009.
- DPT (1995), Devlet Planlama Teşkilatı, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri Özel İhtisas Komisyon Raporu**, Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf>, 11.05.2009.
- DTM (2007), T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, **Ülke Raporları**, <http://www.musavirlikler.gov.tr>, 12.05.2009.
- FAO (2009), Food and Agriculture Organization of the United Nations, **FAO Country Profiles**, <http://www.fao.org/countryprofiles/default.asp?lang=en>, 14.05.2009.

- IMF (2009), International Monetary Fund, **World Economic Outlook Database**, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/weoselco.aspx?g=2001&sg=All+countries> 18.04.2009.
- TİKA (2007), T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **Ülke Raporları**, www.tika.gov.tr, 12.05.2009.
- Turan, F. (2002), **Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme**, DTM Dergisi, Ocak Özel Sayısı.
- TUİK (2009), T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Çeşitli Yıllar, www.tuik.gov.tr, 16.05.2009.
- Şekerci, B. (2007), **Azerbaycan Ülke Profili**, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracat Genel Müdürlüğü, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc>, 17.05.2009.
- Uludağ İ.ve Mehmedov S. (1992), **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkiler**, Ankara, TOBB Yayınları No:249, s.268–269.
- WTO (2009), **World Trade Organization, Country Profiles**, <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFReporter.aspx?Language=E>, 15.04.2009.

Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)

Cengiz ÇAKALOĞLU^a

Özet

Osmanlı hakimiyeti boyunca her zaman problemlili bir bölge olan Yemen'deki en önemli isyanlardan biri de, İmam Yahya'nın önderlik ettiği isyandır. Bu isyanı bastırmak amacıyla, 1905 yılında nizamiye birliklerinin yanında Anadolu ve Rumeli'den çok sayıda redif taburu sevk edildi. Bunlardan biri de, Tokat redif livasını teşkil eden sekiz taburdan biri olan Tokat taburuydu.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Yemen, redif, tabur.

Yemen Uprising And Tokat Redif Battalion (1905-1906)

Abstract

One of the most important uprising in Yemen that had been a chaotic region during the Otoman rule was the one led by Imam Yahya. To suppress this uprising, in addition to nizamiye troops many redif battalions from Anatolia and Rumeli were sent to Yemen in 1905. Tokat battalion, one of eight battalions consisting of Tokat redif tuman, was one of such battalions.

Key Words: Tokat, Yemen, redif, battalion.

Yemen'in Durumuna Genel Bir Bakış

Arabistan yarımadasının güneyinde yer alan Yemen, batıda Kızıldeniz, güneyde Aden körfezine bakar. Doğusunda Hadramut, kuzeyinde ise Asir bölgesi bulunur¹. Yemen, stratejik, jeopolitik ve ticari bakımdan büyük bir ehemmiyet taşır. Babülmendep boğazı, Perim adası ve Cibuti bu coğrafyanın önemini bir kat daha artırdığı gibi, Kızıldeniz'e geçişin kontrol altına alınmasını sağlar².

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethi üzerine Yemen'de hutbe, Osmanlı padişahı adına okunmaya başlamış ise de, Yemen'in Osmanlı topraklarına katılması Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hint Seferi vesilesiyle Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Yemen'deki bu ilk Osmanlı hâkimiyeti 1635 tarihine kadar sürdü ve bu tarihten itibaren yönetim imamların eline geçti. Yemen'in ikinci defa Osmanlı idaresine giriş tarihi olan

^a Yrd. Doç. Dr., CBÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, ccakaloglu45@hotmail.com, Manisa.

¹ İhsan Süreyya Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları**, İstanbul 1994, s. 21.

² Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Yemen'de; Seyyid İdris İsyanının Bastırılmasında Rolü ve Etkinliği", **Askerî Tarih Bülteni**, sayı: 40, 21 Şubat 1996, s. 95.

1849'a kadar olan süre içerisinde, Yemen halkı arasında sürekli iç savaşlar olmuş ve binlerce kişi öldürülmüştür.³

1849 yılında Mekke şerif yardımcısı Tevfik Paşa komutasında Mısır ve Hicaz'dan tertip edilen üç bin kadar askerden oluşan bir ordu ile uzun bir aradan sonra Yemen tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına alındı⁴.

Bununla birlikte Yemen'de sonraki tarihlerde de Osmanlı hâkimiyetine karşı büyük isyanlar çıktı ve asayiş tam olarak hiçbir zaman sağlanamadı. Şüphesiz bu isyanların çıkmasında çok çeşitli faktörler rol oynamış olmakla birlikte⁵ Zeydî imamlarının etkisi bu faktörlerin başında gelmektedir⁶. Halk üzerinde büyük nüfuzu olan Zeydî imamları, Osmanlı padişahını halife olarak tanımamaktaydılar⁷. Özellikle “*Cibal*” olarak adlandırılan dağlık bölgede yaşayan halkın büyük kısmı bu mezhebe mensuptu. Bu yüzden imamların asıl güçlü oldukları ve ikamet ettikleri yer Cibal bölgesiydi. “*Tehame*” olarak isimlendirilen Yemen'in düzlük bölümündeki halkın büyük bölümü ise başta Şafîlik olmak üzere diğer mezheplere mensup olup, nispeten devlete daha az problem çıkarmışlardır⁸.

Yemen'in tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonraki ilk büyük isyan, 1870 yılında Asir emiri Muhammed bin Ayz'ın liderliğinde çıktı. İsyanı bastırmak amacıyla Redif Paşa komutasındaki “*Fırka-i İhtiyatiye*” Yemen'e gönderildi. Redif Paşa'nın hastalanması üzerine, komutanlığına Ahmed Muhtar Paşa'nın tayin edildiği bu fırka, iki yıl içinde Yemen'de büyük bir askerî

³ İ. S. Sırma, a.g.e., s. 48.

⁴ a.g.e., s. 51.

⁵ Yemen isyanlarının sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. İ. S. Sırma, a.g.e., ss. 55-156; Turgut Hatipoğlu, **Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)**, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, ss. 42-50; Mithat Çelik, **XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başında Yemen**, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi) Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999, ss. 66-87.

⁶ Zeydîlik hakkında geniş bilgi için bkz. R. Strothmann, “*Zeydîye*”, MEB., **İA.**, C. XIII, ss. 549-551; Memduh Paşa, **Yemen Islahatı ve Bazı Mütâlaât**, İstanbul 1325, s. 13-14.

⁷ Zeki Ehiloğlu, **Yemende Türkler (Tarihimizin İbret Levhası)**, İstanbul 1952, s. 133; Ömer Osman Umar, “*Yemen Hakkında Ferid Paşa'nın Lâyihası*”, Fırat Üniversitesi, **Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi**, 1/2, Elazığ 2003, s. 90.

⁸ Rüşdî Paşa, **Yemen Hatırası**, İstanbul 1325, s. 59-62.

harekât gerçekleştirdi⁹. Harekât sonunda Yemen’de hem mülkî, hem de askerî alanda yeni bir teşkilatlanma yapıldı. Merkezi San’a şehri olarak dört sancaktan meydana gelen Yemen vilayeti ve 7. ordu adıyla yeni bir ordu kuruldu¹⁰.

Kurulan yeni ordunun asker ihtiyacının karşılanması amacıyla, mevcut uygulamada bir istisnaya gidildi. Diğer bütün ordular askerlerini kendi mıntıklarından alırken, Yemen’deki 7. ordunun nizamiye asker ihtiyacı Anadolu ordusu olarak bilinen 4. ordu ve Suriye ordusu olarak bilinen 5. ordu mıntıklarından karşılanmaya başladı¹¹. Bu yüzden, Yemen’in Osmanlı hakimiyetinden çıkışına kadar Yemen’e en fazla asker, bu iki ordu sınırları içinde yer alan vilayetlerden gönderilmiştir. Sonraları uygulama genişletilerek, diğer ordu dairelerinden de Yemen için asker alınmaya başlandı. Bu uygulamanın bir sonucu olarak, Rumeli ve Anadolu’da askerlik çağına gelen binlerce genç, nizamiye askerliklerini Yemen’de yaptılar.

Normal zamanlarda bile Yemen’deki ordunun asker ihtiyacının dışarıdan temin edilmesinin beraberinde getirdiği olumsuzluklar sebebiyle Yemen, kimsenin askerlik yapmak istemediği bir yer durumundaydı. Yemen’in bu özel durumu sebebiyle burada görev yapan subay ve askerlere, diğer yerlerde görev yapanlarla kıyaslandığında, görev süreleri bakımından bir istisna sağlanmıştı. Buna göre, Yemen’de iki yıl görev yapan bir subay, üç yıl görev yapmış sayılmakta ve aynı şekilde, sekiz ay görev yapan bir askerin süresi de bir yıl kabul edilmekteydi¹².

Olağan dönemlerde 7. orduya gönderilen askerlerin dışında, olayların büyüyüp genel bir isyana dönüştüğü durumlarda, dışarıdan takviye nizamiye ve redif taburları sevk edilmiştir. Sonraki tarihlerde dışarıdan gönderilen taburların

⁹ Bu harekâtın ayrıntısı için bkz. Elhac Ahmed Raşid Paşa, **Tarih-i Yemen ve San’a**, C. II, İstanbul 1291; Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatının Cild-i Evveli**, İstanbul 1996, ss. 42-97.

¹⁰ Rüşdî Paşa, **a.g.e.**, s. 47-48. Bu ordu başlangıçta üçer taburlu beş piyade alayı, beş taliâ taburu, iki taburlu seyfar topçu alayı, iki nakliye taburu, iki süvari bölüğü, bir istihkâm bölüğü ve bir esterli süvari müfrezesinden meydana gelmekteydi. Bkz. Atif Paşa, **Yemen Tarihi**, C. II, İstanbul 1326, s. 168; Ziya Şakir (Soko), **Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi**, İstanbul 1957, s. 32; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/5 (1793-1908), Ankara 1978, s. 207.

¹¹ Mehmed Rüşdî, **Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı**, İstanbul 1329, s. 53; **Tercümân-ı Hakikat**, nr. 2582, 24 Rebiü’l-ahir 1304/8 Kanun-u sâni 1302; Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 149.

¹² **Düstûr**, 1. Tertib, c. VI, Ankara 1939, s. 408.

çokluğu ve gönderilme sıklığı göz önüne alındığında ise, Yemen'in devamlı olağanüstü bir durumda olduğu görülmektedir. 1905 isyanı öncesi, özellikle 1891 ve 1898 yıllarında İmam Hamidüddin liderliğinde çıkan isyanlar devleti hayli uğraştırmış ve dışarıdan takviye kuvvetler gönderilerek yapılan askerî harekâtlar sonucunda güçlkle bastırılabilmişti¹³.

İmam Yahya İsyanı

İmam Hamidüddin'in 1904 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Yahya geçti. Yahya, imamlığa geçtikten kısa bir süre sonra günden güne büyüyen umûmi bir isyan başlattı. Yemen'deki şehirler ve karakolların çoğu isyancıların eline geçti. Daha sonra da vilayet ve ordu merkezi olan San'a kuşatıldı¹⁴. Bu durum ise, bir kez daha Yemen'e dışarıdan takviye birlikler gönderilmesi zaruretini doğurdu.

Kuşatma altındaki San'a'ya yardım amacıyla, ilk olarak mesafenin yakınlığı dolayısıyla, Arif Hikmet Paşa komutasında Hicaz'dan üç buçuk taburluk bir kuvvet sevk edildi¹⁵. Daha sonra, 5. Ordu mıntikasından Rıza Paşa komutasında nizamiye ve redif taburları gönderildiyse de, Suriyeli askerlerin oluşturduğu bu taburların fayda yerine zararı oldu. Çünkü, birtakım itaatsiz hareketlerde bulunan bu askerler, San'a'yı kurtarmaya giderken yolda karşılarına çıkan eşkıya ile çatışmaya girmekten kaçındılar. Yeterince mücadele etmeden erzak ve cephane kfilesini terk etmeleri yüzünden büyük miktarda yiyecek ve silah isyancıların eline geçti¹⁶.

Suriye taburlarının 29 Mart 1905 tarihinde perişan ve erzaksız bir durumda San'a'ya ulaşmaları, buradaki erzak sıkıntısının daha da artmasına yol açmıştı. Kuşatma altındakiler için hiçbir ümit kalmaması üzerine teslim olmak zorunda kaldılar¹⁷. Taraflar arasında imzalanan teslim anlaşmasından¹⁸ sonra San'a, 20 Nisan 1905'te isyancılara terkedildi¹⁹. Yapılan anlaşma gereği,

¹³ Harekâtların ayrıntısı için bkz. Rüşdî Paşa, **a.g.e.**, ss. 79-188; Atıf Paşa, **a.g.e.**, ss. 171-210.

¹⁴ Memduh Paşa, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁵ **BOA**, Y. MTV., 271/5; Asaf Tanrıcut, **Yemen Notları**, Ankara 1985, s. 34.

¹⁶ **BOA**, Y. PRK. ASK., 228/55; 230/4; Memduh Paşa, **a.g.e.**, s. 28; Atıf Paşa, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁷ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. I, İstanbul 1992, s. 32.

¹⁸ Teslim anlaşmasının tam metni için bkz. Murat Cebecioğlu, **Mirlivâ Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri (Yemen, Irak ve Gilan Olayları) 1905-1912**, (Basılmamış Doktora tezi) İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 258-260.

¹⁹ Memduh Paşa, **a.g.e.**, s. 35; A. Tanrıcut, **a.g.e.**, s. 40.

şehirdeki bütün memurlar ve asker kabileler halinde San'a'dan çıkararak Menaha'ya çekildiler. Devlete ait birçok eşyanın dışında, muhtelif çapta elli altı top, on bir bin mermi, yeni silahlardan on altı bin tüfek ve çok sayıda fişek İmam Yahya'nın eline geçti²⁰.

Bu olaylar üzerine, Yemen Umum Kumandanlığı göreviyle Müşir Ahmed Feyzi Paşa ve Teftiş Heyeti riyaseti göreviyle Müşir Şakir Paşa Yemen'e gönderildi²¹. Menaha şehri geçici olarak ordu ve vilayet merkezi yapıldı²². Böyle bir ortamda bir yandan mevcut asker tekrar düzene konulmaya çalışılırken, bir yandan da Anadolu ve Rumeli'den yeni nizamiye askeri ve redif taburları sevkedilmeye başlandı.

Osmanlı Redif Teşkilatı İçinde Tokat'ın Yeri

Osmanlı Devleti'nin asıl ordusunu teşkil eden nizamiye kuvvetlerinin yanında, ihtiyaç halinde yararlanılan bir ihtiyat ordusu olarak ifade edilebilecek redif teşkilatı, 1834 yılında kurulmuştur. 1843 yılında çıkarılan bir kanunla, beş yıllık normal askerlik süresini yani muvazzaflık süresini tamamlayanlar, yedi yıl da rediflik hizmetinde bulunmaya başladılar²³.

Zaman içerisinde teşkilatla ilgili yeni düzenlemeler yapıldığı için rediflik süresi de değişmiştir. 1881 yılında yapıp II. Abdülhamid devrinin sonuna kadar yürürlükte kalan düzenlemeye göre, nizamiye ordusunda hizmetini tamamlayanlar sekiz yıl da redif sınıfında kalacaklardı²⁴.

XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin mevcut yedi ordusundan Yemen'deki 7. ordu hariç olmak üzere, diğer ordularda redif teşkilatı mevcuttu. Her ordu ikişer redif fırkasından meydana gelmekteydi. Fırkalar ikişer livadan, livalar ikişer alaydan, alaylar dörder taburdan teşekkül etmekteydi²⁵.

Redif taburları, buldukları alay içinde birden dörde kadar numara almakta iseler de, buldukları yerlerin isimlerini taşımaktaydılar. Her redif fırkasına bir ferik, redif livasına mirliva, alaylara miralay veya kaymakam, taburlara ise binbaşılar komuta etmekteydi. Her taburda bir binbaşı, bir

²⁰ Atıf Paşa, **a.g.e.**, s. 244.

²¹ **a.g.e.**, s. 244.

²² **BOA**, Y.PRK.BŞK., 74/45 (Leff 4); A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 38; Asaf Tanrıcut, **a.g.e.**, s. 39.

²³ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/5 (1793-1908), Ankara 1978, s. 203.

²⁴ **a.g.e.**, s. 212.

²⁵ **a.g.e.**, s. 214.

kolağası, bir tabur kâtibi, mülazım rütbesinde bir depo memuru, başçavuş rütbesinde bir depo memuru muavini ve bir tüfekçi bulunmaktaydı²⁶. Her redif taburu dairesi aynı zamanda bir ahz-ı asker (asker alma) şubesi idi²⁷. Silah altına çağrılan redif taburlarının sefer mevcutları sekiz yüz idi²⁸.

Sivas vilayetine bağlı bir sancak olan Tokat, askerî açıdan 4. ordu mıntikasındaydı. Merkezi Erzincan olan 4. ordu, Sivas, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Van vilayetlerini içine almaktaydı. Ele aldığımız dönemde ordu komutanı 1887 yılında tayin edilen ve 1908 yılına kadar bu görevde kalan Müşir Mehmed Zeki Paşa idi²⁹.

4. ordu içinde yer alan 16. Sivas redif fırkası, biri 31. Karahisar ve diğeri 32. Tokat redif livası olmak üzere iki livadan meydana gelmekteydi. 32. Tokat redif livası, dörder taburlu 63. Tokat ve 64. Amasya redif alaylarından kurulmuştu. 63. Tokat redif alayına, 1. Tokat, 2. Yenihan, 3. Niksar, 4. Zile redif taburları bağlıydı. Tokat livasına bağlı diğer alay olan 64. Amasya redif alayı ise, 1. Amasya, 2. Merzifon, 3. Mecitözü ve 4. Vezirköprü taburlarından teşekkül etmişti³⁰.

Redif teşkilatı açısından Tokat hem liva, hem alay ve hem de tabur merkeziydi. Bu durumda Tokat redif taburunun künyesi; 4. ordu, 16. Sivas redif fırkası, 32. Tokat redif livası, 63. Tokat redif alayı, 1. Tokat redif taburu şeklinde ortaya çıkmaktaydı.

Tokat Redif Livasının Yemen'e Sevkine Karar Verilmesi

Sefer Hazırlıkları

Padişah iradesi gereği, bir yandan taburların toplanması çalışmalarına başlanırken, diğer yandan da gerekli levâzımın tedariki için hazırlıklara girildi. Ancak, gönderilmesi kararlaştırılan redif taburlarının bağlı bulunduğu vilayetler, kısa bir süre önce nizamiye taburları için büyük miktarlarda harcama yapmışlardı. Şimdi aynı vilayetler bu sefer de redif taburlarının sevki için

²⁶ a.g.e., s. 216.

²⁷ **Düstür**, I. Tertib, c. V, Ankara 1937, s. 661.

²⁸ a.g.d., s. 574.

²⁹ Zeki Paşa'nın hayatı ve görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cengiz Çakaloğlu, **Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)**, (Basılmamış Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.

³⁰ **BOA**, Y. PRK. ASK., 231/73 (Leff 11); **Sivas Vilayet Salnâmesi, 1321 (H)**, s. 78-79; Uğur Ünal, "XIX. Yüzyıl Sonlarında (1870-1900) Sivas Vilayetinde Askerî Yapı",

masraf yapmak durumuyla karşı karşıydılar. Bu yüzden tabur sevk etme durumunda olan diğer vilayetler gibi Sivas vilayeti de zor duruma düştü. Sivas valisi Reşid Akif Paşa Mabeyn'e müracaat ederek, redif taburlarının sevki için otuz-kırk bin lira civarında bir paraya ihtiyaç olduğunu ve böyle büyük bir meblağın vilayet tarafından karşılanmasının mümkün olmadığını, ileride vilayetin aşar gelirinden ödenmek üzere Osmanlı Bankası'ndan borç alınarak gönderilmesinin zaruri olduğunu bildirdi³¹.

Taburların Yemen'e sevklerindeki aciliyet sebebiyle 3 Temmuz 1905 tarihinde bir irade daha çıktı. Yeni iradede, askerlerin bir an evvel toplanması ve gerekli masrafların ödenmesi hususunda mülkiyeye ait görevlerin süratle yerine getirilmesi istenmekteydi³².

Hazırlıklar çerçevesinde Tokat livası taburlarına dağıtılmak üzere Sivas'ta üç bin kat elbise dikimine başlanılmıştı. Ancak, parasızlıktan dolayı esnafa bir hayli borç birikince, alacaklılar şikayetlere başladılar. 4. ordu müşiri Zeki Paşa, Seraskerliğe müracaat ederek bu gibi borçlara karşılık olmak üzere beş-altın bin liranın gönderilmesini istedi. Seraskerlik de durumu Babıali'ye aktardı³³.

Taburların bir an önce hareketleri için halledilmesi gereken meselelerden biri de, askerlerin önceki yıllardan kalmış olan alacaklarıydı. Zeki Paşa, alacaklarına karşılık hiç olmazsa her bir asker için iki lira civarında bir para ödenmediği takdirde, taburların sevkinin mümkün olmadığını Sivas vilayetine bildirdi. Sivas valisi ise, bunun toplamının otuz bin lirayı geçtiği, on beş bin lirasının her türlü imkânsızlığa rağmen vilayetten karşılanması için çalışılacağı ve geriye kalan on beş bin liranın üç ay sonra aşar gelirinden ödenmek şartıyla Osmanlı Bankası'ndan tavizen alınmasından başka çare olmadığı şeklindeki görüşlerini 6 Temmuz 1905 tarihli bir telgrafla Mabeyn'e³⁴ ve 8 Temmuz 1905 tarihli bir başka telgrafla da Sadaret'e³⁵ bildirdi.

Maliye nezâreti, aşar gelirinin karşılığı olduğu için başka bir yere sarfedilmesinin uygun olmadığı gerekçesiyle vilayetin teklifine karşı çıktı ise

---

Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007, C. I,
Sivas 2007, s. 565-566.

³¹ BOA, BEO., 195896.

³² BOA, İ. HUS., 1323 R/96.

³³ BOA, BEO., 196551.

³⁴ BOA, İ. HUS., 1323 R/96.

³⁵ BOA, BEO., 196449.

de, taburların bir an önce sevkleri lüzumundan dolayı, Osmanlı Bankası'ndan dört bin lira borç alarak 10 Temmuz 1905'te Sivas mal sandığına gönderdi. Geriye kalan miktarın tedarikini de vilayete havale etti³⁶. Bu konuda Sivas vilayeti ile İstanbul'daki yetkililer arasındaki yazışmaların taburlar hareket edinceye kadar devam ettiği görülmektedir³⁷.

Tokat redif livasına ait taburların ve dolayısıyla Tokat taburunun silah ve cephanelerinin temini konusunda doğrudan belge bulunmamakla birlikte, bunun mahallindeki redif depolarından verilmediğini, yani taburların silahsız olarak yola çıktıklarını söyleyebiliriz. Çünkü, daha önce sevk edilen ve sevk edilmekte olan diğer taburlar da aynı şekilde silahsız olarak yola çıkmışlardır. Bunun da sebebi, Yemen'deki askerlerle yeni gelecek taburların aynı tür silah kullanmaları gayesiyle, askerlerin ellerindeki küçük çaplı mavzer tüfekleri yerine, büyük çaplı mavzer tüfeklerinin tercih edilmesidir. Silah ve cephaneler, İstanbul'dan taburların ineceği Hudeyde limanına gönderilip taburlar indikçe orada dağıtılmıştır³⁸. Bu durum ise, askerlerin eşkiya karşısında zor duruma düşmesi ve can kaybına sebep olmuştur. Çünkü martini henri veya küçük çaplı mavzer tüfeklerine alışık olan askerler, daha önce hiç kullanmadıkları büyük çaplı mavzer tüfekleriyle atış talimi yapma fırsatı bile bulamadan eşkiya ile çatışmaya girmek zorunda kalmışlardır³⁹.

Taburların hareketleri için kumanya ve erzaklarının da hazırlanması gerekmektedir. Tokat livasının yirmi günlük kumanya ve üç aylık erzakının hazırlanması görevi Aydın vilayetine verildi⁴⁰. Mayıs ayında İzmir'den Yemen'e sevk edilen Isparta livasını meydana getiren sekiz taburun kumanya ve erzakı da Aydın vilayeti tarafından karşılanmıştı. Aynı görevin ikinci kere Aydın vilayetinden istenmiş olması vilayeti sıkıntıya soktu. Bu yüzden İzmir valisi Kamil Paşa, Tokat livası için vilayet dahilinde bir yardım kampanyası başlatarak⁴¹, başkanlığını İzmir defterdarı Kemal Bey'in yaptığı bir komisyon kurdu⁴². 14 Ağustos 1905 tarihli Tercümân-ı Hakikat gazetesinde bu tarihe

³⁶ BOA, BEO., 196449; 196844.

³⁷ BOA, Y. MTV., 276/79.

³⁸ BOA, Y. PRK. UM., 76/28.

³⁹ A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁰ BOA, BEO., 197007; Y. EE. KP., 86-25/1454; Y. PRK. UM., 76/75.

⁴¹ **Ahenk**, nr. 2754, 8 Cemaziye'l-ahir 1323/27 Temmuz 1321/9 Ağustos 1905, Çarşamba, s. 2. (Gazetede kampanyaya katılanların isimleri ile yardım miktarlarını gösteren bir liste vardır.)

⁴² BOA, DH. MKT., 1202/47.

kadar Aydın vilayetince toplanan yardım miktarının yedi yüz doksan beş lira olduğu görülmektedir⁴³.

Kampanyaya İzmir şehir merkezi dışında, Çeşme, Söke, Ödemiş, Bayındır, Menteşe, Nazilli Sarayköy, Buldan ve Bergama gibi şehirlerden de katılanlar olmuştur. Ancak daha sonra, yardım kampanyası işlemlerinde usulsüzlük olup olmadığının araştırılması amacıyla ayrı bir komisyonun kurulması dikkat çekici bir husustur⁴⁴.

Taburun Yolculuğu

Tokat redif livasının Yemen'e sevkine dair çıkan Temmuz ayı başındaki iradeden itibaren askerlerin çağırılması ve toplanması çalışmalarına girişilmiştir. Tarihsiz olmakla birlikte Temmuz ayı ortasına doğru hazırlandığı anlaşılan bir sevk cetvelinde, henüz toplanmakta olan taburların mevcutları gösterilmektedir. Bu cetvelde Tokat redif taburunun mevcudu üç yüz elli üç olarak verilmiştir. Yemen'e gitmesi kararlaştırılan aynı livaya bağlı diğer taburların mevcutları ise, Yenihan taburu beş yüz yirmi üç, Niksar taburu yedi yüz elli yedi, Zile taburu altı yüz altmış dört, Amasya taburu sekiz yüz, Merzifon taburu dört yüz on, Mecitözü taburu altı yüz ve Vezirköprü taburu sekiz yüz mevcutlu olarak görülmektedir⁴⁵. Cetvelden sadece Amasya ve Vezirköprü taburlarının sefer mevcudu olan sekiz yüz mevcuduna ulaşarak harekete hazır hale geldikleri ve diğerleriyle kıyaslandığında, Tokat taburunun bu sırada en az mevcuda sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Genel olarak iradenin çıkmasından sonra on beş-yirmi gün içinde Tokat livası askerlerinin toplanarak sevke hazır hale geldiğini söylemek mümkündür. Sivas valisi Reşid Akif Paşa'nın Dahiliye nezaretine çektiği bir telgraftan, Tokat redif livasını meydana getiren taburların öngörülenden önce hazır hale geldikleri ve hareket ettikleri anlaşılmaktadır⁴⁶. Sonraki sevk cetvelleri incelendiğinde Tokat redif taburu dahil olmak üzere, Tokat livasını meydana getiren taburların mevcutlarının sefer sayısına uygun olduğu görülür.

Başlangıçta 4. ordu mıntkasından Yemen'e sevkedilecek yirmi dört redif taburunun hepsinin İskenderun yoluyla sevki kararlaştırılmışken, İskenderun'daki muhtemel yoğunluk göz önüne alınarak, Temmuz ayı

⁴³ **Tercümân-ı Hakikat**, nr. 8742, 12 Cemaziye'l-ahir 323/1 Ağustos 321/14 Ağustos 1905 Pazartesi.

⁴⁴ **BOA**, DH. MKT., 1202/47.

⁴⁵ **BOA**, Y. PRK. ASK., 231/73 (Leff 11).

⁴⁶ **BOA**, BEO., 197424.

ortalarında kararda bir değişiklik yapıldı. Yeni karara göre, Mamuretülaziz ve Malatya livalarını meydana getiren on altı tabur İskenderun, Tokat livasını meydana getiren sekiz tabur ise, İzmir üzerinden sevkedileceklerdi. Merkezlerinden hareket edecek taburlar, kara yoluyla önce Ankara'ya, sonra buradan trenle İzmir'e gidecekler ve İzmir'den de vapurlarla Yemen'deki Hudeyde limanına ulaşacaklardı⁴⁷.

Tokat taburunun Yemen yolculuğu, Tokat'tan Ankara'ya kadar kara, Ankara'dan İzmir'e kadar tren ve İzmir'den Hudeyde'ye kadar vapur yolculuğu olmak üzere üç aşamada gerçekleşmiştir.

Tokat'tan Ankara'ya Kara Yolculuğu

Taburların mevcutlarını sekizer yüze tamamlayarak sefere hazır hale gelmeleri üzerine mahallerinden hareket emri verildi⁴⁸. Tokat redif livasını meydana getiren sekiz tabur içinde ilk olarak Tokat ve Zile taburları hareket etmiştir. Bundan, yukarıda verdiğimiz cetvelde asker sayısı bakımından en eksik durumdaki Tokat taburunun kısa sürede kadrosunu tamamladığı ve hatta diğerlerinden önce harekete hazır hale geldiği sonucu çıkmaktadır. Yemen'e asker gönderen bütün şehirlerde olduğu gibi, Tokat'ta da tabur için bir uğurlama merasimi yapıldıktan ve geride kalanlarla vedalaşıldıktan sonra, 17 Temmuz 1905 Pazartesi günü Tokat redif taburunun Yemen yolculuğu başladı⁴⁹. Tabur, Tokat'tan sekiz yüz asker ve elli yük hayvanıyla yola çıkmıştı⁵⁰. Bu sırada, 22 Temmuz 1905 tarihinde Tokat livası kumandanı Mirliva Rasim Paşa'ya Birinci rütbeden Mecidî nişanı verildi⁵¹.

Taburların geçecekleri yerlerde istirahatlarının sağlanması için Dahiliye nezareti tarafından ilgili vilayetlere ve onlar aracılığıyla da bağlı birimlere gerekli tebligatlar yapıldı⁵². Taburun Tokat-Ankara yolculuğunda uğradığı yerler ile ilgili elimizde doğrudan iki belge bulunmaktadır. Bunlardan birinde Çorum yoluyla hareket ettiği⁵³ ve diğerinde de Sungurlu'dan geçtiği⁵⁴ belirtilmektedir. Bununla birlikte, diğer belgeler incelendiğinde, diğer bazı

⁴⁷ BOA, Y. MTV., 276/61.

⁴⁸ BOA, Y. PRK. ASK., 231/73 (Leff 3).

⁴⁹ BOA, İ. HUS., 1323 Ca/65; Y. MTV., 276/61; DH. MKT., 904/1 (Leff 370).

⁵⁰ BOA, Y. MTV., 276/108; Y. PRK. ASK., 231/73 (Leff 2).

⁵¹ BOA, İ. TAL., 1323 Ca/38.

⁵² BOA, DH. MKT., 904/1 (Leff 370)

⁵³ BOA, Y. A. HUS., 490/40.

⁵⁴ BOA, Y. PRK. ASK., 231/73 (Leff 2).

taburların da aynı güzergâhı izlediği görülmektedir. Aynı yoldan giden Mecitözü taburunun Sungurlu'dan itibaren izini sürdüğümüzde, Tokat taburunun iki gün sonra (Büyük) Yağlı köyüne⁵⁵ ve Yahşihan⁵⁶ üzerinden Ankara'ya ulaştığını söylemek mümkündür.

27 Temmuz 1905 tarihinde Sivas vilayetinden Babıali'ye çekilen bir telgraftan, kara yolculuğu esnasında Tokat taburundan 30 kişinin firar ettiği anlaşılmaktadır. Sivas fırka komutanlığına göre, 30 kişinin birden firar etmesi tabur binbaşısının müsamaha ve müsaadesinden kaynaklanmıştır⁵⁷. Nitekim aşağıdaki görüleceği üzere, sekiz yüz mevcutla Tokat'tan ayrılan tabur, bu firarlardan dolayı yedi yüz yetmiş üç mevcutla İzmir'e ulaşmıştır.

Ankara'dan İzmir'e Tren Yolculuğu

Tokat redif taburunun Ankara'ya varış tarihine dair elimizde belge bulunmamaktadır. Ancak, biri 26 Temmuz, diğeri 31 Temmuz 1905 tarihli iki ayrı sevk cetveli incelendiğinde, bunlardan birincisinde taburun 30 Temmuz 1905 tarihinde⁵⁸, ikincisinde de 2 Ağustos 1905 tarihinde Ankara'ya varacağını tahmin edildiği görülmektedir⁵⁹. Taburun İzmir'e 3 Ağustos gecesi varması⁶⁰ ve Mecitözü taburunun Ankara-İzmir arası yolculuğunun trenle iki gündüz bir gece sürmüş olması⁶¹ hususları göz önüne alındığında, Tokat taburunun 1 veya 2 Ağustos 1905 tarihinde Ankara'ya vardığını söylemek mümkündür. Bu durumda taburun Tokat-Ankara arası kara yolculuğunun iki hafta sürdüğü anlaşılmaktadır.

Taburlar Ankara'ya geldiğinde tren beklememeleri ve bu yüzden bir gecikme meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınması konusunda 17 Temmuz 1905 tarihinde bir irade çıkmıştı⁶². Bu yüzden taburlar Ankara'da hiç bekletilmeden trenlere bindirilerek İzmir'e gönderilmişlerdir. Tren yolu güzergâhında bulunan Uşak, Salihli, Manisa gibi istasyonlara ulaşıldıkça, şehrin

⁵⁵ Cahit Öztelli, "Yemen'e Giden Askerin Destanı", **Sivas Folkloru**, sayı: 42, Temmuz 1975, s. 7.

⁵⁶ **BOA**, Y. PRK. ASK., 231/73 (Leff 2).

⁵⁷ **BOA**, Y. A. HUS., 490/63.

⁵⁸ **BOA**, Y. MTV., 276/108.

⁵⁹ **BOA**, Y. PRK. ASK., 231/73 (Leff 2).

⁶⁰ **Ahenk**, nr. 2751, 4 Cemaziye'l-ahir 1323/23 Temmuz 1321/5 Ağustos 1905 Cumartesi, s. 3.

⁶¹ C. Öztelli, **a.g.m.**, s. 7.

⁶² **BOA**, İ. HUS., 1323 Ca/65; Y. MTV., 276/61; BEO 196910.

önde gelenleri ve halk tarafından karşılanan askerlere limonata, şerbet, karpuz, tütün ve sigara gibi çeşitli ikramlar yapılmaktaydı⁶³.

Tokat taburu, 3 Ağustos 1905 Perşembe gecesi İzmir'e vardı. Taburla birlikte, Tokat livası kumandanı Mirliya Rasim Paşa ve Tokat redif alayı kumandanı Miralay Feyzi Bey de gelmişti. Tabur için bir karşılama merasimi yapıldı⁶⁴.

İzmir'den Hudeyde'ye Vapur Yolculuğu

Çok sayıdaki taburun aynı anda Yemen'e sevki mecburiyeti dolayısıyla vapur temininde önemli zorluklar yaşanmıştır. İskenderun'dan sevkedilen taburlar için İdare-i Mahsusa'ya ait gemiler tahsis edilmişken, vapur sayısının yetersizliğinden dolayı, İzmir'den sevki gereken taburlar için aynı yolun izlenmesi mümkün olmadı. Bu yüzden Tokat livası taburları henüz toplanma aşamasındayken iki vapurun kiralanmasına dair bir Padişah iradesi çıktı.

Fransız Pake kumpanyasının İstanbul'daki acentesi vasıtasıyla yapılan müzakereler sonucunda, iki vapurun kiralanması hususunda bir mukavele imzalanmıştır. Buna göre, mukavele tarihinden itibaren on beş gün içinde hangi gün talep gelirse, vapurlar hemen Marsilya'dan hareket edecek ve beş gün sonra İzmir'de olacaktı. On beş gün içinde talep olmadığı takdirde, vapurlar on beşinci gün yine Marsilya'dan hareketle beş gün sonra yine İzmir'de hazır bulunacaktı. Her bir vapur, en az iki bin beş yüz askerle yüz elli yük hayvanı ve kapasitesi oranında erzak ve levazimat alacaktı. Vapurlar on iki gün sonra içindeki askerleri Hudeyde'ye indireceklerdi. Şayet vapurların İskenderun'a uğraması istenirse, hava müsait olduğu takdirde vapurlar doğrudan İskenderun'a uğrayacak, oradan eşya ve levazimat alacaktı. Vapurun kanal ücreti ve Marsilya'dan Hudeyde'ye ulaşmasına kadar meydana gelecek bütün masraflar kumpanyaya ait olacaktı. Her vapur için altı bin yüz elli lira kira bedeli ödenecekti. Bunun her vapur için iki bin lirası İzmir'de, geriye kalanı vapurlar Port Said'e varmadan önce Hazine'den ödenecekti. Kiralanan vapurların ismi

⁶³ BOA, Y. PRK.UM., 76/84; Ahenk, nr. 2752, 5 Cemaziye'l-ahir 1323/24 Temmuz 1321/6 Ağustos 1905 Pazar, s. 2; İkdam, nr. 4015, 12 Cemaziye'l-ahir 1323/31 Temmuz 1321/13 Ağustos 1905 Pazar, s. 2.

⁶⁴ Ahenk, nr. 2751, 4 Cemaziye'l-ahir 1323/23 Temmuz 1321/5 Ağustos 1905 Cumartesi, s. 3.

Pitini ve Karamani idi. Mukavele, 20 Temmuz 1905 tarihinde Padişah tarafından onaylandı⁶⁵.

Taburların kara yolculuğu devam ederken, vapurların Marsilya'dan hareket etmesine dair talebin gittiği anlaşılmaktadır. Çünkü, 2 Ağustos 1905 tarihinde vapurlardan biri (Pitini vapuru) İzmir limanına gelmiş ve kışla önünde demirlemişti⁶⁶.

İki gece İzmir'de kalan Tokat taburu, 5 Ağustos 1905 Cumartesi günü Pitini vapuruna bindirilmeye başlandı. Tokat taburundan başka, Mecitözü taburu, Zile taburu ve Merzifon taburunun bir bölümü de aynı vapura bindirildi. Tabur, vapura bindiğinde mevcudu yedi yüz yetmiş üç kişiydi. Aynı vapurda bulunan Mecitözü taburunun yedi yüz doksan altı, Zile taburunun yedi yüz seksen, Merzifon taburunun bir bölümünün yüz seksen iki mevcudu vardı⁶⁷. Bu durumda vapurdaki asker sayısının iki bin beş yüz otuz bir olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan her tabur için ellişer yük hayvanının da aynı vapurda bulunduğunu göz önüne almak gerekir⁶⁸. Her ne kadar vapurdaki insan ve hayvan sayısı, mukaveledeki rakamlara uygun ise de, bu rakamların vapurda bir izdiham meydana getirmesi ve uzun süre bu şekilde deniz yolculuğu yapılmasının sağlık açısından önemli problemler çıkaracağı açıktır.

Tokat livası kumandanı Mirliva Rasim Paşa ile Tokat alayı kumandanı Miralay Feyzi Bey de Pitini vapuruna bindiler⁶⁹. Diğer yandan taburların sevki göreviyle İstanbul'dan gönderilen Padişah yaverlerinden Binbaşı Vasıf ve Faik Beyler ile tüfengiyândan Süleyman Bey görevleri gereği taburlarla birlikteydiler⁷⁰.

Bütün işlemler tamamlandıktan sonra, İzmir limanında bir uğurlama töreni yapıldı. İçinde Merzifon taburunun bir bölümünün de bulunduğu Pitini

⁶⁵ BOA, Y. MTV., 276/87.

⁶⁶ Ahenk, nr. 2749, 30 Cemaziye'l-evvel 1323/21 Temmuz 1321/3 Ağustos 1905 Perşembe, s. 3. (Diğer vapur olan Karamani vapuru ise, 7 Ağustos 1905 tarihinde İzmir'e gelmiştir. Bkz. Ahenk, nr. 2753, 7 Cemaziye'l-ahir 1323/26 Temmuz 1321/8 Ağustos 1905 Salı, s. 2.)

⁶⁷ BOA, Y. PRK. ASK., 232/44.

⁶⁸ BOA, Y. PRK. ASK., 232/44; Y. MTV. 277/16; Y. PRK. ASK., 231/73 (2).

⁶⁹ BOA, Y. PRK. ASK., 231/98; Ahenk, nr. 2752, 5 Cemaziye'l-ahir 1323/24 Temmuz 1321/6 Ağustos 1905 Pazar, s. 2.

⁷⁰ BOA, Y. PRK. ASK., 231/98.

vapuru, 5 Ağustos 1905 Cumartesi günü saat altıda İzmir limanından ayrılarak Hudeyde'ye doğru yola çıktı⁷¹.

İskenderun'dan İdare-i Mahsusa'nın vapurlarıyla yolculuk yapan diğer taburlarla mukayese edildiğinde, İzmir'den yola çıkanların vapur açısından nispeten daha şanslı olduklarını söylemek mümkünse de⁷², mevsimin yaz olması dolayısıyla aşırı sıcaklar, güneş çarpması, deniz yolculuğunun uzun sürmesi, vapurdaki asker sayısının fazlalığı sonucu ortaya çıkan izdiham ve susuzluk gibi olumsuzlukların bütün taburları etkilemesi kaçınılmazdır.

Yemen ve Hicaz'a giden vapurlar, Süveyş Kanalı'na girmeden önce Mısır'ın Akdeniz'deki liman şehirlerinden Port Said şehrine uğramaktaydılar. Bu tarihte Mısır, İngiliz egemenliğinde olduğu için Port Said'in kontrolü de İngilizlerin elindeydi. Vapurların Süveyş kanalından geçişini düzenleyen nizâmnameye göre, vapurlar kanala girmeden önce sağlık kontrolü için Port Said veya Süveyş'e uğramak durumundaydılar⁷³.

Diğer yandan, burada Osmanlı Devleti'nin bir kömür deposu bulunmakta ve vapurlar, yolculuk sırasında kömür ikmalini buradan yapmaktaydılar. Kanaldan geçen Osmanlı vapurlarının ödemek zorunda oldukları para da İstanbul'dan genellikle buraya gönderilmekteydi. Çoğu zaman para, vaktinde gönderilmediği için asker, günlerce burada beklemek zorunda kalmaktaydı. Hatırlanacağı üzere, Fransız kumpanyasıyla yapılan mukavele gereği, paranın bir kısmı peşin ödenmiş, bir kısmının da Port Said limanında ödenmesi kararlaştırılmıştı.

Yukarıdaki sebeplerden biri veya birkaçı dolayısıyla Tokat taburunun da içinde bulunduğu Pitini vapuru, bir süre Port Said limanında beklemek zorunda kaldı⁷⁴.

Yemen'de

Vapurların kiralanmasıyla ilgili mukavele gereği, vapurların İzmir'den hareket ettikten itibaren on iki gün içinde askeri Hudeyde limanına indirmeleri

⁷¹ BOA, Y. MTV., 277/16. Ahenk, nr. 2752, 5 Cemaziye'l-ahir 1323/24 Temmuz 1321/6 Ağustos 1905 Pazar, s. 2.

⁷² İdare-i Mahsusa vapurlarının çoğu yabancı vapur şirketlerinden satın alınmış eski vapurlar olup, yük taşımak için yapılmış olduklarından asker taşımaya elverişli değildi. Vapurların durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Rüşdi Paşa, a.g.e., ss. 12-15.

⁷³ BOA, Y. A. HUS., 269/87.

⁷⁴ C. Öztelli, a.g.m., s. 8.

gerekmekteydi. Nitekim, İzmir'den 5 Ağustos 1905 tarihinde yola çıkan Pitini vapuru, henüz bu süre dolmadan, on günlük bir yolculuktan sonra 15 Ağustos tarihinde Yemen'deki Hudeyde limanına ulaşmıştır. Hudeyde'ye indiğinde taburda yedi yüz kırk asker bulunmaktaydı⁷⁵.

İzmir'den vapura binildiğinde taburun mevcudu yedi yüz yetmiş üç olduğuna göre, vapur yolculuğu sonunda asker sayısında otuz üç kişilik bir azalma dikkat çekmektedir. Şayet vapur yolculuğu sırasında firar veya cetvellerde bir hata söz konusu değilse, bu azalmayı, yukarıda belirttiğimiz olumsuz şartların etkisiyle vapurlarda ortaya çıkan ölüm olaylarıyla açıklamak mümkündür. Nitekim aynı vapurlarla yolculuk yapan diğer taburların biniş ve iniş sayıları karşılaştırıldığında sayıdaki eksilme açık şekilde görülmektedir. Fransa'dan kiralanan ve İdare-i Mahsusa vapurlarından nispeten daha iyi olduğunu düşündüğümüz bu vapurlarda bile bu şekilde ölümlerin meydana gelmesi, İskenderun'dan yola çıkan vapurlardaki durumun daha da vahim olduğunu akla getirmektedir.

Fırka-i İhtiyatiye'nin gönderildiği 1870 yılından, Osmanlı hakimiyetinden çıktığı 1918 yılına kadar Yemen'de çıkan bütün olaylar ve isyanlar göz önüne alındığında, en büyük isyanın 1905 isyanı olduğu ve bu münasebetle de en fazla askerî yığınağın bu isyan sırasında yapıldığı görülmektedir.

Son kafiide yer alan taburların da Yemen'e inmesiyle, burada bulunan taburların toplam sayısı yüz on ikiye çıktı. Bunlardan elli dört taburu nizamiye, elli sekiz taburu redifti. Elli dört nizamiye taburundan otuz altısı Yemen'deki 7. orduya aitti⁷⁶. Bu durumda isyanla birlikte, farklı tarihlerde Yemen'e dışarıdan gönderilen takviye tabur sayısının yetmiş altı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan, bu isyan sırasında 4. ordu bölgesinden bir de Hamidiye Süvari alayı gönderilmişti⁷⁷. İsyân sırasında ordu merkezi San'a dahil olmak üzere bir çok şehir ve karakol isyancıların eline geçmiş, çok sayıda asker şehit düşmüş, yaralanmış, veya silahları elinden alınmış, kısacası 7. ordu dağılmıştı. 7. ordu içinde gösterdiğimiz otuz altı taburu meydana getiren askerler de Yemen'e dışarıdan yeni geldikleri için adeta 7. ordu yeniden kurulmuştu. Bu şekilde, otuz

⁷⁵ BOA, Y. MTV., 277/135.

⁷⁶ M. Cebecioglu, a.g.t., s. 50.

⁷⁷ Yemen'e giden bu alay, Karapapaklardan meydana gelen ve komutanlığını Mihrali Bey'in yaptığı Sivas'taki 40. Hamidiye Hafif Süvari alayıdır. Bkz. BOA, Y. MTV., 277/135 (Leff 2); Y. PRK. ASK., 232/62.

beş bin beş yüz altmış altısı redif, yirmi iki bin sekiz yüz elli ikisi nizamiye olmak üzere Yemen'deki toplam asker sayısı elli sekiz bin dört yüz on sekize ulaştı⁷⁸.

Yemen'de toplanan kuvvetlerin yapmaları gereken ilk iş, eşkıya eline geçen ordu ve vilayet merkezi olan San'a şehrini geri almaktı. Bu amaçla Müşir Ahmed Feyzi Paşa komutasında 15 Temmuz 1905 tarihinde başlayan ve 30 Ağustos 1905 tarihinde San'a tekrar ele geçirilmesiyle sonuçlanan bir askerî harekât gerçekleştirildi. Tokat taburu ve son kafiide yer alan diğer taburlar bu harekât devam ettiği sırada Hudeyde'ye indikleri için harekâta yetişemediler.

Rediflerin Yemen'de buldukları süre içinde Yemen'de gerçekleştirilen ikinci büyük harekât Şehare harekâtı oldu. İmam Yahya'nın ele geçirilmesi amacıyla 1905 yılı Ekim sonlarında başlayan ve Aralık sonuna kadar devam eden bu harekâta çok sayıda tabur katıldı. Ancak harekât, başarısızlıkla sonuçlandı ve İmam Yahya'nın ele geçirilmesi mümkün olmadı. Harekât sırasında çok sayıda asker şehit düştü veya yaralandı⁷⁹.

Gerek arşiv vesikalarından ve gerekse bu sırada Yemen'de bulunan subayların yazdıkları hatıralardan harekâtın ayrıntısı ve katılan tabur isimleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Ancak, harekâta katılan taburlar arasında Tokat taburunun adı geçmemektedir.

Yemen'de eşkıya eline geçen şehir ve karakolların tekrar geri alınarak asayişin sağlanması amacıyla, buradaki taburlar farklı noktalara ikame edildiler. Bu sırada Yemen'de bulunan subaylardan biri olan Mirliva Muhyiddin Paşa'nın verdiği Yemen'deki umumi kuvveti gösteren tarihsiz bir cetvelde Tokat taburu Hudeyde'de görülmektedir⁸⁰. Bu durumda taburun Hudeyde'de kalmaya devam ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak, Hudeyde'de ne kadar kaldığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

1906 yılı Mayıs ayı sonunda Yemen'de önemli bir olay meydana geldi. Redif askerleri kötü idare, yetersiz besleme ve terhis talebiyle ayaklandılar⁸¹. Buldukları mevkiyi izinsiz terk eden rediflerden bir kısmı San'a'ya gelip çadır kurdular. Kendilerini ikna etmeye çalışan subaylarını dinlemedikleri gibi,

⁷⁸ M. Cebecioğlu, **a.g.t.**, s. 50.

⁷⁹ San'a şehrinin geri alınması ve Şehare harekâtının ayrıntısı için bkz. Atuf Paşa, **a.g.e.**, ss.229-289; Memduh Paşa, **a.g.e.**; A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, ss. 26-40; Asaf Tanrikut, **a.g.e.**, ss. 23-42; M. Cebecioğlu, **a.g.t.**, ss. 1-126; T. Hatipoğlu, **a.g.t.**, ss. 56-69.

⁸⁰ **a.g.t.**, s. 42.

⁸¹ A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 39.

onları tevkif ettiler. Askerin isyanı birden büyüdü ve isyana katılan redif taburlarının sayısı yirmiye çıktı. San'a'ya gelen rediflerin harekete geçmesi üzerine, nizamiye kuvvetlerine uzaktan ateş emri verildi. Ateş sırasında bir asker öldü ve iki asker yaralandı. Neticede, gerek yapılan nasihatlerin ve gerekse açılan ateşin korkusuyla redifler pişman olarak kışlaya girdiler. Elleriindeki silahlar alınarak çavuşları tevkif edildi⁸². İstanbul'da ise taburların terhislerinin uygun olmadığı şeklinde bir Padişah iradesi çıktı ve bu irade taburlara tebliğ edildi. Bunun üzerine redifler terhis talebinden vazgeçtiler⁸³. Ancak bu olay, Yemen halkına kötü bir örnek olmuş ve çeşitli yerlerde yeniden karışıklıklar çıkmasına sebep olmuştur⁸⁴.

Dönüş

Yemen'de bulunan redif taburlarının terhisleri 1906 yılının Temmuz ayı sonlarında başladı ve uzun bir döneme yayıldı. Bunun da sebebi, Yemen'deki taburların hepsinin birden terhis edilmesinin imkansızlığıydı. Alınan karar gereği, terhisleri gelen rediflerin yerine, Anadolu ve Rumeli'den yeni askerler geldikçe, Yemen'dekiler aynı vapurlarla memleketlerine gönderileceklerdi⁸⁵.

Bununla birlikte Yemen'e gönderilmesi gereken yeni askerlerin toplanmasında büyük sıkıntı yaşandı. Yeni asker gelmedikçe Yemen'de bulunan taburlar memleketlerine iade edilemediği için askerler arasında hoşnutsuzluk ve sızlanma artmaya başladı. Bu durum ise, redif askerlerin birtakım uygunsuz davranışlarına yol açtı.

Eylül ayı içinde San'a'da bulunan redifler, aralarında anlaşarak izinsiz Hudeyde'ye gitmeye karar verdiler. Aldıkları karara göre; gündüzden San'a çarşısına gidip ekmek ve yolculuk için gerekli yiyecek maddelerini alacaklar, yol üzerinde bulunan elbise ambarını yağmalayacaklar, buradaki muhafızlardan redif olanlarını da yanlarına alarak San'a'dan çıkacaklardı. Rediflerin bu niyeti Yemen Umum kumandanı Ahmed Feyzi Paşa tarafından haber alındı. Feyzi Paşa bizzat ordugâha giderek askerlere nasihat edip vazgeçirmeye çalıştıysa da faydası olmadı. Bunun üzerine Feyzi Paşa, nizamiye taburlarından müfrezeler çıkararak yol üstündeki hakim noktaları tutturdu. Gece saat üç sıralarında redifler ordugâh kapısını zorlamaya başladılar. Bir kısmı çıkmayı başararak

---

⁸² Atf Paşa, **a.g.e.**, s. 271-272.

⁸³ **BOA**, Y. MTV., 287/72.

⁸⁴ Atf Paşa, **a.g.e.**, s. 272.

⁸⁵ **BOA**, İ. HUS., 1324Ca/85; Y. MTV., 289/172; DH. MKT., 905/1 (Leff 620).

Hudeyde yoluna doğru ilerledi. Bir yandan önlerine top mermisi atılması ve diğer yandan nizamiye askerlerinin uzaktan ateş etmesi üzerine redifler de silahla karşılık verdiler. Bu durum kaçmayı planlayıp da henüz içerde bulunanların yerlerinde kalmalarına sebep oldu. Bir süre sonra yola çıkmış olanlar da silahlarını bırakarak teslim oldular. Ancak, iki yüz on bir asker San'a dışına çıkmıştı. Bunların yakalanması için de müfrezeler gönderildi. Bu olaylar sırasında rediflerden ikisi öldü ve ikisi de hafif şekilde yaralandı. Nizamiye askerlerinden ise üç hafif yaralı vardı⁸⁶.

Belgede, rediflerden genel bahsedildiği ve hiçbir tabur adı zikredilmediği için Tokat taburundaki askerlerin bu olaya katılıp katılmadıkları konusunda bir şey söylemek mümkün değildir.

Tokat taburunun Hudeyde'den vapura binerek Yemen'den ayrıldığı tarihe dair elimizde herhangi bir belge mevcut değildir. Aslında, aynı durum diğer taburlar için de geçerlidir. Çünkü, taburların Yemen'e sevki sırasında, hangi tarihte, hangi mevcutla nerede bulduklarını takip etmek amacıyla hazırlanan sevk cetvelleri, artık ihtiyaç olmadığı için hazırlanmamıştır.

Bununla birlikte, çeşitli verileri değerlendirdiğimizde Tokat taburunun Eylül ayı ortalarında Hudeyde'den Bezm-i alem vapuruna⁸⁷ bindiği kanaatine varmaktayız. Hatırlanacağı üzere, gidiş sırasında 4. ordudan aynı kafilde Yemen'e sevk edilen yirmi dört taburdan Mamuretülaziz ve Malatya redif livalarını meydana getiren on altı tabur İskenderun'dan vapurlara bindirilmişti. İskenderun'daki yoğunluk, Tokat livasının İzmir'den sevki zarureti doğurmuştu. Dönüşte bu yoğunluk ve zaruret ortadan kalktığı için güzergâh değişti. 4. orduya mensup bütün redif taburları gibi, Tokat taburu da İskenderun üzerinden memleketlerine sevk edildi.

İskenderun'un bağlı bulunduğu Halep vilayetinden Babıali'ye gönderilen 3 Ekim 1906 tarihli bir telgrafta, Bezm-i alem vapurunun İskenderun'a on dört tabur ve bir alay süvari çıkardığı belirtilmektedir⁸⁸. Dolayısıyla Tokat taburu Ekim ayı başında İskenderun'a indiğini söylemek mümkündür.

Burada asıl üzerinde durulması gereken husus, yukarıdaki belgede geçen on dört tabur ve bir Hamidiye alayının bir vapura sığmış olmasıdır.

⁸⁶ BOA, Y. MTV., 290/1.

⁸⁷ Bezm-i alem ve Tir-i müjgan vapur-u hümayunları Londra'dan yeni satın alınmıştı. Bkz. BOA, İ. HUS., 1324 Ca/85.

Taburların gidişi sırasında iki buçuk veya üç tabur bir vapura zor sığarken, dönüşte bir vapurda bu kadar taburun olması, taburlardaki askerlerin büyük kısmının Yemen’de şehit düşmesi ve adeta taburlarının içinin boşalıp, sadece adının kalması ile açıklanabilir. Nitekim bu isyan sırasında Yemen’de bulunan Ahmet İzzet Paşa, bazı taburların elliden daha az mevcutla döndüklerini ifade etmektedir⁸⁹.

İskenderun’a inen taburun burada birtakım uygunsuz davranışlarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Tokat redif taburu binbaşı, İskenderun’da sefaletle dūçar oldukları, perişan bir şekilde memleketlerine dağıldıkları ve birtakım hakaretlere maruz kaldıkları şikayetleriyle Mabeyn başkıtabeti aracılığıyla Padişah II. Abdülhamid’e bir telgraf çekti⁹⁰.

Bu şikayet telgrafı üzerine, 17 Ekim 1906 tarihinde bir Padişah iradesi çıktı. İradede; Yemen’den dönen askerlerin memleketlerine yolculukları sırasında rahatlarının en iyi şekilde sağlanması için gereken her türlü tedbirin alınması konusunda bir çok irade çıktığı halde, Tokat redif taburu askerleri hakkında İskenderun’da hakarete varan bazı muameleler meydana gelmesinin Padişahı üzdüğü, bu davranışın Padişaha karşı bir hareket olduğu, bu tür davranışlarda bulunan kişilerin mülkiye ve askeriyeden kim olursa olsun derhal işten el çektirilerek gerekli cezanın verilmesi istenmekteydi⁹¹.

Babıali aynı gün Halep vilayetine bir telgraf çekerek, Padişah iradesini tebliğ ettiği gibi, Tokat taburunun kimlerin hangi kötü davranışlarına maruz kaldığı, suçluların kimler olduğu ve şikayetler üzerine mahalli hükümet tarafından ne yapıldığının askeriye ve mülkiye memurları tarafından yapılacak tahkikat sonucunda tespit edilmesini ve sonucun 21 Ekim 1906 Pazar gününe kadar bildirilmesini istedi⁹².

Babıali’nin istediği izahat 20 Ekim 1906 tarihinde Halep valisi Nazım ve Halep Fevkalade kumandan vekili Birinci Ferik Bekir Sıdkı Paşa’nın müşterek çektikleri telgrafta geldi. Bu telgrafta; Yemen’den İskenderun’a gelen taburların rahat bir şekilde memleketlerine gönderildikleri, taburlardaki hasta ve zayıf askerler için her tabura istedikleri kadar yük hayvanı tutulduğu, gidecekleri memleketlerine kadar yevmiyelerinin ödendiği, talep ettikleri

⁸⁸ BOA, BEO., VGG., (Halep Gelen Defter 292), s. 48, nr. 78.

⁸⁹ A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 40.

⁹⁰ BOA, BEO., 219939.

⁹¹ BOA, İ. HUS., 1324 Ş/76.

⁹² BOA, BEO., 219722.

çarıkların hemen verildiği, hatta taburların İskenderun'da buldukları müddet zarfında gördükleri yardımlardan dolayı liva kumandanlıklarından teşekkür içeren telgraflar alındığı belirtilmekteydi. Telgrafa göre, Tokat taburu da diğer askerler gibi her türlü yardım ve kolaylığa mazhar olmuştu. Mülki ve ya askerî memurlar tarafından herhangi bir hakaret kesinlikle söz konusu olmadığı gibi, böyle söz bile işitilmemişti⁹³.

Durum 28 Ekim 1906 tarihinde Meclis-i Mahsus-u Vükela'da ele alındı. Konuyla ilgili Padişah iradesi ve Halep vilayetinden gelen müşterek telgraf okunduktan sonra, müşterek telgraftaki görüşlere itibar edildi. Neticede İskenderun'da Tokat taburuna karşı uygunsuz bir hareket olmadığı ve buradaki memurların Padişah iradesine uygun davrandıkları kanaatine varıldı⁹⁴.

Yemen'den dönen askerlerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanarak memleketlerine kadar rahat bir şekilde yolculuk yapmalarına dair çıkan Padişah iradelerine rağmen, taburlar sıkıntı çekmeye devam etti. Bunun da başlıca sebebi, dönüşün soğuklara rastlaması ve yorgun askerin güneyden kuzeye doğru uzun bir kara yolculuğu yapması olmuştur.

Taburun Tokat'a dönüş tarihini kesin olarak vermek mümkün değilse de, İskenderun'dan memleketlerine gidecek taburlara mesafelerine göre, on beş veya yirmi iki günlük yevmiye verilmiş olmasının⁹⁵ göz önüne aldığımızda, taburun Ekim ayı sonları veya Kasım ayı başlarında Tokat'a döndüğünü söyleyebiliriz. Belgelerden taburun Antep ve Maraş güzergâhını izlediği anlaşılmaktadır⁹⁶. Bu durumda 17 Temmuz 1905'te başlayan Tokat taburunun Yemen yolculuğu gidiş ve dönüş olmak üzere, yaklaşık on beş ay sürmüştür.

Tokat taburunun kaç askerle geriye döndüğüne dair elimizde belge mevcut değildir. Ancak, taburdaki askerlerin az bir kısmının döndüğünü tahmin etmek hiç de zor değildir. Dolayısıyla, daha önce nizamiye askerliğini yapmak için Yemen'e gidip orada şehit düşen Tokatlılarla birlikte düşündüğümüzde yüzlerce Tokatlının Yemen'de şehit düştüğü ortadadır. Hal böyle iken, Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan ve yakın tarihimizde savaş ve isyanlar sırasında şehit düşen askerlerin isimlerinin yer aldığı "*Şehitlerimiz*" adlı beş

⁹³ BOA, BEO., 219722; BEO., VGG (Halep Gelen Defter 292), s. 50, nr. 86,89.

⁹⁴ BOA, İ. DH., 1324 N/13; DH. MKT., 1133/71 (Leff 4), DH. MKT., 261 1/52.

⁹⁵ BOA, BEO., 219505.

⁹⁶ BOA, BEO., 219722; BEO., VGG (Halep Gelen Defter 292), s. 50, nr. 86,89.

ciltlik eserde, Yemen’de şehit düşen Tokat doğumlu sadece üç nizamiye askerinin adının geçmesi⁹⁷ oldukça dikkate değer bir husustur.

Sonuç

Yemen’in kendine has özellikleri ve çeşitli sebepler yüzünden Yemen’de Osmanlı hakimiyeti tam olarak hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve asayiş tam olarak sağlanamamıştır. Ancak özellikle 1870 yılından 1918 yılına kadar geçen kırk sekiz yıllık süreçte Yemen’de meydana gelen olaylar, doğrudan veya dolaylı birçok olumsuz sonucun çıkmasına yol açmıştır.

Bu olumsuz sonuçların neler olduğunun ortaya konulması daha geniş kapsamlı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, özellikle Yemen’deki olaylar münasebetiyle çok sayıda askerin Yemen’de veya Yemen yolunda şehit olması bu olumsuzlukların başında gelmektedir. Bu konuda kesin bir sayı vermek mümkün değilse de, sayının yüz binleri bulunduğu şüphesizdir. Yemen adının milletimizin hafızasında bıraktığı derin etki de buradan kaynaklanmaktadır.

Yakın tarihimizdeki Yemen’in etkisi çok sayıda ağıt, destan ve türküye konu olmasına sebep olmuştur. Ancak, millet hafızasındaki derin etkisine ve bunun halk edebiyatımızdaki yansımalarına rağmen Yemen’le ilgili akademik çalışmaların azlığı dikkat çekici bir husustur. Yemen’le ilgili son derece kıymetli Osmanlıca eserlerin çoğu henüz günümüz harflerine çevrilmemiş, arşiv vesikaları ve diğer kaynaklardan yeterince faydalanılmamıştır. Yemen’in siyasi, ekonomik, demografik, sosyal, idarî, kültürel, psikolojik vb. açılardan devlet ve millete etkisi araştırmaya muhtaçtır.

Yemen’deki isyanlar sebebiyle farklı tarihlerde Anadolu, Rumeli ve Suriye’den bölgeye çok sayıda takviye tabur gönderilmiştir. Bunlardan biri de Tokat redif taburudur. Taburun sevkine karar verildiği andan itibaren bütün yazışmalar ve olaylar dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu tarihteki Osmanlı idarecilerinin içinde buldukları güç durum ve çaresizlik çok açık bir şekilde görülmektedir.

Tokat taburu, Yemen’e giderken Fransa’dan kiralanan vapurlarla, dönüşte de İngiltere’den yeni alınan bir vapurla yolculuk yaptığı için diğer taburlardan nispeten şanslı olduğu, Yemen’deki Sana’nın geri alınması ve Şehare harekâtı gibi iki önemli harekâta katılmadığı halde, taburdaki asker

---

⁹⁷ Milli Savunma Bakanlığı, **Şehitlerimiz**, C. V, Ankara 1998.

erimeye devam etmiştir. Bu husus, diğer taburların durumunu anlayabilmemiz açısından önemli bir göstergedir.

Tokat taburunun Yemen’de bulunduğu sırada, Makedonya ve Dersim’de meydana gelen eşkıyalık faaliyetleri, İran ile sınır gerginliği gibi çeşitli olaylar sebebiyle çok sayıda redif taburunun da bu bölgelere sevk edildiğini hesaba kattığımızda neredeyse bütün rediflerin silah altında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, 1911 yılında başlayan ve 1922 yılında biten savaşlar döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için, 1911 öncesi rediflerin izinin sürülmesi mecburiyetini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO (Babralı Evrak Odası):

Vilayat Gelen-Giden (VGG) Defter, nr. 292.

Dahiliye Nezareti:

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (DH.MKT)

İrade:

İrade Dahiliye (İ. DH)

İrade Hususi (İ. HUS)

İrade Taltifat (İ. TAL)

Yıldız Evrakı:

Yıldız Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS)

Yıldız Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES)

Yıldız Esas Evrak Kamil Paşa Evrakı (Y. EE. KP)

Yıldız Mütenevvi Evrak (Y. MTV)

Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı (Y. PRK. ASK)

Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti Evrakı (Y. PRK. BŞK)

Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı Evrakı (Y. PRK. KOM)

Yıldız Perakende Umum Vilayet Maruzat Evrakı (Y. PRK. UM)

Düstûrlar

1. Tertip, C.V, Ankara 1937.

1. Tertip, c. VI, Ankara 1939.

Gazeteler

Ahenk

İkdam

Tercümân-ı Hakikat

Basılı Eserler

Ahmet İzzet Paşa; Feryadım, C. I, İstanbul 1992.

Atuf Paşa, Yemen Tarihi, C. II, İstanbul 1326.

- Cebecioğlu, Murat; Mirlivâ Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri (Yemen, Irak ve Gilan Olayları) 1905-1912, (Basılmamış Doktora tezi), İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Çakaloğlu, Cengiz; Müşîr Mehmed Zeki Paşa (1835-1929), (Basılmamış Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- Çelik, Mithat; XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başında Yemen, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.
- Ehiloğlu, Zeki; Yemen'de Türkler (Tarihimizin İbret Levhası), İstanbul 1952.
- Elhac Ahmed Raşid Paşa; Tarih-i Yemen ve San'a, C. II, İstanbul 1291.
- Ertur, Esat K.; Tamu Yelleri, Ankara 1994.
- Gazi Ahmed Muhtar Paşa; Anılar Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli, İstanbul 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), C. III, Kısım: 5, Ankara 1978.
- Hatipoğlu, Turgut; Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu), (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Mehmed Rüşdî; Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı, İstanbul 1329.
- Memduh Paşa; Yemen Islahatı ve Bazı Mütâlaât, İstanbul 1325.
- Milli Savunma Bakanlığı; Şehitlerimiz, C. V, Ankara 1998.
- Öztelli, Cahit; "Yemen'e Giden Askerin Destanı", Sivas Folkloru, sayı: 42, Temmuz 1975, ss. 6-8.
- Rüşdî Paşa; Yemen Hatırası, İstanbul 1325.
- Sırma, İhsan Süreyya; Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları, İstanbul 1994.
- Strothmann, R.; "Zeydiye", MEB, İA, C. XIII, ss. 549-551.
- Tanrıkut, Asaf; Yemen Notları, Ankara 1965.
- Türkmen, Zekeriya; "Mustafa Kemal Yemen'de; Seyyid İdris İsyanının Bastırılmasında Rolü ve Etkinliği", Askerî Tarih Bülteni, sayı: 40, 21 Şubat 1996, ss. 95-107.
- Umar, Ömer Osman; "Yemen Hakkında Ferid Paşa'nın Lâyihası", Fırat Üniversitesi, Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi, I/2, Elazığ 2003, ss. 87-112.
- Ünal, Uğur; "XIX. Yüzyıl Sonlarında (1870-1900) Sivas Vilayetinde Askerî Yapı", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007, C. I, Sivas 2007, ss. 559-579.
- Ziya Şakir (Soko); Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi, İstanbul 1957.

Dynamic Testing And Assessment of Latent Learning Capacities

Iveta Kovalčíková^a

The paper was elaborated within the research financially supported by Slovak National Agency APVV.

Project code and title APVV - 0073 - 06 Dynamic testing of the latent learning capacity of the children from socially disadvantaged background.

Abstract

The paper focuses on the research (currently in progress) on the development of an original diagnostic method using the approaches of dynamic testing for the testing and assessment of the latent learning capacity of children with the socially disadvantaged background in Slovakia. The research emphasis will be put on the following: the description of the method, the selection of the items of the tested battery, the analysis of testing format, the development of the instructive part of dynamic testing. It is supposed that the device for dynamic testing (after verification of its psychometric properties) could be applied in the population of children aged 6 – 8 years with social handicap. The paper does not provide any empirical data - it brings the information about the dynamic testing paradigm and its possible application in the process of testing learning capacities of the children with social handicap.

Özet

Gizil Öğrenme Kapasitesinin Dinamik Testi ve Ölçülmesi

Bu makalede (halen devam etmekte olan araştırmada) Slovakya'da sosyal dezavantajlı çocukların gizil öğrenme kapasitelerinin ölçülmesi ve dinamik metodu geliştirmesi üzerine uygulanmıştır. Araştırmada vurgu aşağıdaki noktalarda yapılacaktır: Metodun betimlenmesi, test bataryası için maddelerin seçilmesi, test formatının analizi ve dinamik test yönteminin yönerge kısmının geliştirilmesi. Araştırmada, dinamik test yönteminin kullanıldığı aracın (psikometrik özellikleri kanıtlandıktan sonra) 6-8 yaş grubu evresindeki sosyal handikaplı çocuklar üzerinde kullanılabilirliği varsayılmıştır. Makale herhangi bir ampirik veri sorgulamamaktadır. Sadece, dinamik test yöntemi ve paradigması hakkında bilgi vermekte ve bu yöntemin sosyal handikaplı çocukların öğrenme kapasitelerinin test sürecinde olası uygulamalarını tartışmaktadır.

Dynamic Testing And Assessment of Latent Learning Capacities

The conventional tests of abilities, including the intelligence tests, as well as other tests of cogn abilities, are aimed for the testing the of particular

---

^a Doc. Ph. Dr., Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, ivakoval@unipo.sk, Prešove, Slovakia.

state of the abilities development. Because of the orientation of the conventional tests for the testing of the particular state of the abilities development, as well as because of the mode of their administration, they are denoted by some authors as static tests (Feuerstein, et al., 1979; Budoff, 1975), as the static test paradigm (Sternberg, Grigorenková, 2002), or the tests administered in a static testing (diagnostic) environment (Sternberg, 2002). The ability tested by conventional tests is the reflection of the momentary mental level, in which the abilities of the tested person are already developed. The most frequently used test of intelligence in the population of 5 – 16 years old pupils in Slovak conditions is the Wechsler test - Pražský detský Wechsler –PDW (Kollárik, In: Ďurič, Bratská, 1997), Leiter's international performance scale (Leiter Performance Scale – Roid, Miller, In: Svoboda, 2001), Grace Arthur's performance test (In: Svoboda, 2001) and others. The preparation for the school is evaluated mainly on the basis of the test outcomes, the tasks of which show the development level of a child in particular psychological processes and functions. The most frequently used tests of the cognitive abilities of a child tested within the concept of preparation for school in the Slovak context are: The orientation test of school maturity (J.Jirásek), The test of school maturity (Göppingen), The reverse test (A.W. Edfeld), The Development test of the visual perception (M. Frostigová), Pictorial-Vocabulary Examination (O. Kondáš, M. Pukačová), The orientation exam for the school preparation (K. Kollárik) and others. Recently, the materials for the testing of the school preparation of socially disadvantaged children were developed (The tests of school capability for socially disadvantaged children, Mesárošová, Marušková, 2004), as well as the test battery for the exclusion of the mental retardation of children aged 6 – 10 years (RR screening, Dočkal, Farkašová, Kunderátová, Špotáková, 2004). All of the above-mentioned tests of the cognitive abilities have been created and used on the basis of traditional static testing and they test the products formed as the outcomes of already existing abilities. The psychological practice and research outcomes indicate that children with the socially disadvantaged background frequently achieve lower successfulness in the above-mentioned standard tests of abilities than children from the majority population (Konečná, 1994; Bajo, Vašek 1994; Kvasnicová, et al., 1992; Heretik, Novotný, 1992; Panoušek, Hanuš, 1992; Kalvach, 1992; Švarcová, 1999; Kovaříková et al., 1998; Balabánová, 2000 a d'alší). One of the reasons might be the fact that these

children are simply less able. However, it is also possible to predict another reason – the employed tests of abilities and school capabilities are little sensitive for the detecting of the whole range of the abilities of tested children and, therefore, they are less appropriate. These tests lack the capacity to detect the complete information on the real abilities – the latent learning capacity of the tested children, which consequently makes it difficult to evaluate, without prejudice, the cognitive abilities and the preparation for school among these children. If the outcomes of the standard psychodiagnostic examination reveal that the tested cognitive abilities are not in the moment of the testing in accordance with the requirements of the standard school (a standard psychodiagnostic examination does not have a potential to discover the latent learning capability of a child – i.e. its learning capacity), it is a common practice that a child is after the examination integrated into a special elementary school, and this all might be only due to the social handicap.

Dynamic testing (dynamic testing - Budoff, 1968, 1987a, 1987b, Feuerstein, et al., 1979; Sternberg, Grigorenková, 2002) has in the comparison with the conventional testing the potential to detect the latent capacity of abilities – the learning potentials of the pupil. Several terms might be found in the contemporary literature of a foreign provenance to denote the above-mentioned concept: dynamic testing/dynamic evaluation, interactive testing/evaluation, the zone of the proximal development measuring, assisted testing/evaluation, the testing of the learning potentials (Feuerstein, et al., 1979; Budoff, 1975; Guthke, 1992; Brown et al., 1992), dynamic testing paradigms (Sternberg, Grigorenková, 2002).

Based on the analysis of the literary sources, it is possible to delimit the following differences between a static and a dynamic testing paradigm:

1. Testing processes. Static testing tests the products formed as the outcomes of the already existing abilities. Dynamic testing has the aim to quantify the psychic processes connected with learning and change. Static testing denotes the level of development, dynamic testing is aimed to detect the process of development. In the process of dynamic testing, the person who is testing can observe and evaluate the development of the process of the task solution as the outcome of the educational instruction influence. Dynamic testing is rooted in the testing as such (using the static testing in the form of the administration of the pre-test and post-test, however, it is enriched by

educational – educational, formative – intervention). In other words, the educational and evaluative functions of the testing are integrated, contrary to their typical separation in a traditional way of testing.

2. Feedback. In the static testing, the person tested solves the series of items with a minimal or no feedback. Even more, the providing of the feedback is often perceived as an error in testing and something which is necessary to be avoided. Static testing does not allow providing the tested person with the feedback on the quality of the performance in the process of testing; and contrary, the means of dynamic testing enables to provide the feedback in the explicit or implicit form. The type of the feedback depends on the type of dynamic testing.

3. The relation between an administrator and a respondent. In the static testing, the administrator is usually a neutral person without any relation towards the tested person. The aim of the administrator is to create a report, and usually nothing more. The engagement of the testing person besides the report brings the risk of an error. In the dynamic testing, the conventional unilateral psychometric approach is modified into the model of a bilateral interactive relationship of administrator-respondent (Sternberg, Grigorenková, 2002; Ginsburg, 1981; Davydov; 1986; Vlasova 1972; Cole 1985; Galperin, 1966; Kishenbaum; 1998 and others).

Cole (1971), Berry (1974), Feuerstein (1979), Serpell (2000) suggest using the dynamic testing as an alternative or a complementary approach to the conventional static testing in the case of the population from the socially disadvantaged background, because it is directly this different modus of dynamic testing which enables an almost precise detection of the 'developing ability' of children from the socially disadvantaged groups. Socially disadvantaged background is often understood in terms of individual and family pathology, while the economic and social structures which cause the disadvantage are omitted. The pedagogic lexicon (Průcha, J. et al., 1995, p. 203) defines a pupil of the socially disadvantaged background as a pupil who has 'as the consequence of his/her social status a limited approach to particular social or material estates. The feature of these children is a psychological deprivation. Psychological deprivation is manifested also among the children from the surrounding poor in stimuli. Externally, it is manifested by intellectual immaturity, developmental irregularity and the behaviour malfunctions.'

Vágnerová, M. (1997, s. 156) uses the term 'socio-cultural handicap' with the following interpretation: 'The character of experiences and the life value and behaviour strategy stemming from them, which are adopted by a child in a pre-school age, are connected with the socio-cultural status of the family. A child brings from the family particular competencies, which create a better or a worse precondition for a satisfactory school adaptation, i.e. for the fulfilment of a role of a schoolboy/schoolgirl. The lack of a basic cultural experience or its difference leads to the failure of such a type, which is denoted as a socio-cultural handicap. A child cannot fulfil the school requirements, since it was brought up in a different manner. It cannot apply its own competencies in school and it did not acquire the required competencies.' To summarize, it is possible to claim that children living in a stimulating environment have in the comparison with children from the socially disadvantaged background more stimuli and occasions for the development of their abilities. It is presumable that the socialisation of a child from the little stimulating surrounding will be marked by the lack of the conditions for the development of abilities and latent potential. It is also presumable that children socialised in a stimulating surrounding will achieve a higher score in a traditional test of abilities than children from the socially disadvantaged environment. The result is the fact that stimulation or the lack of the stimulation of the surrounding causes the differences in the test performance of children. Despite of the above-mentioned suggestions on the possible effectiveness of the dynamic testing when evaluating the cognitive abilities among the population of children with the socially disadvantaged background, the accessible literature nor in Slovak, neither in foreign context did not include a complex analysis of the outcomes of the research aimed for the verification of the performance potential of children with the socially disadvantaged background by the means of dynamic testing.

During our ongoing research, an diagnostic method using the methods of dynamic testing for the testing of the latent learning capacity of children with the socially disadvantaged background will be developed. We expect that the developed diagnostic method might, hypothetically, serve as a complementary method of diagnostics (to the static method) for the cognitive abilities of children with the socially disadvantaged background. The dynamic testing as the means of child's diagnostics will enable reducing the impact of the environmental factors and preventing the creation of a distorted image of the

real abilities of a child during the static testing of the cognitive abilities of a child. The administration of the instructive part of the dynamic testing and the observation of the behaviour of the persons in the situation of the dynamic testing will provide the information on the assimilation schemes and pre-concepts of a pupil in elementary school age as the basis for the constructive teaching. The developed original method will enable the quantification of the real potential of a child for its development, regardless of the level of its cognitive performance in the moment of testing. The original method of dynamic testing will be verified on the population of children with the socially disadvantaged background – no research on this population has been done so far. It is supposed that the developed tool for the dynamic testing will enable to test the learning capacities of the child with the minimalising of its connection with the cultural background, ethnic origin, social group, socio-economic status, etc., which might negatively influence the score of the outcomes of the static testing. The research will result in the achievement of the facts, the absence of which is caused by the relative shortage of the empirical research in the dynamic testing of the latent learning preconditions of children with social handicap.

Bibliography

- H. Balabánová, Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění. In: Zášková, H. a kol. Společenské minority a sociální práce. České Budějovice : Zdravotně sociální fakulta JU 2000.
- I. Bajo, Š. Vašek, Pedagogika mentálne postihnutých. 1. vyd. Bratislava: Sapientia 1994.
- A. L. Brown, J. C. Campione, L.S. Webber, K. McGilly, K. Interactive learning environments: A new look at assessment and instruction. In: B.R. Gifford, M. C. O'Connor (Eds.), Changing assessments. Boston: Kluwer 1992.
- M. Budoff, Learning potential as a supplementary testing procedure. In: J. Hellmuth (Ed.), Learning disorders 1968,(Vol.3) (pp.295-343).
- M. Budoff, Learning potential among educable retarded pupils. Final report, Research Institute for Educational Problems, 29 Ware Street, Cambridge, MA, 1975.
- M. Cole, The zone of proximal development: where culture and cognition create each other. In: J.V. Wertsch (Ed.), Culture, communication, and cognition: Vygotskian perspectives (pp.146-161). New York: Cambridge University Press 1985.
- V. V. Davydov, Problemy razvivajuščego obučenia. Moskva: Pedagogika 1986.

- V. Dočkal, E. Farkašová, Kundrátová, M. Špotáková, RR screening. Testová batéria na vylúčenie mentálnej retardácie 6-10 ročných detí. Príručka. Bratislava, ECO 2004.
- R. Feuerstein, Y. Rand, M.B. Hoffman, The Dynamic Assessment of Retarded Performers: The Learning Potential Assessment Device Theory, Instruments, and Techniques. Baltimore, MD: University Park Press 1979.
- P. Y. Gal'perin, K učeníu ob interiorizácii. Voprosy Psychologii 1966, 6, 20-29.
- M. P. Ginzburg, O možnoej interpretácii poňat'ja zony bližajševu razviťja. In: D.E. El'konin, A.L. Venger (Eds.), Diagnostika učebnoj dejatel'nosti intelektual'novo razvitia detej, pp. 145-155. Moskva: APN 1981.
- J. Guthke, Learning tests: The concept, main research findings, problems and trends. Learning and Individual Differences 1992, 4, 137 – 151.
- A. Heretik, V. Novotný, Poznámky k osobitostiam psychopatológie rómskeho etnika. Referát XV. Súdnopsychiat. Konferencia. Trenčianske Teplice 1992.
- Z. Kalvach, Oč je posuzování příslušníku etnických menšín obtížnejší? Zkušenosti z praxe. In: Zborník XV. Celoštátnej súdnopsychiatrickej konferencie. Bratislava: SPS, SLS, 1992. s.18-19.
- R. J. Kirschenbaum, Dynamic assessment and its use with underserved gifted and talented populations. Gifted Child Quartely 1998, 42, 140-147.
- K. Konečná, História a súčasnosť rómskej rodiny : výberová bibliografia. 1. vyd. Košice : Štátna vedecká knižnica 1994.
- M. Kovaříková a kol., Pedagogicko-psychologická problematika romských žáků ve vztahu k jejich školní úspěšnosti. Ústí nad Labem : UJEP 1998.
- M. Kvasnicová a kol. Geneticky podmienená mentálna retardácia v okrese Banská Bystrica. In: Čs. pediatrie, 1992, č. 1, s. 25-28.
- B. Mesárošová, M. Marušková, Testy školskej spôsobilosti pre sociálne znevýhodnené deti. Príručka. Bratislava: ECO 2004.
- V. Panoušek, H. Hanuš, K otázce vyšetření intelektu a hodnocení rozpoznávacích schopností u příslušníku romské populace. In: Zborník XV. Celoštátnej súdnopsychiatrickej konferencie. Bratislava : SPS, SLS 1992, s.18-19.
- J. Průcha, E. Walterová, J. Mareš, Pedagogický slovník. Praha: Portál, 1995.
- J. R. Sternberg, Kognitivní psychologie. Praha: Portál 2002.
- J. R. Sternberg, E. Grigorenko, Dynamic Testing. Cambridge University Press: 2002.
- M. Svoboda, (ed)., D. Krejčířová, M. Vágnerová, Psychodiagnostika. Praha: Portál 2001.
- I. Švarcová, K problematice vzdělávání dětí romského etnika. In: Pedagogika, 1999, roč. XLIX, s. 43-47.
- M. Vágnerová, Psychologie problémového dítěte školního věku. Praha: UK 1997.
- T. A. Vlasova, New advances in Soviet defectology. Soviet Education 1972, 14, 20-39.

Tokat Emek Piyasasında Kadın İşgücünün Konumunun Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi

Elif Özlem ÖZÇATAL^a

Özet

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşım ile Tokat emek piyasasında kadın işgücünün konumunun araştırılması amaçlanmıştır. Tokat’da kadın işgücünün emek piyasasına katılım oranlarının çok düşük olduğu ve bu oranların yıldan yıla azaldığı tespiti araştırmanın önemli bir bulgusudur. Bu sonuç Tokat’da kadın işgücünün emek piyasaları ile yeterince bütünleşemediğini; erkek işgücüne göre emek piyasasındaki ikincil konumlarını göstermektedir. Bu sürecin tersine çevrilebilmesi için, kadınların emek piyasasına ve istihdama katılımını artırıcı, istihdamdaki kadınların durumlarını iyileştirici politikalar yürütülmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emek piyasası, kadın işgücü, toplumsal cinsiyet

Evaluation of the Female Labour Force in Tokat Labour Market by Gender Perspective

Abstract:

This study is aim to evaluate female labour position in Tokat’s labour market by gender point of view. Labour participation rate for women in Tokat’s labour force is very low, and has been decreasing year by year is the important finding of this study. This finding shows that the female labour force could not integrate the Tokat’s labour force sufficiently and women’s secondary position in the labour market compared to men’s. The policies to increase female labour participation to the labour market and employment, and policies that improve the women workers’ conditions has great importance to turn this process in opposite direction

Key Words: Labour market, female labour force, gender

1. Giriş

Ekonomik kalkınma, belirli bir dönem zarfında üretim faktörleri birimleri başına verimliliğin devamlı artması dolayısıyla bir ülkenin kişi başına gayri safi milli hâsılası veya gelirinde artışların olduğu bir süreçtir. Ülkelerin ekonomik kalkınmasında, üretim faktörlerinin yüksek düzeyde ve verimlilikte kullanılması temel şarttır. Bir ülkenin ekonomik yapısının ve gelişiminin en önemli belirleyicisi ve ekonomik kalkınmaya etki eden en önemli üretim

---

^a Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozlem_elf@mynet.com, Tokat

faktörlerinden biri, o ülkenin nüfusunun işgücü içinde değerlendirilmesidir. Ülke nüfusunun işgücüne katılımının yüksekliği ülkede kaynakların etkin olarak kullanıldığına göstergesidir. İşgücüne katılımın yüksek olduğu ülkelerde üretim ve milli gelir artar, ülkenin genel refah düzeyi yükselir. Üretim faktörü olarak işgücünün kullanımında dünya genelinde kadınların aleyhine dengesiz bir durum söz konusudur. Dünya çapında kadınların işgücüne katılım oranı %52,4 iken, erkeklerin katılım oranı %78,8'dir. Kadınların istihdama katılım oranı %49,6 olup, erkeklerde bu oran %74'tür. Dünyada kadınların işsizlik oranı (%6,6) erkek işsizlik oranının (%6,1) üzerindedir (ILO, 2007). Kadınlar, emek piyasasında tarım ve hizmetler sektörlerinde düşük verimlilikteki iş ve mesleki alanlarda sıkışıp kalmışlardır. Sanayi istihdamındaki payları ise, erkeklerin çok altındadır. Kadınlar, genellikle düşük ücretli ve sosyal güvenceden yoksun işlerde çalışmaktadır. Kadın işgücü ile ilgili bütün bu göstergeler, aynı zamanda kadınların emek piyasasındaki özgül niteliklerini yansıtmaktadır: Kadınların işgücüne katılım, istihdam oranları düşük; işsizlik oranları ise yüksektir. İstihdamda bulunan kadınlar ise büyük oranda belli sektörlerde, düşük ücretli ve statüsü, sosyal güvencesiz ve sendikasıız işlerde çalışmaktadırlar. Kadın işgücünün emek piyasasındaki bu özellikleri, erkek işgücüne göre ikincil ve dezavantajlı konumlarını yansıtmaktadır. Kadınların emek piyasasına yetersiz ve dengesiz katılımı, diğer deyişle emek piyasasına tam katılmama-bütünleşememe durumları, ekonomik kalkınma sürecinde insan kaynağının kullanımındaki yanlışlıkları göstermektedir (Ecevit, 1992; Özer ve Biçerli, 2003). Bu durum ülkelerin ekonomik gelişmişliğini olumsuz etkilemektedir (Klasen, 1999). Kadın işgücünün bu ikincil konumu nedeniyle, kadınların emek piyasasına katılımlarının, toplumdaki konumlarını yükseltmesi ve güçlendirmesi yolunda yapacağı olumlu etkilerde sınırlı olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Tokat emek piyasasında kadın işgücünün konumunu incelemek; kadın işgücünün istihdama katılım özelliklerini tanımlamak ve açıklamaktır. Bununla birlikte Tokat İli genelinde kadınların emek piyasasına ve istihdama katılımını artırıcı, istihdamdaki kadınların durumlarını iyileştirici önerilerde bulunmak da çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Çalışmada kadınların emek piyasasına katılımı ve konumları toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşım ile ele alınmakta; çözümlenmeye toplumsal cinsiyet ve ataerkillik kavramlarını dâhil etmek büyük önem taşımaktadır. Kadınların emek piyasasındaki katkılarının ve görünürlülüklerinin

sağlanması, ancak kadına yönelik yapılan araştırmalarla mümkündür. Tokat emek piyasasında kadın işgücüne ait nicel veriler sınırlı ve yetersizdir. Ayrıca Tokat İli'nde kadın işgücü ile ilgili yapılmış bu tür bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenlerle, çalışma, kadınların Tokat emek piyasasındaki mevcut durumunu, emek piyasasına katılımlarını ve konumlarını ortaya çıkararak; bu alandaki bilgi birikimine katkı sağlayacak olması ve yerel emek piyasasında kadınların görünürlüğünü sağlaması açısından önem taşımaktadır. Araştırmanın önemli sınırlılıklarından biri işgücü verilerine ilişkin farklılıklardır. Bunun nedeni ise Tokat emek piyasasına ait verilerin farklı istatistikî kaynaklardan sağlanabilmesidir. Tokat emek piyasasına ait 1980–2000 dönemini kapsayan veriler Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 2000 Genel Nüfus Sayımı'nda bulunmaktadır. DİE (yeni adıyla Türkiye İstatistik Kurumu)'nin sadece Tokat İli'ne ait istatistikî verilerinin olduğu Hanehalkı İşgücü Anketleri bulunmamaktadır^b. Bunun yanı sıra, emek piyasalarına ilişkin il ölçeğinde veri kaynakları oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada öncelikle konunun kuramsal çerçevesi işlenmiş ve çalışmanın kuramsal yaklaşımı açıklanmış, sonra genel hatlarıyla Türkiye emek piyasasında kadın emeğinin konumu değerlendirilmiştir. Daha sonra Tokat emek piyasasında kadın emeğinin konumu, toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşımla, ilgili istatistikî veriler ışığında incelenmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

Kadın işgücünün emek piyasasına sınırlı katılımını ve erkeklere göre ikincil konumunu açıklamak amacıyla geliştirilen çeşitli kuramlar vardır. Bu kuramlarda kadın işgücünün konumu değişik açılardan değerlendirilmekte, her yaklaşım bu konuya kaynakladığı kuramsal çerçevenin yönetsel penceresinden bakmaktadır.

Bu kuramlardan biri olan neo-klasik/beşeri sermaye kuramı; kadınları rasyonel, kendi çıkarını düşünen, tercih ve seçimlerinde özgür bir birey olarak varsaymaktadır. Kadınların, işgücü piyasasına katılım ve konumlarının, kadınların bilinçli seçimleri sonucu oluştuğu iddia edilmektedir. Kadınların ve erkeklerin işgücü piyasasına girişte eğitim, deneyim ve verimlilikle ilgili farklı niteliklere ve tecrübelere sahip oldukları varsayılmaktadır. Kadınların işgücü

---

^b 2000 yılı sonrası için 2006 Hanehalkı İşgücü Anketleri İstatistikî Bölge Birimleri sınıflaması düzenlemesinde ise, Tokat ili TR83 sınıflaması içinde Samsun, Çorum, Amasya ile birlikte ele alınmıştır. Bu illerin temel özelliği, "kalkınmada öncelikli yöre" kapsamı içinde bulunmalarıdır.

piyasadaki dezavantajlı konumu -daha az eğitilmiş ve daha basit çalışma alanlarına girmeleri-, evlilik ve/veya aile/çocuk bakımı sorumlulukları nedeniyle işgücü piyasasına katılımlarının kesintiye uğraması ve sona ermesi sonucu erkeklerden daha az tecrübeli olmaları ile açıklanmaktadır (Anker,1998; Blau ve Kahn, 2000: 77). Beşeri sermaye eksikliğine yol açarak kadınların düşük ücretli ve kısıtlı sayıda işte çalışmalarına, işe devamsızlıklarına ve işe ara vermelerine neden olan ev işi ve çocuk bakımı gibi sorumluluklar, kadınların bireysel tercihlerine dayandırılmaktadır. Kuram, kadın işgücünün eşitsiz konumunu, sınıf, kültür ve cinsiyet gibi özelliklerden soyutlamaktadır. Emek piyasasında kadınlar açısından ortaya çıkan eşitsizlikler, kadınların rasyonel tercihlerinin sonucu olarak kabul edilmektedir. Kadınların emek piyasasındaki sınırlı katılımını ve eşitsiz konumunu, bireysel ve rasyonel tercihlere dayandırarak açıklayan neo-klasik/beşeri sermaye kuramı, kadınların emek piyasasındaki eşitsiz konumunu haklı çıkartmaya yönelik çözümler sunarak bu eşitsizliğin üretilmesine de hizmet etmektedir (Abelda, 1997).

Emek piyasasının bölünmesi kuramı, mevcut ekonomik yapı içindeki emek piyasasını birincil ve ikincil emek piyasası şeklinde incelemektedir. Birincil piyasadaki işler; yüksek ücretli, iyi çalışma koşulları olan ve iş güvencesine sahip işlerdir. İkincil emek piyasasındaki işler ise, kötü çalışma koşullarının, düşük ücretlerin bulunduğu işlerden oluşmaktadır. Yükselme olanakları ve iş güvencesi zayıftır. Sendikal ve sosyal haklardan yararlanma sınırlıdır. Kentte yaşayan kadınlar ve göçmen emekçiler daha çok bu piyasada çalışmaktadırlar. Emek piyasasında kadınlar rekabet etmeyen/edemeyen grubu oluşturduğu için ücreti düşük, işten atılma olasılığı yüksek, düzensiz, yarı-zamanlı, sosyal güvencesiz işlerin yer aldığı ikincil işgücü piyasasına dâhil olurlar (Anker, 1997).

Marksist yaklaşım çerçevesinde kadınların emek piyasasındaki konumuna yedek işgücü ordusu kuramı ile açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Sermaye birikiminin artması, kâr oranlarının yükseltilmesi üzerine kurulu kapitalist üretim biçimi, bir yedek işçi ordusunun varlığını zorunlu kılmaktadır. Kadınlar da yedek ordunun üyeleri olarak, kapitalist üretim biçiminde ucuz, kolaylıkla idare edilebilen, evcil, uysal, sendika bağlantısı zayıf ve kolayca işten çıkarılabilen esnek işgücü olarak kullanılmaktadır^c. Kuram kadın işgücünün

---

^c Özellikle evli kadınlar, yalnızca ihtiyaç olduğunda, belli nitelikleri nedeniyle kapitalist sistem için uygun işgücü olmaktadır: İlk olarak evli kadınlar, kocalarının para kazanması nedeniyle

erkeklerle göre ikincil konumlarını; kadınların düşük ücretli, düşük statülü işlerde yoğunlaşmasını; kadınların sanayinin belli bazı kesimlerinde düşük konumlu işlerde yoğunlaştıklarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Kadın işgücü yedek sanayi ordusu içinde niteliği değişmeyen ve sadece sermayenin gereksinimine göre emek piyasasına katılan veya ayrılan bir grup olarak görülmektedir.

Feminist kuram, kadınların emek piyasasında konumunu sorgularken, işyerindeki ve ailedeki ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel faktörlerin çok boyutlu etkileşimine ve bu etkileşim sonucu ücret düzeyi, istihdam ve mesleki konum açısından ortaya çıkan farklılaşmalara odaklanmaktadır. Kadınlar, beşeri sermaye yatırımı, işgücü piyasasına katılım ve meslek seçimi kararlarını özgür olarak verememektedir. Kültürel toplumsal rol ve önyargılar ve ailedeki işbölümü bu kararı biçimlendirmektedir (Abelda, 1997). Çoğu kadın, zorunlu olduğu için çalışırken, toplumsal cinsiyete dayalı sorumluluklarına bağlı karar vermek zorunda kalmaktadır. Kadınların hangi işte, hangi pozisyonda ve ne kadar süre çalışacağını, bu sorumlulukları belirlemektedir (Peterson ve Lewis, 1999: 500–511).

Feminist analizde, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve ataerkillik kadın işgücünün konumunu çözümlemeye temel kavramlar olmaktadır. Toplumsal cinsiyet cinsel kimliğin toplumsal kurgulanışını anlatır ve biyolojiye bağlı değildir; toplumda var olan kültürel, dini, ideolojik sistemlerin güçlendirdiği, geniş bir toplumsal işbölümünün görüntüsü olarak ortaya çıkar. Cinsiyete dayalı işbölümü ise, kadın ve erkek arasındaki işbölümünün, hem cinsel hem de toplumsal ve kültürel yapısını ifade eder (Taborga ve Leach, 2000). Bu işbölümü, kadına ev içi çalışma ya da üremeye ilişkili, erkeğe de kamusal ya da üretimle ilişkili yükümlülükleri getirir. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadına ev içinde gerçekleştirilmesi gereken işleri (ev işi, çocuk bakımı) erkeğe de ev dışındaki işleri (evin geçimini sağlama) vermiştir. Bu işbölümünde, kadının ev içi çalışmayla yükümlü tutulması; işgücü piyasasında düşük ücretli işlerde çalışması; kadınların belli sanayi sektörlerinde yoğunlaşması, belli mesleklere yönlendirilmesini, kadınların vasıfsız işlerde ve hiyerarşi ve otorite bakımından düşük konumlarda bulunması sonucunu getirir (Mackintosh, 1981). Ataerkillik kavramı ise, maddi

---

düşük ücreti kabul etmektedir. İkinci olarak ise, ev işleri, çocuk bakımı ve kocalarının bakımıyla ilgilendiklerinden işten çıkarılmayı daha kolay kabul etmektedir (Sinclair, 1991: 9–10)

temeli olan ve erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemin getirdiği ilişkiler, kadınların evde ve işgücü piyasasında ikincil konumuna sebep olmaktadır. Kadınların ev dışındaki emeği de erkekler tarafından denetlenerek işgücü piyasasında ücretli bir işte çalışmaları engellenmekte ya da erkeklerin seçtiği işlerde çalışmalarına izin verilmektedir (Hartman, 2006).

Bu çalışmada benimsenen kuramsal yaklaşım çerçevesinde kadınların emek piyasasında konumu toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Bunun nedeni ise Türkiye’de kadınların çoğunluğu toplumsal yaşamın hemen tüm ilişkilerinde (evde-çalışma yaşamında) ataerkil egemenlik yapılarının yoğun baskısı altında bulunmaktadır. Kadınlar için ev içi alan, çalışma yaşamı toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler ve ayrımcılıkları barındırmaktadır. Bundan dolayı, toplumsal cinsiyet ve ataerkil ideolojiyi analize dâhil eden yaklaşımın emek piyasasında kadın işgücünün konumunu açıklamada yetkin olduğu düşünülmektedir.

3.Türkiye Emek Piyasasında Kadın İşgücünün Konumu

Dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye’de de kadın işgücünün emek piyasasına katılım oranları, erkeklerin hep gerisinde kalmıştır. Türkiye’de 1990–2006 yılları arasında kadınların işgücü piyasasına katılım oranları incelendiğinde (Tablo–1), genel bir düşüş eğilimi gözlenmektedir. Fakat bu düşüş eğilimi, erkeklerin işgücüne katılım oranlarındaki düşüş eğiliminden daha hızlıdır. Kadınların 1990 yılında Türkiye genelinde %34,1 olan işgücüne katılım oranı 2000 yılında %26,6’ya 2006 yılında ise %24,9’a düşmüştür. Erkeklerde ise aynı oran yıllar itibariyle sırasıyla %79,7, %73,7 ve %71,5’tir.

Tablo-1 Türkiye’de 1990–2006 Yılları Arasında İşgücüne Katılımı (%)

Yıllar	Toplam	Türkiye		Kent		Kır	
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1990	56,6	79,7	34,1	76,8	17,1	83,0	52,0
1995	54,1	77,8	30,9	74,2	16,7	82,6	49,2
2000	49,9	73,7	26,6	70,2	16,9	77,2	39,7
2005	48,3	72,2	24,8	71,5	19,3	73,5	33,7
2006	48,0	71,5	24,9	70,8	19,9	72,2	33,0

Kaynak: TÜİK, (1990, 1995, 2000, 2005, 2006a), Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları,

Kadınların işgücüne katılma oranının düşmesinin gerisinde yatan önemli bir neden kırdan kente göç ve tarım sektörünün küçülmesidir (Ecevit,

2008). Kadınların kırsal alandaki işgücüne katılımında 1990–2006 yılları arasında % 19'luk (%52'den %33'e) bir düşüş gerçekleşmiştir. Kırsal alanda tarımsal üretimde yoğunlaşan kadın işgücü, tarım istihdamının daralması ile emek piyasası dışına çıkmaktadır. 1990–2006 döneminde kentsel alanda kadınların işgücüne katılım oranları %17,1'den çok sınırlı bir artışla %19,9'a yükselmiştir. Kentlerde kadın işgücündeki bu sınırlı artış tarımdan kopan kadın işgücünü telafi edecek boyutlarda değildir.

Göç sonucu kente gelen kadın, eğitim düzeyinin yetersizliği nedeni ile zaten sınırlı olan istihdam olanaklarından yararlanamamaktadır. Var olan ataerkil kültürel değerler de kadını, öncelikle annelik/eşlik görevlerinden sorumlu tutmakta, kadının çalışması hoş karşılanmamaktadır (Toksöz, 2007; Özyeğin, 2005). Kente göç, kadınları, ücretsiz aile işçiliği statüsünden çıkartarak ev kadınlığı statüsü ile işgücüne dâhil olmayan nüfus kategorisine itmektedir. 2006 yılı verilerine göre ev işiyle meşgul olduğu için işgücüne dâhil olmayan kadınların oranı %65,2 iken, erkeklerde işgücüne dâhil olmama nedeni olarak ev işiyle meşgul kategorisi söz konusu değildir. Kadınlar için ev kadınlığı oranının yüksekliği, toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün Türk toplumunda ne kadar keskin olduğunun açık bir göstergesidir.

2006 yılı verilerine göre kentsel alanda, kadınların işgücüne katılım oranları 20–24 yaş grubunda (%29,6) ve 25–34 yaş grubunda (%28,2) daha yüksektir (TÜİK, 2009). Kentsel alanda kadınların yaşları ilerledikçe, özellikle 30'lu yaşların ikinci yarısı ile birlikte- işgücü piyasasından çıkmaya başladıkları görülmektedir. 40'lı ve 50'li yaşlarda kadınların işgücüne katılımı iyice düşmektedir^d. Kadınlar, belli yaş gruplarında, (özellikle) evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra, işgücü piyasasından çekilmekte ve bu çekilenlerin çok azı işgücü piyasasına geri dönmektedir. Toplumsal cinsiyet temelli işbölümünde kadına verilen anne ve eşlik rolleri, kadınların, belli bir yaş grubundan sonra işgücü piyasasından ayrılmasına yol açmaktadır.

Kadınların eğitim düzeyi ile birlikte, işgücüne katılım oranlarında da artış olduğu gözlenmektedir. 2006 yılı verilerine göre, kentsel alanda kadınların işgücüne katılım oranları, okur-yazar olmayanlarda %5,6; lise altı eğitimlilerde

---

^d Uluslararası literatürde kadınların işgücü piyasasına katılımı (M modeline göre), 20–24 yaş grubunda zirveye ulaşmaktadır. Daha sonra evlilik, ev işleri ve çocuk sahibi olma gibi nedenlerle düşen katılım, 40'lı yaşlarda ilk zirveye ek olarak ikinci kez zirve yapmaktadır (Plagenta, 1997). Türkiye'de ise, yaşa göre kadınların işgücüne katılımında, iki zirveli M modelinden farklı tek zirveli model söz konusudur (Toksöz, 2007).

%13,4; lise ve dengi mesleki eğitim alanlarda %30,6 ve yüksek öğretim mezunlarında ise %69,8 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2009).

Kadınların istihdamının sektörlere göre dağılımına bakıldığında, 2006 yılı için toplam kadın istihdamı içinde tarım sektörünün payı %48,5, hizmetler sektörünün payı %36,5, sanayi sektörünün payı %15'dir (TÜİK, 2009). Kadın işgücü açısından en önemli istihdam alanı hala tarımdır. 2006 yılında istihdamda olan kadın işgücünün işteki durumlarına bakıldığında, %39'unun ücretsiz aile işçisi olduğu görülmektedir. Oysa erkeklerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı sadece %6'dır. Ücretsiz aile işçiliği kırsal kesimde kadınlar için %76,8'lere kadar çıkmaktadır (TÜİK, 2009).

İstihdam edilen kadınların meslek gruplarına göre dağılımına bakıldığında, kadınlar, en fazla (%38,9) tarım, hayvancılık vb. işlerde istihdam edilmektedir. Bunu imalat sanayi ve hizmetlerdeki niteliksiz işler (%16,1) izlemektedir. Aynı mesleklerde istihdam edilen erkeklerin oranı sırasıyla %17,3 ve %12,6'dır. Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan kadınların oranı %8,6 iken erkeklerde bu oran %5'de kalmaktadır. Kanun yapıcı, müdür grubunda ise kadınların oranı %2,7, erkeklerin oranı %11,3'dür (TÜİK, 2006b:166). Üst kademe ve karar mercilerindeki istihdamda da erkekler çoğunluğu oluşturmaktadır. Kadınların, ev içinde toplumsal cinsiyet temelli işbölümünden kaynaklanan, kendilerinden beklenen görevlerin hizmet içi eğitim olanaklarından yararlanmalarını sınırlandırması, ataerkil zihniyet kalıplarının hizmet içi eğitimde, yükselmelerde erkeklerle öncelik verilmesini onaylayan bakış açısı, bu grupta kadın sayısının çok düşük olmasının nedenleridir (Özkaplan ve Serdaroğlu, 2004).

Türkiye emek piyasasında erkeklere göre kadın işgücünün işsizlik oranları çok yüksektir. Kadınlar için işsizlik, kentlerde büyük bir sorun olmaktadır. 2006 yılı için kentte kadın işgücünün işsizlik oranı %16,4 iken erkeklerde bu oran %10,9'dur. Ülkede yaratılan istihdam olanaklarının sınırlı olması ve bu iş olanaklarından da öncelikle erkeklerin yararlanması; kadınların, aile sorumlulukları yüksek, işe devamlılıklarının az olarak değerlendirilmelerine yönelik derin önyargılar sonucu kadınların işverenlerce daha az talep edilmesi gibi nedenler kadın işsizliğinin artmasında önemlidir (Eyüboğlu, Ayşe vd., 2000; Toksöz, 2007).

4.Tokat Emek Piyasasında Kadın İşgücünün Konumu

4.1. İşgücüne Katılma Oranı

Türkiye emek piyasasında kadınların işgücüne katılım oranları erkeklerin gerisindedir ve yıllar itibariyle düşmektedir. Bu durum, ulusal emek piyasasının bir uzantısı olan Tokat yerel emek piyasası için de geçerlidir. Tokat'ta 1980 yılında erkeklerin işgücüne katılım oranı %80,4 iken, 2000 yılında %69,6'ya düşmüştür. Aynı dönemde kadınların işgücüne katılım oranı ise %61,7'den %48,8'e gerilemiştir. TÜİK Bölge Birimleri Sınıflamasına Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre bölgesel düzeydeki verilere göre Tokat bölgesinde erkeklerin işgücüne katılma oranı 2004 yılında %75,1, 2005 yılında %74 ve 2006 yılında %73,2 iken kadınlar için bu oran yıllara göre sırasıyla %44,7, %39,8 ve %37,1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2007: 105). Erkeklerin ve kadınların işgücüne katılım oranları arasında büyük fark bulunmaktadır. Erkeklerin işgücüne katılımında sınırlı bir düşüş yaşanırken, kadınların işgücüne katılımı sürekli düşmektedir.

Tablo-2. 1980-2000 Döneminde Tokat'ta İşgücüne Katılım (%)

	1980	1985	1990	2000
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	61,7	60,4	58,3	48,8
Erkeklerin İşgücüne Katılım Oranı	80,4	81,6	80,0	69,6

Kaynak: 2000 Genel Nüfus Sayımı, 2002: 52

Ekonomik politikalarındaki değişiklikler ile birlikte köyden kente göç olgusu bu durumun en önemli nedenlerindedir. 2000 yılı verilerine göre, il içinde yerleşim yerleri arasında göç edenlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Göç edenlerin %48'i kadın, %52'si ise erkektir. Özellikle köylerden, Tokat il ve ilçe merkezlerine göç edenlerin oranı yüksektir. Köylerden il merkezine yapılan göçlerde kadınların oranı %15,2, erkeklerinki %19,2; köylerden ilçelere yapılan göçlerde, kadınların oranı %26,7 iken, erkeklerin oranı %27,9'dur (TÜİK, 2005: 51-57). İş arama/bulma, erkeklerin göç etme nedenleri arasındaki en belirgin nedendir. Bunu, tayin/atama, eğitim, evlilik izlemektedir. Kadınlar arasında hanehalkı bireylerine bağlı göç ilk sırayı almaktadır. Evlilik ve eğitim gibi nedenler bunu izlemektedir (TÜİK, 2005: 99). Köyden kente yapılan bu göçler, kentin çekiciliğinden daha çok, kırsal alanda yoksullaşan insanların çaresizliğinden kaynaklanmaktadır. Tokat'ta tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı yapısı, tarımda verimlilik düşüklüğüne sebep olmaktadır Verimliliğin düşüklüğü ve üretim maliyetlerinin artması (mazot, gübre, tarım ilacı ve tohumluk fiyatlarındaki artışlar), kırsal alanda yaşayanların tarımsal üretimden yeteri kadar gelir elde edememesine yol açmaktadır Yoksullaşan aileler, kırdan il, ilçe ve büyük şehir merkezlerine göç etmektedir (Tokat İl Gelişme Planı,

2003; Topbaş ve Yalçın, 2005: 59; Tokat İl Brifingi, 2007: 63). Kadın açısından kırdan kente yapılan göç, aileye bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kadınlar, ailenin yoksulluğu ve babanın, ağabeyin, eşin işsizliği nedeniyle kente gelmektedir. Göç süreci, kadınların işgücü piyasasına katılımını olumsuz etkilemektedir. Kadınların işgücüne katılım oranları sürekli düşmektedir. Tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın, kente göç ettiğinde emek piyasasına katılamamaktadır. Kadınlar, kente geldiklerinde işgücü piyasasına girmek yerine, “ev kadınlaşması” sürecine girmektedir (İlkkaracan,1998:287). Köyde ev işleri ile birlikte tarımsal alanda ücretsiz aile işçisi statüsünde aktif olarak çalışan kadınlar, düşük eğitim düzeyi nedeni ile kentsel işgücü piyasasının gerektirdiği niteliklere sahip değildir. Bunun yanı sıra düşük eğitilmiş ve vasıflı kadınların emek piyasasına katılması kendi bireysel kararlarından çok ailenin erkek bireylerinin iznine bağlıdır (Eyüboğlu vd., 2000). Ataerkil kültürel değerlere göre kadının ev dışında çalışması erkeğin evin geçimini sağlama konumuna ve kadın üstündeki denetimine bir tehdit olarak görülmektedir. Bütün bu sosyo-kültürel değerler kadın işgücünün emek piyasasına katılımını engellemekte, kadınların, kentte sadece ev işleri ile yetinmesine yol açmaktadır. Tokat'ta 1980 yılında ev kadınlığı nedeniyle işgücüne dâhil olmayanların sayısı 64.838 iken, 2000 yılında 111.614'e çıkmıştır (DİE, 2002: 56). Erkeklerde ise hiçbir yıl için bu kategori yoktur. 2000 yılı verilerine göre öğrencilik (%56,8), erkeklerin işgücüne dâhil olmama nedenleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Bunu emeklilik kategorisi (%23,1), takip etmektedir.

Eğitime devam etme nedeniyle işgücüne dâhil olmama durumu kadınlarda erkeklerle karşılaştırıldığında daha düşük oranlardadır. 2000 yılında öğrencilik nedeniyle işgücüne dâhil olmayan kadınların oranı %24,3'tür. Eğitim fırsatlarına ulaşım açısından Tokat'ta kadınlar, erkeklerin gerisindedir. 2001–2002 eğitim yılı verilerine göre, kadınların ilköğretimde okullaşma oranı %71,1 iken erkeklerde %78,1; kadınların ortaöğretimde okullaşma oranı %22 iken erkeklerde %30; kadınların mesleki ve teknik lisede okullaşma oranı %9,3 iken erkeklerde %24,9'dur (Ertuğrul, 2004: 20). Erkek çocukları, ailenin refahının ve geleceğinin garantisi olarak görülmektedir. Bu nedenle, erkek çocukların eğitim ve öğretim olanaklarını kullanımı kolay olmaktadır. Kız çocuklarının ‘evinin kadını’ olacaklarına yönelik yerleşik toplumsal düşünce, kız çocuklarının eğitim

yoluyla meslek edinmelerine gerek olmadığı şeklindeki görüşlerin gelişiminde etkilidir.

Tokat'ta yaş gruplarına göre işgücüne katılım oranına bakıldığında (Tablo-3) kadınlar, işgücüne il ve ilçe merkezlerinde 20-24; 25-29 ve 30-34 arası yaş gruplarında daha fazla katılmaktadır. Bu yaş gruplarında kadınların işgücüne katılım oranları il merkezinde sırasıyla, %18,9; %19,6 ve %19,2 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yaş gruplarında ilçe merkezlerinde kadınların işgücüne katılım oranları (il merkezine göre daha düşük olmakla birlikte en yoğun olarak bu yaş gruplarında görülmektedir) %16,2; %14,0 ve %11,4'tür. Kadınların il ve ilçe merkezlerindeki (genel olarak) işgücüne katılım oranları 20-24 yaş gruplarında zirveye ulaşmaktadır. Sonraki yaş gruplarında ise evlilik ve çocuk sahibi olma durumunda işgücü piyasasından çekilmektedirler. 25-29 ve 30-34 yaş gruplarında 20-24 yaş grubu ile karşılaştırıldığında işgücü piyasasına katılımda küçük oranlarda da olsa artış olduğu görülmektedir. Bu artış, aile içi işbölümü sorunlarını çeşitli yollarla -özellikle geleneksel dayanışma yolları çerçevesinde- çözebilen kadınların, işgücü piyasasına girmek için ikinci bir girişimde bulduklarını göstermektedir.

Tablo-3 Tokat'ta Yaşa Grubuna Göre İşgücüne Katılım, 2000 (%)

Yaş Grubu	İl Merkezi		İlçe Merkezleri Toplamı		Köyler	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
12-14	2,5	0,9	2,2	1,2	21,0	31,4
15-19	30,6	9,5	26,0	9,4	64,1	76,5
20-24	70,0	18,9	64,6	16,2	93,2	96,5
25-29	87,9	19,6	81,1	14,0	97,8	97,5
30-34	93,4	19,2	85,2	11,4	99,0	97,8
35-39	94,1	14,3	86,8	10,0	99,4	97,9
40-44	90,1	9,8	80,0	8,0	99,4	98,3
45-49	77,1	6,3	67,2	5,1	99,0	98,9
50-54	52,1	3,5	45,4	2,7	98,8	99,0
55-59	33,6	1,6	32,5	2,3	99,0	99,3
60-64	23,5	1,8	21,0	1,9	98,7	99,1
65 +	12,8	0,5	13,3	1,0	80,5	74,0
Toplam	60,4	11,%	51,8	8,3	84,9	86,9

Kaynak: DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, 2002: 128, 132.

Tokat'ta kadınların evlilik ve çocuk sahibi olma nedenlerinden dolayı işgücü piyasasından çekilmeleri, çocukların okul yaşına gelmesiyle birlikte piyasaya geri dönmeleri, yaş gruplarına göre M-modeli olarak anılan ikili zirveli eğriden farklı olmakta ve tek zirveli eğri olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik

ve çocuk bakımı kentlerde kadınların işgücü piyasasına katılımlarını olumsuz etkilemekte ve kadınlar evlenene ve çocuk sahibi olana kadar emek piyasasında kalmakta, daha sonra ayrılmaktadır. Kadınların kentsel alanda, işgücüne katılım oranlarının yaş gruplarına göre oluşan farklılığı, toplumsal cinsiyet temelli işbölümündeki görevlerinin (eş ve annelik), emek piyasasına katılımında ne kadar önemli bir belirleyici olduğunun bir göstergesidir.

Köylerde kadınların işgücüne katılımı, 20–24 yaş grubu ile birlikte yoğunlaşmaya başlamakta ve bu yoğunlaşma 60’lı yaşların ikinci yarısına kadar devam etmektedir. Kırsal alanda kadınlar, çalışma koşullarını ev işi ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları ile bağdaştırmaktadır^e.

Tablo-4 Tokat’ta Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılım, 2000 (%)

Eğitim Durumu	İl Merkezi		İlçe Merkezi		Köyler	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	28,4	2,0	27,8	2,6	88,6	91,5
Bir okul bitirmeyen	11,8	1,7	11,7	2,0	50,3	56,4
İlkokul mezunu	68,7	4,3	57,3	4,9	94,4	93,7
İlköğretim mezunu	6,4	2,6	7,1	2,4	31,3	38,6
Orta veya dengi meslek okulu	75,2	11,1	64,5	8,6	91,9	89,6
Lise veya dengi meslek okulu	64,8	26,6	64,2	20,8	86,1	80,2
Yükseköğretim mezunu	84,0	71,3	79,2	66,2	92,2	84,2
Toplam	60,3	11,0	51,8	8,3	84,9	86,9

Kaynak: DIE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, 2002: 138–139

Kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe, işgücüne katılım oranları artmaktadır. Tokat il merkezinde okur-yazar olmayan kadınların %2,0’si; okur-yazar olan fakat bir okul bitirmeyen kadınların %1,7’si ve ilkokul mezunu olan kadınların %4,3’ü işgücüne katılmaktadır (Tablo-4). İlçe merkezinde aynı grupta yer alan kadınlar il merkezine göre çok küçük farkla da olsa işgücüne daha yoğun katılmaktadır. Okur-yazar olmayan, ilkokulu terk etmiş ve ilkokul mezunu kadınların işgücüne katılım oranları düşük, ilkokul üstü eğitim almış kadınların işgücüne katılım oranları görece yüksektir. Eğitim düzeyi arttıkça kentsel alanlarda kadının işgücüne katılımında olumlu yönde gelişim gözlenmektedir. Yüksek öğretim mezunları düzeyine gelindiğinde kadınların işgücüne katılım oranları %66’nın üzerine çıkmaktadır. Kırsal alanda kadınlar eğitim düzeylerinden bağımsız olarak üretime katılmaktadır. Kırsal alanda okur-yazar olmayan (%91,5) ve bir okul bitirmeyen (%56,4) kadınların işgücüne

^e Örneğin, küçük çocuğunu çalıştığı tarlaya götürebilmektedir. Bu durum, kırsal alanda kadınların her yaş grubunda işgücüne katılım oranlarının yüksek olmasına yol açmaktadır.

katılım oranlarının yüksekliği dikkat çekicidir. Tarımsal üretimdeki yükümlülükleri, evlenme yolu ile bir erkeğe bağımlı olacakları ve ev geçindirme yükümlülükleri olmadığı yönündeki ataerkil zihniyet kalıpları, kadınların eğitime devam etmeleri önünde engel teşkil etmektedir. Erkek çocukları, eğitim olanaklarına ulaşmada daha ayrıcalıklıdır.

Lise veya dengi meslek okulu mezunu ve lise altı eğitim düzeyine sahip kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü, (Türkiye geneline uygun olarak) ilk ve orta öğretimin, genç kız ve kadınları, işgücü piyasasının talep ettiği becerilerle donatmadığı olgusunu göstermektedir. Erkeklerde lise ve lise altı mezunların işgücüne katılım oranları, kadınlarınkinden daha yüksektir. Erkeklerin toplumsal rollerine (eve ekmek götüren) uygun olarak bir işe girmesi beklenmektedir. Bu nedenle, lise mezunu erkekler, lise eğitiminin işyeri ihtiyaçlarına karşılık vermemesinden dolayı bulabildikleri her türlü işi yapmaktadır. Buna karşın, lise mezunu kadınların, ancak kendileri için uygun görülen işlerde çalışması beklenmektedir. Kadınlara uygun görülen bu işlerin ildeki sayıca sınırlılığı, kadınların işgücü piyasasına katılımlarını sınırlamaktadır.

4.2.İstihdamın Sektörel Dağılımı

Tokat emek piyasasında, istihdamın kadınlar ve erkekler arasındaki sektörel dağılımı, önemli dengesizlikleri ve eşitsizlikleri açığa çıkarmaktadır. 1980–2000 yılları arasında erkeklerin istihdamının sektörel dağılımında önemli değişiklikler gözlenmektedir. Dönem başında erkeklerin istihdamının %70,8'i tarım sektöründe iken dönem sonunda %59,7'ye düşmüştür (Tablo–5). Kadınların 1980'de tarım sektöründeki istihdamın payı %94,4 iken 2000 yılında %93,5 olmuştur. Tokat'ta tarım sektörü kadın işgücünün en çok yoğunlaştığı sektördür ve bu sektörde istihdam edilen kadın oranı Türkiye ortalamasının çok üstündedir. 1980–2000 döneminde, erkeklerin toplam istihdamı içerisinde hizmetler sektörünün ağırlığı %17,1'den %27,8'e çıkmıştır. Kadınların toplam istihdamı içerisinde hizmetler sektörünün payı aynı dönemde çok küçük bir artışla %2,4'ten %5'e çıkmıştır.

Toplam erkek istihdamı içinde sanayi sektörünün payı, 1980–2000 yılları arasında %10,9'den %12,3'e yükselmiştir (Tablo–5). Kadınların toplam istihdamı içinde sanayi sektörünün payı 1980 yılında %2,7 iken, 2000 yılında %1,5'e düşmüştür. Bütün bu veriler Tokat emek piyasasında kadın işgücünün erkek işgücüne göre ikincil konumunu yansıtmaktadır. Tokat'ta kadın

işgücünün parasal karşılığı alınabilen işlerin bulunduğu sektörlerde katılımları çok düşüktür. Bu durum kadınların kendi kazançlarını elde edebilecekleri işlere ne kadar az erişebildiklerini göstermektedir.

Tablo-5 Tokat'ta 1980-2000 Döneminde İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet
Erkek			
1980	70,8	10,9	17,1
1985	66,8	10,9	21,8
1990	63,5	12,1	23,9
2000	59,7	12,3	27,8
Kadın			
1980	94,4	2,7	2,4
1985	94,1	2,3	3,0
1990	90,5	5,7	3,6
2000	93,5	1,5	5,0

Kaynak: DIE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, 2002: 53

Not: İyi tanımlanmamış faaliyetler tabloya dâhil edilmemiştir.

4.3.İstihdamın İşteki Duruma Göre Dağılımı

Tokat'ta kadınlar emek piyasasına, ağırlıklı olarak ücretsiz aile işçisi olarak katılmaktadır. Kadınların bu emek kullanım biçimleri ile emek piyasasına katılım oranları, 1980 yılında %90,1'iken, 2000 yılında sınırlı bir azalışla %88,6'ya düşmüştür. Erkeklerde ise ücretsiz aile işçiliği statüsü aynı dönemde %34,8'den %31,9'a gerilemiştir (Tablo-6).

Ücretsiz aile işçiliği, kadınların, erkeklere göre daha yoğun olarak bulunduğu bir statüdür. Bu durumun başlıca nedeni, kırsal kesimde hane reisi olan erkeklerin, kendi hesabına çalışan tanımıyla istatistiklere yansımalarıdır. Hiç toprağı olmayan ya da hane reisi tanımına uymayan erkekler, istatistiklere ücretsiz aile işçisi kategorisinde dâhil edilmektedir (Ecevit, 2000: 144). Kırsal alanda kadınların, toprak mülkiyeti yok denecek kadar azdır. Toprak sahibi olsalar bile, kendi topraklarının kullanımını kontrol edememektedirler. Ataerkil ilişkiler çerçevesinde kadın, erkeğin denetimindedir. Evin geçimini sağlayan asıl kişi olmadığı içinde hane reisi tanımına uygun görülmemektedir. İşgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, kadınların istihdam statülerinde kendini belli etmektedir. Evin geçimini sağlayan asıl kişi olarak görülen erkek ancak, üretim araçlarına sahip olmadığı zaman, ücretsiz aile işçisi statüsüne dâhil edilmektedir. Bunun dışında, aile reisi sıfatı ile kendi hesabına çalışan kategorisinde yer almaktadır.

Tablo-6 Tokat'ta 1980-2000 Döneminde İstihdamın İşteki Duruma Göre Dağılımı (%)

Sayım Yılı	Toplam İstihdam	Ücretli, Maaşlı veya Yevmiyeli Çalışanlar		Kendi Hesabına Çalışanlar		Ücretsiz Aile İşçisi Olarak Çalışanlar	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Toplam							
1980	286.481	40.890	14.3	74.864	26.1	169.780	39.3
1985	311.527	47.359	15.2	73.039	23.4	190.388	61.1
1990	334.279	58.834	17,6	89.391	26.7	184.632	55.2
2000	342.158	70.217	20.5	77.465	22.6	191.218	55.9
Erkek							
1980	159.780	35.873	22.5	67.430	42.2	55.640	34.8
1985	170.570	41.904	24.6	68.539	40.2	59.414	34.8
1990	185.015	50.730	27.4	74.720	40.4	58.269	31.5
2000	197.362	61.247	31.0	70.550	35.7	62.094	31.9
Kadın							
1980	126.701	5.107	4.0	7.434	5.9	114.140	90.1
1985	140.957	5.455	3.9	4.500	3.2	130.974	92.9
1990	149.264	8.104	5.4	14.671	9.8	126.363	84.7
2000	144.796	8.970	6.2	6.915	4.8	128.314	88.6

Kaynak: DIE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, 2002: 55

Tablo-6'da da görüldüğü gibi ücretsiz aile işçiliği statüsünde çalışma, (tüm yıllar için) erkeklerin, kadınlara göre daha az bulunduğu bir statü iken; kendi hesabına çalışma da, kadınların erkeklere göre daha az bulunduğu bir istihdam statüsüdür. Tokat yerel işgücü piyasasında, kadınların ücretli ve yevmiyeli işlerde istihdamı ise, sınırlı kalmaktadır. Kadınların ücretli, maaşlı veya yevmiyeli istihdam oranı 1980 yılında %4'iken, 2000 yılında (sınırlı bir artışla) %6,2'ye yükselmiştir. Aynı dönemde erkeklerin bu kategorideki istihdam oranı %22,5'ten %31'e yükselmiştir.

Yerel toplumda var olan ataerkil değerler ve bu değerlerin kadın ve erkeğin işlevlerine yüklediği anlamlar, kadınları ücretli işlerden uzak tutmaktadır. Bu rol dağılımı, kadınlar üzerinde erkeğin denetimi ve otoritesini meşrulaştırmaktadır (Delaney, 2001). Kadının üzerindeki bu denetimin sürdürülebilmesi, kadının ahlaki ve ekonomik açıdan erkeğe bağımlı olmasını gerektirmektedir (Özyeğin, 2001: 101). Bu nedenle, kadının ekonomik açıdan bağımsız olması anlamına gelen, ücretli işlere girmesi hoş görülmemektedir. Ayrıca, ahlaki açıdan, kadının cinselliğine, namusuna ve erkeğin şerefine yönelik endişeler de, kadınların ücretli işlere ulaşmasını kısıtlamaktadır. Bu

değerlerin biçimlendirdiği ataerkil yapılanmada, ücretsiz aile işçisi statüsünde, evde ve tarımsal üretimde başlıca çalışanlar kadınlar olduğu halde, bağımsız ekonomik aktörler erkekler olmaktadır (Kandiyoti, 1997). Kadınların yaptıkları işler, ikincil ve önemsiz görülmektedir^f. İş yüklerine ve ağır çalışma koşullarına rağmen, kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın, çalışmasının karşılığında bir gelir almamaktadır.

4.4.İstihdamın Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Tokat'ta kadın işgücününün mesleki dağılımına baktığımızda 2000 yılında kadınlar, ezici çoğunlukla (%93,5) tarımsal mesleklerde istihdam edilmektedir. Kadınların ikinci en çok istihdam edildikleri alanı (%2,7) ilmi, teknik ve bunlarla ilgili diğer meslekler kategorisi oluşturmaktadır. Bu kategoride kadınlar, daha çok öğretmenlik mesleğinde yer almakta iken, aynı kategoride yer alan mimar, mühendis, ekonomist, hukuk ile ilgili mesleklerde istihdama katılımları çok az olmaktadır (DİE, 2002: 140). Bu kategorileri, büro ve muhasebe memurluğu, kasiyerlik, sekreterlik gibi işleri kapsayan idari ve benzeri işlerde çalışan kadınlar (%1,4) ve sanayi işçiliğini kapsayan tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışan kadınlar (%1,3) izlemektedir. Tarım dışı tüm meslek kategorilerinde, istihdam edilen kadınların oranları, erkeklerin gerisindedir. Kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak, daha çok öğretmelik, büro ve muhasebe memurluğu, sekreterlik, temizlik işleri, kuaförlük gibi işlerde istihdam olanağı bulmaktadırlar. Bu işler, kadınların evde yaptıkları işlerin uzantısı olan kadınlık rollerine uygun işlerdir. Kadınlar aleyhine olan bu mesleki bölünme, (kadınların daha düşük nitelikli ve düşük statülü işlerde istihdamı) kadınlara, emek piyasasında düşük ücretli ve daha az yükselme olanağı sağlayan işleri getirmektedir.

4.5.İşsizlik

Tokat emek piyasasında 1980–2000 döneminde işsizlik oranları gerek erkekler gerek kadınlar için yükseliş eğilimindedir. Erkeklerde 1980 yılında %3,1 olan işsizlik oranı, 1990 yılında %5,3'e; 2000 yılında da %8,4'e çıkmıştır.

^f Oysa özellikle kırsal alanda yoğun olarak kullanılan kadın emeğinin bu biçimi için harcanan süre, bir gelir karşılığı çalışılan toplam iş süresinden daha fazla olmaktadır. Kasnakoğlu (2002: 87), kadınların tarla hazırlığı, tarla sürme ve ekim-dikim gibi işleri için haftada 30–44 saat çalıştıklarını belirtmektedir. Şeker pancarı, tütün, mercimek ve nohut gibi tarımsal ürünlerin üretiminde kullanılan emeğin % 71,1'ini kadın emeği oluşturmaktadır. Kırsal yörelerde kadınların iş yükü, erkeklerden % 20 daha fazladır (Kasnakoğlu, 2002: 90).

Kadınlarda işsizlik oranları aynı dönemde sırasıyla %0,7; %1,5 ve %3,5 olarak gerçekleşmiştir (DİE, 2002: 52). Tokat genelinde kadın işsizlik oranı yükselmekle birlikte erkek işsizlik oranının gerisindedir. Bunun nedeni ise, kadınların ağırlıklı tarımda ücretsiz aile işçisi olarak istihdamda bulunmalarıdır. İlde tarım istihdamının ağırlığı, işsizlik oranlarının Türkiye ortalamasına göre düşük olmasına yol açmaktadır. Kadın işsizlik oranları, il ve ilçe merkezlerinde, erkek işsizlik oranlarından daha yüksektir. 2000 verilerine göre il merkezinde kadın işsizlik oranı %31 ve ilçelerde %38,7 iken, erkeklerde aynı oran ilde %13 ve ilçelerde %23,2 olarak gerçekleşmiştir (DİE, 2002: 126).

Tablo-7. 2000 Yılında Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranları

	İl Merkezi		İlçe Merkezi		Köyler Toplamı	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	30,0	51,8	36,3	45,3	0,1	0,
Bir okul bitirmeyen	26,4	50,0	30,9	49,6	0,1	0,
İlkokul mezunu	13,4	49,3	21,9	46,5	0,4	0,
İlköğretim mezunu	41,4	69,4	54,8	72,2	1,0	0,
Orta veya dengi meslek okulu	12,4	37,0	22,4	50,0	0,9	0,
Lise veya dengi meslek okulu	16,4	32,6	27,3	44,2	3,9	4,
Yükseköğretim	7,3	14,8	9,9	15,0	4,9	8,
Toplam	13,8	31,0	23,1	38,6	0,9	0,

Kaynak: DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, 2002: 138-139

2000 yılı verilerine göre il merkezinde ilköğretim mezunu, ilkokul mezunu, okur-yazar olup bir okul bitirmeyen ve okuma yazma bilmeyen kadınlar arasında işsizlik yüksek oranda seyretmektedir. Bu dört gruptaki kadınlar arasındaki işsizlik oranları sırasıyla %69,4; %49,3; %50,0 ve %51,8'dir. Bu gruplardaki erkek işsizlik oranları sırasıyla %41,4; %13,4; %26,4 ve %30,0 olarak gerçekleşmiştir. Yükseköğretim mezunu kadın ve erkeklerin işsizlik oranları sırası ile % 14,8 ve %7,3'dür (DİE, 2002: 138-139).

Kadınlar, erkeklere göre tüm eğitim düzeylerinde daha çok işsizlik sorunu ile karşılaşmaktadır. Kadınların eğitim düzeyi yükselse bile, Tokat emek piyasasında iş bulmaları kolay olmamaktadır. Gerek il gerekse ilçe merkezlerinde yükseköğretim mezunu kadınların erkeklere göre işsizlik oranları çok yüksektir. Bu eğitim basamağında kadınların işsizlik oranı ilde %14,8, ilçe merkezlerinde ise %15'dir. Aynı oranlar erkekler için sırasıyla il merkezinde %7,3 ve ilçe merkezlerinde %9,9'dur. Toplumsal cinsiyet rolüne göre kadının asıl sorumluluğu eşlik ve anneliktir. Bu nedenle kadının işgücü piyasasına katılımı, kadının asıl görevlerine uygun -ev işlerinin uzantısı sayılabilecek

alanlardaki- işler ile sınırlı kalmaktadır. Sekreterlik, bakım işleri, gıda, dikiş ve benzeri işler, işgücü piyasasında iş arayan kadınlar için uygun görülen sınırlı alanlardır. Erkekler, iş alanlarını daha geniş bir yelpazede bulabilirken, kadınların istihdama katılımı kültürel değerlerin izin verdiği iş ve işyerlerinde daha sınırlı bir alanda olmaktadır. Diğer taraftan erkeğin evin geçimini sağlayan asıl kişi olarak görülmesi yönündeki değerler, erkeğin bulabildiği her işi yapmasını getirmektedir. Bütün bunlar, yüksek kadın işsizlik oranlarının gerisindeki önemli nedenler olmaktadır.

5.Sonuç

Bu çalışmada Tokat emek piyasasında kadın işgücünün konumu toplumsal cinsiyeti temel alan bir perspektifle (yaklaşım) incelenmiştir. Elde edilen temel bulgular şunlardır:

✓ Tokat emek piyasasında kadınların işgücüne katılım oranları her yıl için erkeklerin gerisindedir ve yıllar itibariyle düşmektedir.

✓ Kadın işgücü genç işgücüdür; kadınların il ve ilçe merkezlerindeki işgücüne katılım oranları 20–24 yaş gruplarında zirveye ulaşmaktadır. Sonraki yaş gruplarında ise evlilik ve çocuk sahibi olma durumunda işgücü piyasasından çekilmektedirler. Dolayısıyla kadın işgücü emek piyasasının düzenli ve kalıcı değil, yedek işgücü konumundadır.

✓ İstihdamdaki kadın işgücünün ezici çoğunluğu üretken olan sektörlerde (sanayi) değil, üretken olmayan sektörlerde (tarım) yoğunlaşmıştır.

✓ Kadın işgücü emek piyasasına ağırlıklı olarak parasal karşılığı olmayan bir istihdam statüsü olan ücretsiz aile işçisi statüsünde katılmakta, buna karşın ücretli ve yevmiyeli işlerde istihdamı ise, çok düşük kalmaktadır.

✓ Kadın işgücünün, erkeklere oranla tarımsal meslekler dışında, diğer tüm meslek kategorilerinde istihdama katılımı erkeklere göre çok düşüktür. Kadın işgücü aleyhine olan bu mesleki bölünme (kadınların daha düşük nitelikli ve düşük statülü işlerde istihdamı), kadınlara işgücü piyasasında düşük ücretler ve daha az terfi olanağı sağlayan işleri getirmektedir.

✓ Kadın işgücünün işsizlik oranları yükseliş eğilimindedir. Kadın işsizlik oranları, il ve ilçe merkezlerinde, erkek işsizlik oranlarından daha yüksektir. Tüm eğitim düzeylerinde özellikle, yüksek öğretim mezunları kategorisinde, kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranından çok yüksektir.

Bu tespitler Tokat'da kadın işgücünün emek piyasaları ile yeterince bütünleşemediğini; erkek işgücüne göre emek piyasasındaki ikincil konumlarını

göstermektedir. Bu sürecin tersine çevrilebilmesi için, kadınların emek piyasasına ve istihdama katılımını arttırıcı, istihdamdaki kadınların durumlarını iyileştirici politikalar yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. Kadınların, ildeki sosyo-kültürel yapıdan kaynaklanan ataerkil zihniyet ve uygulamalar karşısında toplumsal yaşama katılımı önündeki engellerin kaldırılması, eğitim ve çalışma haklarından yararlanması için çeşitli sosyal destekler ve hizmetler sunulması gereklidir. Yerel yönetimler (belediyeler) çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerinde sorumluluklar üstlenmelidir. Kadının dışarıda çalışması önündeki sosyo-kültürel faktörlerden kaynaklanan olumsuz düşüncelerin aşılabilmesi için yerel TV’de kadının çalışmasını doğallaştırıcı, yerleştirici ve özendirici programlar yapılmalıdır. Kadın istihdamının geliştirilmesi için İŞKUR-Üniversite (işgücü piyasasının gereksinim duyduğu alanlarda kadın işgücü talebini nicel ve nitel olarak belirlemek gibi) ortak araştırmalar yapmalı; İŞKUR, özel sektör, üniversite, yerel yönetimler ortak projeler geliştirmelidir. İŞKUR İl Müdürlüğü ve İl İstihdam Kurumları güçlendirilmeli; toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının tüm kurum politikalarına ve yönetimine yerleştirilmesi sağlanmalıdır. Başta İŞKUR olmak üzere, kadın işgücüsüyle ilgili olabilecek tüm kamu kurum ve kuruluşlar, cinsiyet temelinde ayrılmış düzenli ve sistemli istatistikler toplamalıdır. İŞKUR mesleki eğitim hizmetlerinde, kadınlar için, geleneksel mesleklerin dışında iş alanlarına yönelmesini ve yeni meslekler kazanmalarını sağlayacak eğitim programları düzenlenmelidir. 5804 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun örnek alınmalıdır. Söz konusu kanun, kalkınmada öncelikli yörelerde yeni istihdam edilen işçilerin sigorta primi işveren hissesine devlet desteği sunmaktadır. Benzer düzenleme kadınlar için yapılmalı ve yeni kadın işçilerin SSK primlerinin bir kısmı devlet tarafından üstlenilmelidir.

Bu çalışma Tokat emek piyasasında kadın işgücüsünün konumuna ışık tutma yönünde bir adımdır. Kuşkusuz bu konunun daha kapsamlı araştırılması, kadın işgücüsünün emek piyasasına katılımını artırma yönünde geliştirilecek yerel emek piyasası politikaları açısından bir zorunluluktur.

Kaynakça

- Abelda, R. (1997) Economics and Feminism, New York: Twayne Publishers.
- Anker, R. (1998) Gender and Jobs: Sex Segregation of Occupations in the World, Geneva: International Labour Office.
- Blau, F. D. & Lawrence M. K. (2000) "Gender Differences in Pay", The Journal of Economic Perspectives, 4: 75-99.
- Delaney, C. (2001), Tohum ve Toprak, (Çev: S. Somuncuoğlu ve A. Bora) İstanbul: İletişim
- DİE, (2002) 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri- Tokat İli, Ankara: DİE.
- Ecevit, Y. (1992), "Türkiye'de Kadın İşgücünün Marjinalliği" Bülten Dergisi 11
- Ecevit, Y. (2000), Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, İstanbul: Tüsiad Yayınları.
- Ecevit, Y. (2008), "İşgücüne Katılım ve İstihdam", Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, İstanbul:
- Ertuğrul, E. (2004), Tokat İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., (Araştırma Müdürlüğü).
- Eyüboğlu, A.ve diğerleri, (2000), Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları, Ankara: KSSGM.
- Hartmann, H. (2006), Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği, (Çeviren: Gülşat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- İlkkaracan, İ. (1998) "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı", Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, (C-2: Ekonomi-Toplum-Çevre), İstanbul: Türk Tarih Vakfı (285-302)
- ILO, (2007), Global Employment Trends, Geneva: International Labour Office.
- Kandiyoti, D. (1997), Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler, (Çeviren: F. Özbay, H. Tapınç, Ş. Tekeli, F. Sayılan, A. Bora), İstanbul: Metis
- Kasnakoğlu, Z. (2002) "Türkiye ve Yakın Doğu Ülkelerinde Kırsal Kesimde Kadın İstihdamı", Kadın İstihdamı (Der: T. Bulutay) Ankara: DİE 63-109
- Klasen, S. (1999), "Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions", Gender and Development Working Paper Series, No.7, The World Bank
- Mackintosh, M. (1981) "Gender Economics: The Sexual Division of Labour and The Subordination of Women", Of Marriage and The Market: Women's

- Subordination Internationally and Its Lessons, içinde, (Editors: K. Young, C. Wolkowitz , R. McCullagh) Londra: Routledge, (3-17).
- Özer, M. ve M. K. Biçerli, (2003), “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 1:, 55–85.
- Özkaplan, N. ve U. Serdaroğlu (2004), “Yönetici Kadınlar”, Ekonomik Yaklaşım, Sayı: 52–53: 77–93
- Özyeğin, G. (2005), Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri (Çev: Suğra Öncü), İstanbul: İletişim
- Peterson, J.ve M. Lewis (1999) The Elgar Companion to Feminist Economics, Massachusetts: Elgar Publishing
- Plantenga, J. (1997) “European Constants and National Particularities: The Position of Women in the EU Labour Market”, Gender and Economics, içinde, (Der: A. G. Dijkstra ve J. Plagenta), Londra: Routledge (86–103)
- Sinclair, M. T. (1991), “Women, Work and Skill: Economic Theories and Feminist Perspectives”, Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology, içinde, (Derleme: N. Redclift & M. T. Sinclair), London: Routledge (1–25)
- Taborga, C. ve B. Leach (2000) Cins Bakışı Sözlüğü, (Çev: Ertuğrul Kürkçü ve Nadire Mater) İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, Yayın No:3.
- Tokat Valiliği, (2003) Tokat İl Gelişme Planı, Tokat: İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü.
- Tokat Valiliği, (2007) Tokat İl Brifingi, Tokat.
- Toksöz, G. (2007) Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu, Ankara: ILO.
- Topbaş, Ş. ve Y. Ercan (2005), 2005 Yılı İlk Üç Aylık Çalışmalar, T.C Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tokat İl Müdürlüğü
- TÜİK; (2005) Genel Nüfus Sayımı: Göç İstatistikleri, Ankara: TÜİK.
- TÜİK, (2006), Türkiye İstatistik Yıllığı
- TÜİK, (2007) Hanehalkı İşgücü İstatistikleri: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması–2006, Ankara.
- TÜİK, (2009), Hanehalkı İşgücü Anketleri Dönemsel Sonuçları, 2009, www.tuik.gov.tr (Çeşitli tarihlerde çevrimiçi erişim)

Çok Yıllı Kamu Bütçelemesi ve Türkiye Uygulaması

Hayrettin Tüleykan^a

Özet

Bu çalışmada reform öncesi kamu mali yönetiminin aksayan yönlerini ve kamu mali yönetimi reform çalışmaları içerisinde önemli bir yeri olan ve 2006 yılında hayata geçirdiğimiz Çok Yıllı Bütçeleme uygulaması ve sonuçlarını inceleyeceğiz.

1050 sayılı kanun ve uygulamasında karşılaşılan sorun ve aksaklıklar, kamu kaynaklarının etkin kullanımı konusunda artan kamuoyu baskısı, yoğun değişim talepleri gibi iç etkenler ve Türkiye'nin IMF ve Dünya bankası ile arasındaki kredi ilişkileri, uygulanan istikrar programları şartları ve AB müktesebatına uyum süreci gibi dış etkenler türk kamu mali yönetimi reformunun alt yapısını oluşturmuştur.

Reform çalışmaları kapsamında, 5018 sayılı kanunla gündemimize giren ve 2006 yılında uygulamaya başladığımız Çok Yıllı Bütçeleme çok yıllık bir zaman aralığı için devlet gelirlerini ve ödenek miktarlarını belirleyen bir bütçe olarak tanımlanabilir. Çok yıllık bütçe ülkemizde gelecek yıl ve onu takip eden iki yıl olmak üzere üç yıllık perspektifte hazırlanmaktadır. Bir maliye politikası ve yönetim aracı olarak çok yıllık bütçe yaklaşımının başarısı veya başarısızlığı, doğru ve güvenilir orta dönemli bütçe tahminleri üretmeye bağlıdır. Cari yıldaki bütçe kararları ile takip eden dönemin harcama gerekleri arasında bağlantıyı tutarlı bir şekilde kurmak çok yıllık bütçelemenin önemli bir gereği olmaktadır. Bu bağlantıyı kuramayan bütçeleme sistemi yıllık bütçe sürecinde de başarılı olamayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çok Yıllı Bütçeleme, 1050 Sayılı Kanun, Mali Saydamlık, Mali Plan

Multi Year Public Budgeting And Implementations in Turkey

Abstract

In this article, we will elaborate the failing dimensions of financial management and the Multi-Year Budgeting implementation's consequences that has been very important in the public financial budget before reform.

Internal problems like the 1050 law and problems in its applications and failings, public pressures towards efficient utilization of the public resources, intensified change demands and external problems like Turkey's credit relations with the IMF and World Bank, conditions of the applied stability program and complying with the EU norms have determined the infrastructure of the Turkish public budget management.

---

^aArş. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, h.tuleykan@gmail.com, Tokat.

Multi-Year Budgeting has come to our agenda with 5018 law under the reform initiations and we have been applying it since 2006. It can be defined as a budget that determines the state revenues and payments in a multi-year basis. The Multi-Year Budgeting is prepared for the next and coming years as three years. Success or failure of the Multi-Year Budgeting approach as a financial policy and management tool, depends on correct and reliable middle term budget estimations. Consistently establishing the relationship between the budget decisions of the current year and the next term's expenditure necessities constitutes a significant condition of Multi-Year Budgeting.

Keywords: Multi-Year Budgeting, 1050 Law, Financial Transparency, Financial Plan.

Giriş

Kamu mali yönetiminde etkinliğin, mali saydamlık (transparency) ve hesap verebilirliğin ön planda tutulduğu yeni devlet anlayışının Türkiye'ye yansımaları gerçek anlamda 1995 yılında kamunun yeniden yapılandırılmasını amaçlayan Kamu Mali Yönetimi Projesi kapsamında yeni bütçe sınıflandırması çalışmalarısıyla başlamıştır. 1998 yılında IMF uzmanlarıyla beraber GFS (Government Finance Statistic) Devlet Mali İstatistikleri esasına dayalı bir sınıflandırma modeli ortaya konulmuştur. Aynı dönemde yeni bütçe kod yapısı yeniden gözden geçirilerek GFS'deki değişikliklere ve Avrupa Birliği'nde uygulanan ESA'95 (European System of Integrated Economic Accounts) standardına uygun hale getirilmiştir.

1927 Yılında kabul edilen ve 70 yılı aşkın bir süre esaslı bir değişikliğe tabi tutulmadan uygulanan 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun çağdaş mali yönetim anlayışının gerisine düştüğü, sürekli gelişen ve değişen ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığı, parçalı bir bütçe yapısı ve mali yönetim doğurduğu, tüm kamu kesimini kapsamadığı akademik ve bürokratik çevrelerce sıklıkla dile getirilen bir husus haline gelmiştir

1050 sayılı kanun ve uygulamasında karşılaşılan sorun ve aksaklıklar, kamu kaynaklarının etkin kullanımı konusunda artan kamuoyu baskısı, yoğun değişim talepleri gibi iç etkenler ve Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası ile arasındaki kredi ilişkileri, uygulanan istikrar programları şartları ve AB müktesebatına uyum süreci gibi dış etkenler türk kamu mali yönetimi reformunun alt yapısını oluşturmuştur.

1. Mülga 1050 Sayılı Kanunun Aksayan Yönleri

1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu 1927 yılında kabul edilmiştir. Türk kamu mali yönetim sisteminin anayasası olarak kabul edilen bu

kanunun çağdaş mali yönetim anlayışının gerisine düştüğü, parçalı bir mali yönetim ve bütçe yapısı doğurduğu, tüm kamu kesimini içine almadığı, modern yaklaşımlardan uzak bir sistematik yapı oluşturduğu temel eleştiri noktalarını oluşturmaktadır (Candan, 2006:78).

1990'lı yıllar boyunca Türk bütçe harcamalarının GSMH içindeki payının kontrolsüz bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir.1990 yılında toplam kamu kesimini büyüklüğü GSMH'nin yüzde 28'ine tekabül ederken 2000 yılında yüzde 42'nin üzerine çıkmıştır (DPT, 2000:4). Bütçe dışı kesimle beraber bu rakam daha da yukarılara çıkmaktadır. Temel fonksiyonların ötesinde, kamu harcamalarındaki genişlemenin ekonomi üzerinde negatif etki meydana getirdiği düşünülmektedir. Bu rakamlar başlı başına sistemin bir etkisizlik içinde olduğunun göstergesi olarak algılanabilir.

Kamu kesiminin büyüklüğü ve ekonomi içindeki yeri ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir. Kamu kesiminin çok sayıda sebeple gittikçe büyüdüğü gözlemlenmektedir. Bu durum düşük verimlilikle çalışan, sürekli istikrarsızlık üreten, gelir dağılımındaki dengeleri daha da bozan bir kamu kesimine yol açmaktadır (Saygılıoğlu ve Arı, 2003:8). Çünkü kamu işletmeleri genellikle etkin değildir, düzenleyici faaliyetleri sisteme aşırı yük ve maliyet getirir. Ayrıca hükümetin uyguladığı para ve maliye politikalarının büyük bir kısmı kaynak dağılımında çarpıklığa yol açarak, sistemin verimliliğini azaltabilir.

Mali sistemin aksayan yönlerini bütçenin tüm kamu kesimini içine almaması, mali saydamlık ve parlamentonun bütçe sürecinde etkinliği yönünden üç başlık altında ele alacağız. Mali sistem bir bütün olarak ciddi yetersizlik içine düşmüş kendisinden beklenen işlevleri yerine getirmeyen hale gelmiştir. Kamu borç yükü sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Bunda mali sistemin zaafı yanında borç yönetiminin iyi yapılamamasının payı büyüktür. Borç yönetimi ile ilgili kurumlar arasında koordinasyon son derece yetersizdir (Yılmazcan, 2003:248).

1.1. Kapsam Darlığı

Türk kamu mali sisteminin çekirdeğini oluşturan bütçeleme sistemi, Cumhuriyetin ilanı ile beraber hem içerik hem de uygulama açısından bir dizi gelişmeler göstermiş olmasına rağmen, genel nitelikleriyle klasik bütçe sistemine dayalıdır ve bu sistemin barındırdığı aksaklıkları bünyesinde taşımıştır.

Bütçe sistemi kamusal faaliyet alanının tümünü kavramamasının yanında kendisinden beklenen bütçeleme işlevinin yerine getirmekten uzak bir yapı sergilemiştir. 1980 sonrası ekonomik ve siyasi dönüşümlere paralel bir reforma tabi tutulmaması bütçe sistemini daha karmaşık ve bilgi üretmeyen bir yapıya dönüştürmüştür.

Bütçe sistemin en büyük açmazlarından biri kapsamının dar olması ve bütçe dışı kamusal harcamaların nerdeyse bir başka bütçe büyüklüğüne ulaşmasıdır. İyi bir bütçe sistemi, makro ekonomik istikrarı sağlama, kaynak dağıtımında etkinliği ve hizmet üretiminde verimliliği özendirme ve hesap verme hedefleri içeren bunun mekanizmalarını kuran ve bu hedeflere ulaşan bir bütçe sistemidir (DPT, 2000:26). Mevcut kapsam içinde dahi bütçenin bu hedeflere ulaşmada yetersiz kaldığı görülmektedir (Atiyas ve Sayın, 1997:21).

Kamusal harcama alanın büyük bir kısmının bütçe dışı kaldığı görülmektedir. Dolaylı ve dolaysız olarak ikiye ayrılan ve bütçe kapsamı dışında kalan kamusal harcamalar, mali disiplin ve mali saydamlık açısından büyük bir sakınca oluşturmaktadır. Sadece dolaysız harcamaların bütçenin %30'larına ulaştığı tespit edilmiştir. Faiz dışı bütçe büyüklüğüne oranlandığında bu rakam %45'lere ulaşmaktadır. Bu bütçeyle ilişkilendirilmeyen rakamlar bütçeye borç ve faiz yükü olarak yansımaktadır. 1999- 2004 yılları arasında transfer harcamaları bütçe giderleri içinde ortalama %65,9 paya sahiptir (Özbaran, 2004: 123). Faiz gideri de transfer harcamalarının %60'ını teşkil etmektedir.

Bütçe dışı dolaysız harcamalar ; fonlar, döner sermayeler, mahalli idareler, bağımsız bütçeli kamu kuruluşları, vakıf ve dernekler, yardım sandıklarıdır. Bütçe dışı dolaylı harcamalar ise ; devlet mal ve taşınmazları, yarı mali işlemler (quasi fiscal)¹, şartlı yükümlülükler, vergi harcamaları, çeşitli kanunlar ile getirilen vergi ve benzeri düzenlemeler, dış proje kredisi uygulaması şeklindedir.

İdareleri bütçe dışında işlem yapmaya zorlayan birtakım sebepler vardır. Kamu mali mevzuatında; mali disiplini bozan hükümlerin tümü incelendiğinde bunların özünde hazineye yükümlülük getiren bazı işlemlere (garantili borçlar, görev zararları, tahkim vb.) ait olduğu kolayca görülmektedir (Dedeoğlu vd.,2000:58). Bütçe açığının yüksek olduğu bir ortamda yapılan

---

¹ Kamu bankalarının görev zararları gibi ekonomik etkileri hemen ortaya çıkmayan işlemler.

veya geçmişte yapılmış olmakla beraber o yıl içinde temizlenmesi gereken yükümlülükler için neredeyse ödenek tefrik edilmesi imkansız hale gelmektedir. Zira bütçe açığını küçük gösterme çabası içinde gerçekçi ve samimi hazırlanmayan bütçelerin ödeneklerinin de yüksek gösterilmesi istenmemektedir.

Bütçe dışı işlemlerin önemli bir kısmını yarı mali işlemler oluşturmaktadır. Bu işlemler yapıldıkları anda merkezi idarenin nakit pozisyonunu ve bütçe açığını değiştirmemekte mali bir yük getirmemektedir. Ancak makro ekonomik etkileri ise hemen ortaya çıkmaktadır. İşlemlerin bu özelliğinden dolayı siyasi otorite tarafından sık sık kullanılmak istenmektedir. Bazen de bütçe dışı işlem yapmak devlet muhasebesinden kaynaklanan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Karabaş, 2005:140). Devlet muhasebesi nakit esasına dayandığından nakit oluşumuna neden olmayan yarı mali işlemlerin devlet muhasebe kayıtlarına alınması mümkün olmamaktadır.

Türk mali sisteminin bütçenin birliğinin bozulması açısından en fazla etkileyen unsur fon uygulamaları olmuştur. Fonlar genel mevzuat ve bütçe prosedürü dışında özellik taşıyan bir takım devlet görevlerinin yerine getirilmesi için bütçeden yada bütçe dışı yollarla sağlanan ve kıymetler şeklinde belirtilmektedir (Kesik, 2000:161). Fonların ayrı bir tüzel kişilikleri, özel harcama usulleri, ayrı bir denetim mekanizması ve mali kanunların dışına çıkan uygulamaları vardır.

Bütçe kapsamı dışında bırakılan fonların gelirleri ve harcamaları bütçe ile ilişkilendirilmez. Ülkemizde fon uygulamasına gidilmesinin başlıca sebepleri ; bütçelerin yıllık olması (Çelen, 1998:115), kamu yatırım projelerinin gerçekleşmelerinin gecikmesi, iktidarların daha rahat harcama yapmak istemeleri ve artan kamu faaliyetleri için yeni gelir kaynakları bulma ve bunları rahat kullanma arayışıdır (Dikeç, 1987:1).

Bütçe sistemi devletin varlıkları ve kayıtları hakkında sağlıklı bilgi üretememektedir. Ayrıca kaynak ayırma ve harcama prosedürlerinin çok karmaşık ve uzun süreler alan bir yapıya bürünmesi, hizmet- maliyet ve yöneticilerin performansı arasındaki bağın kurulamaması, mali raporlamanın etkin yapılamaması ve kuruluşların sahip oldukları bütçelere inancının kalmaması, bütçenin orta vadeli bir projeksiyona sahip olmaması, bütçenin etkinliğini gideren unsurlar arasında yer almaktadır.

Bütçeye doğrudan yansımaya dolaysız nitelikteki faaliyetler hazine garantileri ve görev zararları uygulamasıyla önemli harcama büyüklüklerine ulaşmıştır. Kamusal büyüklüklerin gizlenmesinde bir araç olarak kullanılan ve gelişmekte olan ülkelerin bütçe uygulamalarında karşılaşılan temel problemlerden biri haline gelen dolaylı harcamalar birçok ülkenin mali sistemini bozucu etki meydana getirmektedir.

Bütçe kapsamının dar olması beraberinde parçalanmış bir kamusal karar alma sürecini getirmektedir (Arslan, 2004:154). Bütçe kanunları devlet harcamalarının sadece bir bölümünü kapsamaktadır. Dolayısıyla harcamaların bir bölümü meclisin onayı alınmadan yapılmaktadır. Bu hem siyasi hem de teknik karar alma süreçlerinde ciddi boyutlarda koordinasyon problemleri ortaya çıkarmaktadır.

Özetle eski sistemde bütçe kapsadığı faaliyetler hakkında şu bilgileri içermemektedir (Atiyas ve Sayın,1997:23):

- ✓ Kamusal faaliyetlerin toplumsal refah üzerindeki etkisi
- ✓ Kamu faaliyetlerinin ölçülebilir çıktıları
- ✓ Faaliyetlerde kullanılan aynı kaynakları
- ✓ Faaliyetlerin etkisinin bilinmemesi,
- ✓ Faaliyet sonuçlarının ölçülebilir çıktılarla ifade edilememesi,
- ✓ Aynı kaynakların maliyetinin bilinmemesi.

Bütçe vasıtasıyla bu bilgilere ulaşamaması bütçe sisteminde harcamaların kontrolü manasında toplam mali disiplinin, etkinliğin, verimliliğin gerçekleştirilemediği ve kaynakların iyi yönetilemediği anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla mali sistem bütçenin kapsadığı faaliyetlerde girdi- çıktı ilişkisini kuramamakta performans yönetimine yönelik hiçbir işlevi yerine getirememektedir.

1.2. Mali Saydamlık

Kamu yönetimi reformunda önemli bir yeri olan yönetişimin (governance) ilkeleri arasında yer alan saydamlık mali yönetimin de bir gereği olarak görülmektedir. Kamusal kaynakların verimsiz bir biçimde kullanıldığı hakkındaki kamuya yayılan inanç kamu harcamalarında saydamlığın önemli bir konu haline gelmesini sağlamıştır. Saydamlığın giderek önem kazanmasında

hem yaşanan krizlerin hem de uygulanmakta olan ekonomik program içinde yer alan taahhütlerin rolü olmuştur (Emil ve Yılmaz, 2004:16).

Saydamlık kelime anlamıyla açıklık, şeffaflık manasına gelmektedir. Saydamlığın çok boyutları vardır. Kamu yönetiminde saydamlık seçmen iradesi ile iktidara gelenlerin seçmen adına yaptıkları tüm faaliyetlerin seçmen tarafından bilinmesi demektir. Mali saydamlık, hükümetin yapısının ve fonksiyonlarının, mali politika planlarının, kamu sektörü hesaplarının ve mali hedeflerinin kamuoyuna açık olması şeklinde tanımlanabilir (IMF, 1999:1). Diğer bir ifadeyle devlet faaliyetlerinin daha bir gözlemlenebilir olması, başkasının adına başkasının parasını yönetenlerin icraatlarının kamuoyuna açık olmasıdır. Mali saydamlık, sorumluluğu güçlendirirken sürdürülebilir olmayan nitelikteki politikaların getirmiş olduğu politik riskleri artırır (Hücran vd., 2000:100). Kararların gerçek manada toplumun yararına olan hedeflerle uyumu artırır.

Mali saydamlık, milletin, devlete emanet edilen kaynakların nasıl kullanıldığını izlemesini sağlar. Milletin devleti daha iyi izleyebilmesi, politikacıların ve bürokratların kamu yararına daha uygun davranmasını teşvik eder. Bu yüzden saydamlık, kamusal kaynakların dağılımında etkinliğin ve verimliliğin sağlanmasını özendirir ve kamu yönetimini yetkinleştirir (Atiyas ve Sayın, 2000:29).

Mali saydamlığın esası kamuoyunun zamanında bilgilendirilmesidir. Bunun için bütçenin hazırlanması, uygulanması ve kontrolünde, bilginin kamuoyuyla paylaşımında saydamlık ilklerine uygun düzenlemelere ihtiyaç vardır. Ayrıca kamu hesaplarının standart bir muhasebe sistemi ve genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine uygun bir muhasebe düzenine göre işletilmesi önem arz etmektedir.

Saydamlığın sağlanmasında uyulması gereken uluslararası ölçütlerden kabul gören en önemli uygulama, IMF'nin 2007 yılında revize ederek yayınladığı "Mali Şeffaflık İyi Uygulamalar Düzenlemesi Kodu"dur. Mali Şeffaflık Uygulamaları Düzenlemesi, mali şeffaflık konusunda ülkelerin uymak zorunda oldukları dört temel ilkeye dayanmaktadır (IMF, 2007:4):

- ✓ Kamu mali yönetimindeki kurumlar arasında rollerin ve sorumlulukların belirgin olması,
- ✓ Kamuoyunun devletin hesaplarına ve uygulamalarına ilişkin bilgilere erişebilir olması,

- ✓ Bütçe hazırlama, uygulama ve raporlama süreçlerinin açık olması,
- ✓ Denetimin ve istatistiki veri yayınlamanın bağımsız olması.

Türkiye’de mülga 1050 sayılı kanunun uygulandığı dönemde mali saydamlık açısından ilk eksiklik bütçe kapsamının dar olmasıdır. Bunun sonucu olarak kamu kaynaklarının ancak bir kısmı meclisin onayı ile kullanılmakta ve daha sonra meclis adına denetlenmektedir. Bütçe dışı faaliyetler bütçe metni ile birlikte meclise sunulmamakta hükümetin yarı mali nitelikteki faaliyetleri açıklanmamaktadır. Ayrıca, mahalli idareler, kamu bankaları, KİT’ler gibi kamu kuruluşlarının merkezi idare ile olan mali ilişkileri net olarak takip edilmemektedir.

Bir diğer eksiklik gerek bütçe içinde gerek bütçe dışında kamu kaynağı toplayan ve harcayan bir çok kurum ve kuruluşun olması (fonlar, vakıflar döner sermayeler) ve bunların farklı raporlama ve muhasebe tekniği kullanması ve mali saydamlığı olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Bütçe muhasebe ve sınıflama standartları yetersizdir (DPT, 2000:76). Muhasebe sistemi nakit bazlı çalışmakta özellikle taahhüt anlamında oluşan mali yükleri gösterebilecek bir enformasyon sistemi bulunmamaktadır.

Bütçe uygulamaları ve bunlara ait sorumluluklar bir çok kuruluş arasında pay edildiği için bütçe sürecine kimse sahip çıkmamaktadır. Bütçe hazırlığı orta vadeli bir mali strateji ve bunun gereği olarak bugün alınan kararların ileriye yönelik sonuçlarını topluma gösterecek anlayışla hazırlanmamaktadır.

Denetim sistemi sadece uygunluk denetimi yapmaktadır. Yapılan harcamaların sonuçlarını değerlendirecek bir performans denetimi yapılmamaktadır. Böylece kamuoyu ödediği vergilerin nasıl kullanıldığına dair yeterli bilgiye sahip olamamaktadır.

Tablo 1: Mali Saydamlık Tablosu

Kriterler	Endeks
1. Rollerin ve sorumlulukların açıklığı yönünden	% 43
2. Bilginin açıklığı yönünden	% 46,9
3. Bütçe hazırlama ve uygulama sürecinin açıklığı yönünden	% 47,5
4. Denetim ve bağımsız veri yayınlama yönünden	% 58,3
Ortalam Endeks Değeri	% 48,9

Kaynak: TESEV Mali Saydamlık İzleme Raporu, 2004 s.28

Tabloya göre en düşük değer rollerin ve sorumlulukların açık olması ilkesinde çıkmıştır. Kamu sektörü ile ekonominin geri kalanı kısmı arasında ilişkilerin iyi bir şekilde düzenlenmemesi ve kamuda rollerin ve sorumlulukların iyi tanımlanmaması hesap verme sorumluluğunun işlerliğini azaltmaktadır.

Bütçe kapsamının dar olması, şartlı yükümlülükler, yarı mali işlemler ile ilgili bilgilerin raporlama suretiyle ortaya konamaması ikinci temel ilke olan bilginin kamuya açık olması ilkesinin önündeki engelleri teşkil etmektedir.

Bütçe hazırlama uygulama süreçlerinin açık olmasının önündeki engeller ise mali riskler, politika hedefleri ve sürdürülebilirliği, orta vadeli bir makro çerçevenin olmayışı, varolan yükümlülüklerin ve yeni politikaların maliyetlerinin tam olarak hesaplanamaması, bütçe kontrolünün yeterli düzeyde olmaması şeklinde ifade edilebilir.

Bu dört ilke açısından tabloda Türkiye'nin mali saydamlığının % 48,9 olduğu görülmüştür. Bu oran 50 puanlık bir düşük değere karşılık gelmektedir. Oranın çok düşük gerçekleşmesi sistemde gerçekten önemli açıkların olduğuna işaret etmektedir.

1.3. Parlamantonun Etkinliği ve Denetim

Yürütme organının mali planı niteliğinde olan bütçelerin parlamentoda onaylanması, siyasi denetim işlevinin yerine getirilmesi açısından özel bir öneme sahiptir. Parlamenter rejimlerde yürütme yasamanın içinden çıkmakta her türlü faaliyetinden dolayı yasamaya karşı sorumlu bulunmaktadır.

Anayasamıza göre Meclisin görevleri kanun koymak, bakanları denetlemek, bütçe ve kesin hesap kanunu tasarılarını görüşmek ve kabul etmek şeklindedir. Meclis yürütme organını bütçeleme sürecinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yoldan denetlemektedir. Doğrudan denetim gensoru, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması, güven oyu, kamu harcamaları, gelirleri, malları ve borçlarına ilişkin kanuni düzenlemeler yapılması ve bütçe kesin hesap kanunlarının görüşülmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Dolaylı denetim ise Sayıştay vasıtasıyla tüm kamu mallarının ve hesaplarının incelettilmesi ile gerçekleşmektedir.

Meclisin yürütme organına vereceği yetkinin sınırlarının ne olacağı parlamantonun etkinliği açısından oldukça önemlidir. Yönetim biçimi ne olursa olsun tüm ülkelerde parlamentoların özellikle bütçe sürecinde etkinliğinin artırılması temel bir reform ögesi olarak değerlendirilmektedir (DPT, 2000:77).

Yürütme organına bütçe yasaları ile yetkiler verilmesi ve bu yetkilerin yeteri kadar denetlenememesi meclisin doğrudan denetiminde ortaya çıkan etkinsizliğin temelini oluşturmaktadır. Merkezi hükümeti doğrudan ya da dolaylı olarak mali yükümlülük altına sokan ve gelir elde etmesini sağlayan kanun yönetmelik vb mevzuatın fazlasıyla mevcut olduğu görülmektedir (Dedeoğlu vd, 2000:48). Bunun sonucunda kamusal faaliyetler çeşitli kanunlar ve idari düzenlemeler sebebiyle bütçe kapsamı dışına çıkmış bu sebeple bütçe birliği bozulmuştur.

Plan bütçe komisyonunun iş yükünün öngörülenden fazla olması ve bütçelerin sunumunda gerekli mali raporlama sisteminin olmamasından dolayı komisyon çalışmalarının verimliliği düşmektedir.

Yürütme organının meclisin kaynak kullanmak için verdiği yetkinin ötesinde yetkileri uygulamada kullanabilmesi sonucu önemli miktarda yarı mali işlem yükü ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda kamu açıkları doğru hesaplanamamakta makro ekonomik politikalar doğru oluşturulamamaktadır.

Bütçe başlangıç hedefleriyle yıl sonu gerçekleştirmeleri arasında büyük farklar görülmektedir. Ödenek üstü harcamalar ve bu harcamaların tamamlayıcı ödenekle karşılanması maalesef adet haline gelmiştir (Konukman, 2000:147). Bu durum bütçenin doğruluğu ve güvenilirliğine gölge düşürmektedir.

Çağdaş demokrasilerde bütçe hakkının en etkin yerine getirildiği uygulama sahası olan kesin hesaplar sadece onaylanması gereken bir tasarı olarak kabul edilmekte üzerinde pek durulmayarak çok hızlı bir şekilde görüşülmektedir. Bu meclisin en temel görevi olan bütçe denetimi konusunda etkinsizliğe sebep olmaktadır.

Ödenek üstü harcamalar kesin hesap kanununun mecliste kabul edilmesiyle kapatılmış sayılmaktadır. Aslında meclis tamamlayıcı ödeneği, yapılan ödenek üstü harcamaların hangi hizmetlere ve hangi gerekçelerle yapıldığını bilmeden vermektedir. Bu da kesin hesap tasarılarının özüne aykırıdır (Konukman, 2000:158). Sayıştay tarafından hazırlanan genel uygunluk bildirimleri anayasal bir zorunluluk olduğu için her yıl verilmek durumundadır. Ancak bu bildirimler tatmin edici denetim bulgularına dayanmamaktadır.

Mali raporlama sistemi kolay anlaşılır bilgi üretmemektedir. Meclisin elinde gerekli bilgilerin bulunmayışı denetim açısından meclis etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Plan program bütçe sistemine geçilememiş olması, muhasebe sisteminin ve kod yapısının yetersiz olması, bilgisayar

teknolojilerinden yeterince yararlanılamaması mali raporlamanın önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Mali sistemde gerek yasal düzenlemelerle gerekse fiili uygulamalarla denetimsiz alanlar oluşturulmuştur. Bir tür denetimden kaçış olan bu uygulamalar denetim sisteminin en önemli problemlerinden biridir. Mali sistemde mali şeffaflık, hesap verme sorumluluğu, performans yönetimi gibi unsurların olmaması denetimin ıslahının önündeki en ciddi handikaplardan biri olarak görülmüştür.

Denetim organları arasında iletişimin koordinasyonun ve işbirliğinin olmayışı, denetim mesleğinin yeterince gelişmemiş olması, denetimde bilişim teknolojisi imkanlarından gerektiği şekilde ve sistemli olarak yararlanılamaması, denetim faaliyetlerinin yeterince şeffaf ve denetime açık olmaması denetim sisteminin aksayan yönleri olarak sayılabilir.

1050 Sayılı Kanuna dayalı Türk mali sisteminin bünyesinde taşıdığı diğer olumsuzluklar şunlardır (Candan, 2006:80):

- ✓ Kalkınma planları ile bütçeler arasındaki bağın kopması ve plan-program-bütçe uygulaması arasında olması gerekli uyumun gözetilmemesi.
- ✓ Kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli kullanılmaması. Sistemde bunu sağlayacak ve gözetilecek müesseselerin öngörülmemiş olması.
- ✓ Harcama sürecinde yer alan ön kontrol aşamalarının çokluğu, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay Başkanlığının harcama öncesi kontrol aşamalarında (vize ve tescil) görev alması. Etkin bir harcama öncesi kontrol sisteminin kurulmamış olması.
- ✓ Yetkilerin merkezi kuruluşlarda toplanması, bütçenin hazırlık ve uygulanması sürecinde harcamacı kamu idarelerine inisiyatif tanınmaması.
- ✓ Çağdaş kamu mali yönetiminin temel unsurları olan, stratejik planlama, performans esaslı bütçeleme, çok yıllık bütçeleme, hesap verme sorumluluğu, mali saydamlık ve etkin iç kontrol gibi müesseselere sistemde yer verilmemiş olması. Modern mali yönetim sistemlerinin enstrümanlarından yararlanılmaması, sistemin ve aktörlerin gerekli dönüşüm ve değişimlere kapalı olması.

- ✓ Bütçenin hazırlanmasında kuruluşların hizmet ve maliyet ilişkilerini ortaya koyan bir bütçe sistemi fiilen bulunmamaktadır.
- ✓ Devlet muhasebe sistemi bütçeye odaklanmıştır. Dolayısıyla sadece bütçenin kavradığı işlemleri muhasebeleştirmekte, bütçe dışında kalan kamu faaliyetlerini izlememektedir.
- ✓ Mevcut muhasebe sistemi, alınan mal veya yaptırılan hizmet karşılığı doğmuş olan bir devlet borcunun gerçekleştiğinde değil, nakden veya hesaben ödendiğinde bütçeye gider, gelirlerinde nakden veya hesaben tahsil edildiğinde bütçeye gelir yazılması anlamına gelen nakit esasına dayanmaktadır. Nakit esasına dayanan muhasebe sisteminde devletin varlıkları ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler tam ve zamanında kayıt altına alınamamaktadır
- ✓ Kamuda muhasebe birliği yoktur. Devlet muhasebesi sistemi hesapları sınıflandırmamakta ve tam süreklilik ve yeteri kadar ayrıntı göstermemektedir.
- ✓ Kamu mali yönetimi için gerekli olan sistemler dizisindeki en büyük boşluk, bütünleşik bir kamu mali yönetim bilgi sisteminin olmayışıdır.

Kamu mali mevzuatı devletin tüm mali faaliyetlerinin takip edilmesinde yeterli olmadığı tam tersine bu mevzuat sayesinde mali disiplinin bozulduğu ve politika uygulamalarının etkinliğini kaybettiğini görülmektedir.

2. Türkiye’de Çok Yıllı Bütçeleme Uygulaması

Mali politikanın temel hedefi toplumda refahın artırılmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için mali politika bütçe vasıtasıyla üç unsuru kullanır. Bunlar; kamu kaynaklarının tahsisi, refah ve gelirin yeniden dağılımı ve ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesidir. Mali politikanın uygulamasının önemli aracı olan bütçe, başta kamu kaynaklarının tahsisi olmak üzere bir çok ekonomik ve sosyal faaliyeti doğrudan ve dolaylı olarak etkiler. Bu sürecin ilki, politikanın formüle edilmesidir. Daha sonra bu politikaya uygun bir bütçe hazırlanır. Bütçe belirli prosedürlerle uygulanır, bu uygulamalar değerlendirilir ve denetimi yapılır. Bütçe süreci bu şekilde tamamlanmış olur. Bütçeleme sürecinin esası, bireylerin devlete vermiş olduğu yetkinin yetkili organlarca kullanılması ve bu yetki kullanırken neler yapıldığının ve nasıl yapıldığının açık olmasıdır.

“Tarihsel gelişim sürecine baktığımızda bütçeler para, insan ve muhasebe gibi girdi kaynaklı hazırlanırken, özellikle son yirmi yılda OECD ülkelerinde bütçelemeye yeni anlayış hakim olmuş, kamu bütçelemesi ve yönetimi, girdi odaklı olmaktan ziyade çıktı-sonuç odaklı olarak gelişmeye başlamıştır (Kesik, 2000 :51). Bu sebeple çok yıllık bütçeleme bütçe sistemlerinde yaşanan sorunların üstesinden gelebilmek için son yıllarda dünyada yaygın uygulama alanı bulmuştur.

2.1. Türkiye’de Orta Vadeli Harcama Sistemi

2.1.1. Türkiye’de Çok Yıllı Bütçelemeye Geçiş Hazırlığı

Kamu mali yönetimi reform çalışmaları çerçevesinde sekizinci beş yıllık kalkınma planında, özel ihtisas komisyonu raporunda, 2001, 2002, 2003 yılları programlarında, katılım ortaklığı belgesinde, IMF’ye verilen niyet mektuplarında, Türkiye’de Saydamlığın Arttırılması ve Kamuda Etkin Yönetimin Geliştirilmesi Eylem Planında mali yönetim ve bütçede yapılması planlanan değişikliklere yer verilmiştir

Ülkemizde Orta Vadeli Harcama Sistemi, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte gündemimize girmiştir. Planda kamusal karar alma sürecini orta vadeli harcama programına dayandıran , planlarla bütçeler ve programlar arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmeyi hedeflenmiştir. Türk bütçe sisteminin bunun üzerine inşa edilmesi önerilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın çerçevesinde Devlet Planlama Teşkilatınca oluşturulan “Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu” raporunda, Türkiye’nin yıllık bütçeleme sisteminden, birden fazla yıla yaygın bütçeleme sistemine yönelmesinin başlıca gerekçeleri şu şekilde sıralanmıştır:

- ✓ Planlar ile planların hayata geçirilmesini sağlayan kaynaklar arasında ilişki kurabilmek yıllık bütçeleme sistemi ile mümkün olmamaktadır. Bu şekilde bütçe stratejik karar mekanizması olma işlevini yerine getirememektedir.
- ✓ Kısa vadeli harcama planları ile ekonomik ve mali istikrarı sağlamak, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirebilmek gibi makroekonomik fonksiyonlar yerine getirilememektedir.
- ✓ Harcamacı birimler, bütçenin hazırlanması esnasında politikalarını ortaya koyan kapsamlı bir değerlendirme yapamamaktadırlar.

- ✓ Kuruluşların bütçe tavanlarının ne olacağı önceden bilinmemekte ve bu nedenle kuruluşlar da geleceğe yönelik cari ve yatırım harcaması planları yapamamaktadırlar. Aynı zamanda kuruluşların farklı kaynaklardan edinecekleri gelirler de öngörülememektedir.
- ✓ Geçmiş bir-iki yıla ilişkin verilen ödeneklerin ne şekilde kullanıldığıнын, etkin ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının görülmesini sağlayacak raporlamanın yanı sıra gelecek yıl bütçesiyle istenilen ödenekle ne kadar çıktı sağlayabileceğini gösterir raporlar sunulmamaktadır.

Bakanlar Kurulunun 06.06.2000 tarihli ve 2000/684 sayılı Kararı ile kabul edilen Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın maliye politikası bölümünde bütçe süreci ile ilgili şu ifadeye yer verilmiştir: *"Kamusal karar alma sürecinde etkinliği artırmak amacıyla, politika oluşturulması, planlama ve bütçeleme arasında kurulması gereken zorunlu ilişki orta vadeli bir harcama sistemi perspektifine dayanan bütçeler hazırlanması süreci ile ilgili yasal çerçeve yeniden düzenlenecek, modern bütçe sistemlerinin gerektirdiği kurumsal ve fonksiyonel işleyiş ve mekanizmalar sisteme dahil edilecektir."* 2001 yılı Ulusal Program'ında, devlet bütçesi sisteminin etkinliğinin sağlanması açısından, bütçe kaynaklarının en iyi şekilde tahsis edilmesinin sağlanması, mali ve bütçesel konularla ilgili hedefler arasında gösterilmiştir. 03.01.2003 tarihinde yayımlanan Acil Eylem Planı'nda yapılacak reformlarla ilgili sayılan faaliyetlerden biri de 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun yenilenmesi idi. Yapılan açıklamada, bütçenin hazırlanması sürecini daha etkin kılan, kuruluşlara bütçe uygulamasında daha fazla esneklik veren yeni bir kanun çıkarılacağı belirtilmiştir.

Çok yıllık bütçeleme uygulamasının merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerince daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, söz konusu idarelerin yetkililerinin katılımıyla bir konferans düzenlenmiştir.

Çok yıllık bütçeleme eğitim rehberi hazırlanmış, bütçe rehberi yenilenmiş, bütçe yönetimi enformasyon sistemi çok yıllık bütçeleme anlayışına uyumlu hale getirilmiş Kamu idarelerine eğitim desteği sağlanmış, bütçe kanunu ve ekli cetvelleri ile bütçe gerekçesi çok yıllık bütçeleme anlayışı ile uyumlu hale getirilmiştir.

Uluslararası düzeyde, ülkemizde çok yıllık bütçeleme uygulamalarının güçlendirilmesi amacıyla Hollanda Maliye Bakanlığı ile ortaklaşa yürütülen

MATRA Projesi başlatılmış, Hollanda örneği Türkiye’de düzenlenen ve BÜMKO uzmanları ile değişik bakanlıklardan gelen ve bütçenin hazırlık çalışmalarında görevli olan personelin katıldığı eğitim programlarında ele alınmıştır. Bu doğrultuda Hollanda’ya 2005 yılında gezi düzenlenmiş, İsveç, Avustralya, Yeni Zellanda, İngiltere, Güney Afrika, Almanya ve bazı Afrika ülkelerinin örnekleri incelenmiştir

2.1.2. Türkiye’de Çok Yıllı Bütçeleme Süreci

5018 sayılı Kanun’un 1. maddesinde kanunun amacı: “*Kalkınma planları ve programlarında yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği mali saydamlığı sağlamak üzere, kamu mali yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm mali işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve mali kontrolün düzenlemek*” şeklinde ifade edilmiştir. 9. madde de “*Kamu idareleri kamu hizmetlerinin istenilen düzeyde sunulabilmesi için bütçeleri ile program ve proje bazında kaynak tahsislerini; stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedefleri le performans göstergelerine dayandırmak zorundadırlar*” denilerek performans bütçe sistemine geçiş vurgulanmaktadır. Kanununun 13. maddesinin c fıkrasında ise bütçelerin kalkınma planı ve programlarında yer alan politika, hedef ve önceliklere uygun şekilde, idarelerin stratejik planları ile performans ölçütlerine ve fayda maliyet analizine göre hazırlanacağı, uygulanacağı ve denetleneceği belirtilmiştir. Aynı maddenin d fıkrasında bütçelerin stratejik planlar dikkate alınarak izleyen iki yılın bütçe tahminleriyle birlikte görüşüleceği ve değerlendirileceği hükme bağlanarak bütçeye çok yıllık bir bakış açısı kazandırılmıştır.

Kanununun 14. maddesinde de “*Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin kamu gelirlerinin azalmasına veya kamu giderlerinin artmasına sebep olacak ve kamu idarelerini yükümlülük altına sokacak kanun tasarılarının getireceği mali yükü, ödenek türleri itibarıyla orta vadeli program ve mali plan çerçevesinde, en az üç yıllık (sosyal güvenliğe ilişkin en az 20 yıllık) dönem için hesaplayacağı ve tasarılarına ekleyeceği*” hükmü bulunmaktadır. Aynı kanununun 15. maddesinde; “*Merkezi yönetim bütçe kanununda ; yılı ve izleyen iki yılın gelir ve gider tahminleri varsa bütçe açığının veya fazlasının tutarı, açığın nasıl kapatılacağı veya fazlanın nasıl kullanılacağı, vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar sebebiyle vazgeçilen vergi gelirleri,*

borçlanma ve garanti sınırları, bütçelerin uygulanmasında tanınacak yetkiler, bağlı cetveller, mali yıl içinde gelir ve giderlere yönelik uygulanacak ve kısmen veya tamamen uygulanmayacak hükümler yer alır. Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin her birinin gelir- gider tahminleri, merkezi yönetim bütçe kanununda ayrı bölüm ve cetvellerde gösterilir” şeklinde hükümler yer almaktadır.

Kanunun 16. maddesinde de; “ *Orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve ödenek tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve maliye bakanlığı tarafından hazırlanan orta vadeli mali plan Haziran ayının onbeşine kadar Yüksek Planlama Kurulu tarafından karara bağlanır ve Resmi Gazetede yayımlanır”* denilmektedir. Merkezi yönetim bütçesinin hazırlanmasına ilişkin esasları belirten 17. maddede ise “ *Gelir ve gider tekliflerinin hazırlanmasında; a) orta vadeli program ve mali planda belirlenen temel büyüklükler ile ilke ve esaslar, b) kalkınma planı ve yıllık öncelikler ile kurumun stratejik planları çerçevesinde belirlenmiş ödenek tavanları, c) kamu idarelerinin stratejik planları ile uyumlu çok yıllık bütçeleme anlayışı, d) idarenin performans hedefleri dikkate alınır”* denilerek stratejik plan ve performans esaslı bütçeleme ve buna dayalı çok yıllık bütçelemenin uygulanış şekli ortaya konulmuştur.

16. maddeye göre, merkezî yönetim bütçesinin hazırlanma süreci, Bakanlar Kurulunun Mayıs ayının sonuna kadar toplanarak kalkınma planları, stratejik planlar ve genel ekonomik koşulların gerekleri doğrultusunda makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri de kapsayacak şekilde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca hazırlanan orta vadeli programın Yüksek Planlama Kurulu tarafından kabul etmesiyle başlar. Orta vadeli program, aynı süre içinde Resmî Gazetede yayımlanır.

Kanunda orta vadeli planın, Bakanlar Kurulu yerine Yüksek Planlama Kurulu tarafından kabul edilmesi eleştirilmektedir. Bu uygulamanın “*bir çok bakanın katılmadığı bir politika beyanı, diğer bir deyişle tüm kabine üyeleri tarafından paylaşılmayabilecek bir orta vadeli bir kaynak tahsis süreci”* meydana getirdiği ileri sürülmektedir.

Kanunun 18. maddesinde orta vadeli planı da içeren bütçe gerekçesinin ve genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin son iki yıla ait bütçe

gerçekleşmeleri ile takip eden iki yıla ait gelir ve gider tahminlerinin ilgili diğer belgelerle birlikte bütçe kanun tasarısına eklenerek TBMM'ye sunulacağı belirtilmiştir.

Böylece, ülkemizde, hazırlanacak bütçe tasarılarına geçmiş iki yılın bütçe gerçekleştirmeleri takip eden iki yılın bütçe tahminlerinin de yer almasıyla kamu mali yönetiminde çok yıllık bütçelemeye geçilmiştir.

Çok yıllık bütçeleme 2006-2008 dönemi bütçe hazırlığında hayata geçirilmiştir. 2006 yılı merkezi yönetim bütçesi, 2006- 2008 dönemini kapsayacak şekilde Orta Vadeli Programda ortaya konulan makroekonomik çerçeve ve politika önceliklerine ve Orta Vadeli Mali Planda belirlenen ilkeler ve ödenek teklif tavanlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Orta vadeli program ve orta vadeli mali plan, ÇYB'nin temelini oluşturmaktadır. Bu iki belgede yer alacak ekonomik ve mali hedefler merkezi yönetim bütçesinin üç yıllık çerçevesini oluşturmaktadır. Bu plan ve programlar her yıl yeniden hazırlanacak ve izleyen yıllarda günün ekonomik şartlarına göre güncellenecektir

5018 sayılı Kanunla çerçevesi çizilen çok yıllık bütçeleme süreci aşağıdaki tabloda görüleceği üzere özetle ; orta vadeli program, orta vadeli mali plan ve tavan tespiti, bütçe teklifinin alınması, bütçe tasarısının, bütçenin kanunlaşması, Bütçenin uygulanması ve denetimi aşamalardan oluşmaktadır. Bir önceki bütçeleme sürecinden farklı olarak bütçe süreci öne alınarak süreçte orta vadeli program ve orta vadeli mali plan eklenmektedir.

Tablo 2: 5108 sayılı kanuna göre Bütçe Süreci

Gönderen Kurum	Kabul Eden Kurum	Yapılan Faaliyet	Tarihi	Açıklama
DPT	Bakanlar Kurulu	ORTA VADELİ PROGRAM	Mayıs ayının sonuna kadar kabul edilir ve aynı gün resmi gazetede yayımlanır.	Kalkınma planları, stratejik planlar, genel ekonomik şartlar doğrultusunda 3 yıllık perspektifte hazırlanır Makro politikaları, İlkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri kapsar
MB	Yüksek Planlama Kurumu	ORTA VADELİ MALİ PLAN	Haziran ayının onbeşine kadar	Orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içerir

Tablo 2'nin devamı

MB		BÜTÇE ÇAĞRISI VE BÜTÇE HAZIRLA MA REHBERİ	Haziran ayının sonuna kadar	Bütçe teklifleri Maliye Bakanlığına verildikten sonra Kamu İdarelerinin yetkilileriyle gider ve gelir teklifleri hakkında bütçe görüşmeleri yapılır.
DPT		YATIRIM GENELGES İ VE YATIRIM PROGRA MI HAZIRLAM A REHBERİ		
Kamu İdareleri	MB	BÜTÇE TEKLİFLE Rİ	Temmuz ayının sonuna kadar	
	DPT	YATIRIM TEKLİFLE Rİ		
Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü		BÜTÇE KANUN METNİ ÇALIŞMA LARI	1 Temmuz- 17 Ekim	Kanun metni ; - Genel hükümler, - Devlet Borçları ve kamu iktisadi teşebbüslerine ilişkin hükümler, - Kamu personeline ilişkin hükümler, - Çeşitli hükümler, olmak üzere dört kısımdan oluşur.
DPT, Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası		YATIRIM BÜYÜK LÜKLERİ KOORDİ NASYON TOPLANTI SI	10-25 Eylül	
1. Yüksek Planlama Kurulu	TBMM	BÜTÇE KANUNU TASARISI NIN SUNULMA SI	1.Ekim ayının ilk haftası içinde	Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı Bakanlar Kurulunca TBMM' ye sunulmadan önce Yüksek Planlama Kurulu toplanaarak makro ekonomik göstergeler ve büyüklükler üzerine görüşme yapar.

Tablo 2'nin devamı

BÜMKO ve DPT		KAMU KURUM VE KURULUŞLARINA AİT ÜTÇE TEKLİFLERİNE SON ŞEKLİNİN VERİLMESİ	10-15 Ekim	5018 sayılı kanunda bu hususta bir düzenleme yoktur. Bu süreç yıllardır uygulanan şekliyle oluşan prensipler doğrultusunda uygulanmaya devam etmektedir.
Harcamacı Kuruluşlar		BÜTÇE BÜYÜKLÜKLERİNİN HARCAMA CI KURULUŞLARA YANSITILMASI	10-15 Ekim	5018 sayılı kanunda bu hususta bir düzenleme yoktur. Bu süreç yıllardır uygulanan şekliyle oluşan prensipler doğrultusunda uygulanmaya devam etmektedir.
MB	TBMM	MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE KANUN TASARISININ TBMM'YE SEVKİ	15-17 Ekim	Makro ekonomik göstergeler ve bütçe büyüklüklerinin Yüksek Planlama Kurulunda görüşülmesinden sonra, Maliye Bakanlığınca hazırlanan merkezi yönetim bütçe kanun tasarısı ile milli bütçe tahmin raporu, mali yıl başından en az 75 gün önce Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulur.
TBMM Plan Bütçe Komisyonu		BÜTÇE KANUN TASARISININ TBMM'DE GÖRÜŞÜLMESİ	17 Ekim-10 Aralık	
TBMM Genel Kurulu		BÜTÇE KANUN TASARISININ GÖRÜŞÜLMESİ	10-30 Aralık	

Tablo 2'nin devamı

TBMM ve Cumhurbaşkanı	BÜTÇE KANUN TASARISI NİN KANUN LAŞMASI	25-31 Aralık	
--------------------------	---	-----------------	--

Kaynak: www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAA
F6AA849816B2EF3D203AAAB91E0915

2.2. Çok Yıllı Bütçeleme Sürecinde Bütçe Büyüklüklerinin Gelişimi

2.2.1. 2006-2008 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan

2006 - 2008 Orta Vadeli Mali Planında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun tüm müesseseleriyle uygulamaya konulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, 2007 yılı sonunda tamamlanacak geçiş döneminde kamu idarelerinin, bu Kanun'un bütçe hazırlık ve uygulama süreçleri ile iç kontrol alanında kendilerine verdiği yeni görev ve sorumlulukları gereğince yerine getirebilmelerini sağlamak amacıyla, yeterli idari kapasiteye kavuşturulmalarına özel bir önem verileceği belirtilmiştir.

Bütçe ödenek teklif tavanlarının belirlenmesinde, Orta Vadeli Programda öngörülen ve tablo 3' de yer alan makroekonomik göstergeler esas alınmıştır. Kamu idareleri de, 2006, 2007 ve 2008 yıllarına ilişkin bütçe ödenek tekliflerini hazırlarken bu makroekonomik göstergeleri dikkate alarak hareket edeceklerdir.

Tablo 3: 2006- 2008 Dönemi İçin Temel Makroekonomik Göstergeler

	2006	2007	2008
GSYH Büyümesi (%)	5.0	5.0	5.0
GSYH (Milyon YTL, Cari Fiyatlarla)	536.259	588.155	642.266
GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	364.9	392.5	422.4
Kişi Başına Milli Gelir (GSYH, \$)	4.981	5.289	5.621
TÜFE Yıl Sonu (%)	5.0	4.0	4.0

Kaynak: 2006-2008 Orta Vadeli Plan

2006-2008 döneminde, merkezi yönetim bütçe giderlerinin GSYH'ya oranının azalması ve 2006, 2007 ve 2008 yıllarında sırasıyla %29.86, %27.59 ve %25.84 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür.

Tablo 4: 2006-2008 Öngörülen Bütçe Ödenek Teklif Tavanları (Milyon YTL)

	2006	2007	2008
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri			
Bütçe Giderleri	160.143	162.280	165.958
Faiz Dışı Giderler	111.212	118.228	124.810
Faiz Giderleri	48.931	44.052	41.148
Bütçe Giderleri/GSYH (%)	29,86	27,59	25,84
Faiz Dışı Giderler/GSYH (%)	20,74	20,10	19,43
Faiz Giderleri/ GSYH (%)	9,12	7,49	6,41
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri			
Bütçe Gelirleri	141.822	150.318	161.638
Bütçe Gelirleri / GSYH (%)	26,45	25,56	25,17
Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi			
Bütçe Açığı	18.322	11.962	4.320
Bütçe Açığı / GSYH (%)	3,42	2,03	0,67
Borç Stoku ve Borçlanma Gereği			
Kamu Net Borç Stoku / GSYH (%)	56,5	52,8	47,8
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği / GSYH (%)	-2,6	-1,4	-0,1

Kaynak: 2006-2008 Orta Vadeli Mali Planından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Faiz giderlerinin, bu dönemde azalma eğilimini sürdürerek 2008 yılında GSYH'ya oranının %6.41'e düşeceği öngörülmüştür.

Bütçe giderleri içinde faiz giderlerine ayrılan payın, giderek azalması ve 2007 yılından sonra en büyük gider kalemi olma özelliğini kaybetmesi planlanmıştır

2006-2008 yıllarını kapsayan dönemde, merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYH'ya oranı düşme eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda

merkezi yönetim bütçe gelirlerinin 2008 yılı sonunda %25.17 düzeyinde olması öngörülmüştür.

Son yıllarda kamu brüt ve net borç stokunun GSYH'ya olan oranında ortaya çıkan düşüş eğiliminin 2006-2008 döneminde de devam etmesi beklenmiş, kamu net borç stokunun, 2006'da %56.5, 2007'de %52.8, 2008'de ise %47.8 olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür.

2.2.2. 2007-2009 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan

Bu döneme ait mali planda 5018 sayılı Kanunun tüm unsurlarıyla birlikte etkin bir şekilde uygulanmasının sağlanması ve çok yıllık bütçeleme anlayışının uygulanmasında elde edilen tecrübeler de göz önüne alınarak kaynak tahsisinde etkinliğin artırılması hususlarının, temel önceliklerden olmaya devam edeceği vurgulanmıştır.

Bu dönem için esas alınan makro ekonomik göstergeler tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5: 2007-2009 Dönemi İçin Makro Ekonomik Göstergeler

	2007	2008	2009
GSYH Büyümesi (%)	7	7	7,1
GSYH (Milyar YTL, Cari Fiyatlarla)	622,6	695,9	771,2
GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	423,4	469,8	521,8
GSYH Deflatörü (%)	5,5	4,5	3,5
TÜFE Yılsonu (%)	4	4	-

Kaynak: 2007-2009 OVMP

2007-2009 döneminde, merkezi yönetim bütçe giderlerinin GSYH'ya oranının azalan bir seyir takip etmesi ve 2007, 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla yüzde 30,5, yüzde 28,6 ve yüzde 26,7 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür.

Faiz giderlerinin, bu dönemde de azalma eğilimini sürdürerek 2009 yılında GSYH'ya oranının yüzde 5'e düşeceği tahmin edilmektedir. Böylece, faiz giderlerinin bütçe üzerindeki baskısı büyük ölçüde azalacağı ve bütçe esnekliği artacağı hesaplanmıştır.

Tablo 6: 2007-2009 Öngörülen Bütçe Ödenek Teklif Tavanları (Milyon YTL)

	2007	2008	2009
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri			
Bütçe Giderleri	189.877	199.027	205.732
Faiz Dışı Giderler	145.777	157.267	167.082
Faiz Giderleri	44.100	41.760	38.650
Giderleri/ GSYH (%)	30,5	28,6	26,7
Faiz Dışı Giderler /GSYH (%)	23,4	22,6	21,7
Faiz Giderleri /GSYH (%)	7,1	6	5
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri			
Bütçe Gelirleri	181.111	196.263	210.143
Gelirleri /GSYH (%)	29,1	28,2	27,2
Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi			
Bütçe Dengesi	-8.766	-2.764	4.411
Bütçe Dengesi/ GSYH (%)	-1,4	-0,4	0,6
Faiz Dışı Fazla	35.334	38.996	43.061
Faiz Dışı Fazla/GSYH (%)	5,7	5,6	5,6
Borç Stoku ve Borçlanma Gereği			
Kamu Net Borç Stoku / GSYH (%)	44,1	39,1	34,4
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği / GSYH (%)	0,1	-0,2	-0,9

Kaynak:2007-2009 OVMP'den hararlanılarak hazırlanmıştır

Bu dönemde, merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYH'ya oranı düşme eğilimi göstereceği tahmin edilmiş, bu çerçevede, merkezi yönetim bütçe gelirlerinin 2009 yılı sonunda yüzde 27,2 olması öngörülmüştür.

Orta vadede, bütçe açığındaki düşüş eğiliminin devam etmesi ve 2008 yılı sonunda bütçe açığının GSYH'ya oranının yüzde 0,4'e düşmesi; 2009 yılında ise merkezi yönetim bütçesinin GSYH'nın yüzde 0,6'sı oranında fazla vermesi hedeflenmiştir.

Mali disiplin ve istikrarlı büyümenin sonucu olarak kamu net borç stokunun GSYH'ya oranında sağlanan düşüş eğiliminin 2007-2009 döneminde de devam etmesi öngörülmüştür. Kamu net borç stokunun GSYH'ya oranının,

2007’de yüzde 44.1, 2008’de yüzde 39.1, 2009’da ise yüzde 34.4 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.

2.2.3. 2008-2010 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan

2008- 2010 dönemi için aşağıdaki makro ekonomik göstergeler temel alınmıştır.

Tablo 7: 2008-2010 Dönemi İçin Makro Ekonomik Göstergeler

	2008	2009	2010
GSYH Büyümesi (%)	5,5	5,7	5,7
GSYH (Milyon YTL, Cari Fiyatlarla)	719.888	791.358	869.924
GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	482.693	527.150	571.154
GSYH Deflatörü (%)	5,1	4	4
TÜFE Yılsonu (%)*	4	4	

Kaynak: 2008-2010 OVMP

* 2010 yılı hedefinin bir sonraki dönemde belirleneceği ifade edilmiş ve 2009-2011 OVMP de %6.5 olarak belirlenmiştir.

Bütçe giderleri tahmin edilirken, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 2008 yılından itibaren yürürlüğe gireceği, kamu personel reformunun Mali Plan döneminde uygulamaya konulacağı, Devlet memurları ile bakmakla yükümlü oldukları kişilerin sağlık giderlerinin ilgili kurum bütçelerinden karşılanmaya devam edileceği ve kamu personeline mali imkanlar ve program hedefleriyle uyumlu maaş ve ücret artışı sağlanacağı varsayılmıştır.

2008-2010 döneminde, merkezi yönetim bütçe giderlerinin GSYH’ye oranının azalan bir seyir izlemesi ve 2008, 2009 ila 2010 yıllarında sırasıyla yüzde 31.4, yüzde 28.8 ve yüzde 27.4 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür.

Benzer bir düşüş eğilimi faiz hariç bütçe giderlerinde de görülecektir. Aynı şekilde, faiz giderlerinin de bu dönemde azalma eğilimi göstererek 2010 yılında GSYH’ye oranının yüzde 5.4’e düşeceği tahmin edilmektedir.

Tablo 8: 2008-2010 Öngörülen Bütçe Ödenek Teklif Tavanları (Milyon TL)

	2008	2009	2010
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri			
Bütçe Giderleri	225.859	228.070	238.045
Faiz Dışı Giderler	166.559	177.970	190.795
Faiz Giderleri	59.300	50.100	47.250
Giderleri	31,4	28,8	27,4
Faiz Dışı Giderler	23,1	22,5	21,9
Faiz Giderleri	8,2	6,3	5,4
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri			
Bütçe Gelirleri	206.951	220.755	235.526
Bütçe Gelirleri /GSYH (%)	28,7	27,9	27,1
Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi			
Bütçe Dengesi	-18.909	-7.315	-2.519
Bütçe Dengesi/ GSYH (%)	-2,6	-0,9	-0,3
Faiz Dışı Fazla	40.391	42.785	44.731
Faiz Dışı Fazla/GSYH (%)	5,6	5,4	5,1
Borç Stoku			
Kamu Net Borç Stoku / GSYH (%)	39,4	35,1	30,6

Kaynak: 2008-2010 OVMP' den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu dönemde, merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYH'ye oranı düşme eğilimi gösterecektir. Bu çerçevede, merkezi yönetim bütçe gelirlerinin 2010 yılı sonunda yüzde 27.1 olması öngörülmüştür.

Merkezi yönetim bütçe açığının düşüş eğilimi göstermesi öngörülerek, 2007 yılı merkezi yönetim (düzenleyici kurumlar hariç) bütçe açığının GSYH'ye oranının, 2008 yılında yüzde 2.6'ya, 2009 yılında yüzde 0.9'a, 2010 yılında ise yüzde 0.3'e düşeceği tahmin edilmiştir. Böylece bütçe açığı sorun olmaktan büyük ölçüde çıkması ve bütçe yapısındaki iyileşmenin bu Mali Plan döneminde de devam edeceği kabul edilmiştir.

Bu Mali Plan döneminde, GSYH'ye oranı açısından 2008 yılında yüzde 5.6, 2009 yılında yüzde 5.4, 2010 yılında ise yüzde 5.1 oranında faiz dışı fazla hedeflenmiştir.

Kamu net borç stokunun GSYH'ye oranında Mali Plan dönemi sonunda 2007 yılına göre 11.2 puanlık bir düşüş hedeflenmektedir. Kamu brüt borç stoku oranının, 2008'de yüzde 56.9, 2009'da yüzde 52.4, 2010'da ise yüzde 47.9; kamu net borç stokunun da 2007, 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla yüzde 39.4, yüzde 35.1 ve yüzde 30.6 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

2.2.4. 2009-2011 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan

Orta vadeli programdaki makro ekonomik veriler esas alınarak kamu idarelerinin 2009-2011 dönemi için bütçe hazırlamalarında dikkate alacakları büyüklükler aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 9: 2009-2011 Dönemi İçin Makro Ekonomik Büyüklükler

	2009	2010	2011
GSYH Büyümesi (%)	5	5,5	6
GSYH (Milyon YTL, Cari Fiyatlarla)	1.109.351	1.245.269	1.395.158
GSYH (Milyon Dolar, Cari Fiyatlarla)	772.690	830.179	900.567
TÜFE Yıl sonu (%)	7,5	6,5	5,5

Kaynak: 2009-2011 OVMP

2009-2011 döneminde, merkezi yönetim bütçe giderlerinin GSYH'ye oranının sırasıyla yüzde 23,4, yüzde 22,8 ve yüzde 22,9 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür. Mali Plan dönemi sonunda merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYH'ye oranının yüzde 21,3 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

Tablo 10: 2009-2011 Öngörülen Bütçe Ödenek Teklif Tavanları (Milyon TL)

	2009	2010	2011
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri			
Bütçe Giderleri	259.140	284.229	319.520
Faiz Dışı Giderler	202.390	229.437	259.529
Faiz Giderleri	56.750	54.792	59.992
Bütçe Giderleri/ GSYH (%)	23,4	22,8	22,9
Faiz Dışı Giderler/ GSYH (%)	18,2	18,4	18,6
Faiz Giderleri / GSYH (%)	5,1	4,4	4,3
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri			
Bütçe Gelirleri	243.592	268.309	296.478
Bütçe Gelirleri/GSYH (%)	22,0	21,5	21,3

Tablo 10'un devamı

	2009	2010	2011
Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi			
Bütçe Dengesi	-15.548	-15.920	-23.042
Bütçe Dengesi / GSYH (%)	-1,4	-1,3	-1,7
Faiz Dışı Fazla	41.202	38.872	36.949
Faiz Dışı Fazla / GSYH (%)	3,7	3,1	2,6
Borç Stoku			
Kamu Net Borç Stoku/GSYH (%)	25,0	24,0	22,0

Kaynak: 2009-2011 OVMP' den yararlanılarak hazırlanmıştır.

2009 yılı merkezi yönetim bütçe açığının GSYH'ye oranının yüzde 1,4 olarak gerçekleşeceği, 2010 yılında yüzde 1,3'e düşeceği, 2011 yılında ise yüzde 1,7 oranında gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.

Mali Plan döneminde, GSYH'ye oranı açısından 2009 yılında yüzde 22, 2010 yılında yüzde 21,5, 2011 yılında ise yüzde 21,3 oranında bütçe geliri hedeflenmiştir.

Mali Plan döneminde, GSYH'ye oranı açısından 2009 yılında yüzde 3,7, 2010 yılında yüzde 3,1, 2011 yılında ise yüzde 2,6 oranında faiz dışı fazla hedeflenmiştir. Kamu net borç stokunun GSYH'ye oranının da yüzde 22'ye düşürülmesi hedeflenmektedir.

2.2.5. 2010-2012 Dönemi Orta Vadeli Mali Plan

Bu dönem mali planında kamu gider mevzuatının rasyonelleştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülmesi, çok yıllık bütçeleme anlayışının uygulanmasında elde edilen tecrübeler de göz önüne alınarak kaynak tahsisinde etkinliğin artırılması hedeflenmiştir. Mali plan ile 2010-2012 dönemi merkezi yönetim bütçesinin hazırlığına esas teşkil edecek temel makroekonomik göstergeler, gelir ve gider tahminleri, hedef bütçe açığı ve açık finansmanı ile genel ve özel bütçeli idarelerin ödenek teklif tavanları düzenlenmiştir.

2010-2012 dönemi merkezi yönetim bütçesi gelir ve gider tahminlerinin belirlenmesinde, Orta Vadeli Programda öngörülen ve Tablo 11'de yer alan makroekonomik göstergeler esas alınmıştır.

Tablo 11: 2010-2012 Dönemi İçim Makro Ekonomik Büyüklükler

	2010	2011	2012
GSYH Büyümesi (%)	3,5	4,0	5,0
GSYH (Milyon YTL, Cari Fiyatlarla)	1.029	1.118	1.227
GSYH (Milyon Dolar, Cari Fiyatlarla)	641	669	723
TÜFE Yıl sonu (%)	5,3	4,9	4,8

Kaynak: 2010-2012 OVMP' den yararlanılarak hazırlanmıştır.

2010-2012 döneminde, merkezi yönetim bütçe giderlerinin GSYH'ye oranının sırasıyla yüzde 27,9 yüzde 26,7 ve yüzde 25,6 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür. Mali Plan dönemi sonunda merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYH'ye oranının yüzde 22,4 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir

Tablo 12: 2010-2012 Öngörülen Bütçe Ödenek Teklif Tavanları (Milyon TL)

	2010	2011	2012
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri			
Bütçe Giderleri	286.828	298.232	314.442
Faiz Dışı Giderler	230.078	243.032	259.042
Faiz Giderleri	56.750	55.200	55.400
Bütçe Giderleri/ GSYH (%)	27,9	26,7	25,6
Faiz Dışı Giderler/ GSYH (%)	22,4	21,7	21,1
Faiz Giderleri / GSYH (%)	5,5	4,9	4,5
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri			
Bütçe Gelirleri	236.794	253.109	275.359
Bütçe Gelirleri/GSYH (%)	23,0	22,6	22,4
Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi			
Bütçe Dengesi	-50.034	-45.123	-39.083
Bütçe Dengesi / GSYH (%)	-4,9	-4,0	-3,2
Faiz Dışı Fazla	6.716	10.077	16.317
Faiz Dışı Fazla / GSYH (%)	0,7	0,9	1,3
Borç Stoku			
Kamu Nominal Borç Stoku/GSYH (%)	49,0	48,8	47,8

Kaynak: 2010-2012 OVMP' den yararlanılarak hazırlanmıştır.

2010 yılı merkezi yönetim bütçe açığının GSYH'ye oranının yüzde 4.9 olarak gerçekleşeceği, 2011 yılında yüzde 4.0'a düşeceği, 2012 yılında ise yüzde 3,2 oranında gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.

Mali Plan döneminde, GSYH'ye oranı açısından 2010 yılında yüzde 23, 2011 yılında yüzde 22,6, 2012 yılında ise yüzde 22,4 oranında bütçe geliri hedeflenmiştir.

Mali Plan döneminde, GSYH'ye oranı açısından 2010 yılında yüzde 0,7, 2011 yılında yüzde 0,9, 2012 yılında ise yüzde 1,3 oranında faiz dışı fazla hedeflenmiştir. Kamu nominal borç stokunun GSYH'ye oranının da yüzde 47,8 olarak hedeflenmektedir.

2.2.6. Orta Vadeli Dönemde Bütçe Gerçekleşmeleri

Tablo 13: 2006-2008 Yılları Makro Göstergeleri Gerçekleşmeleri

	2006	2007	2008
GSYH Büyümesi (%)	6.9	4.7	1.1
GSYH (Milyar Dolar)	526	649	742
TÜFE Yılsonu (%)	9.7	8.4	10.1

Kaynak: tüik.gov.tr

2006-2008 OVMP'de 2006 Yılı büyüme hedefi olarak %5 ve bütçe hedefi 174 Milyar olarak belirtilmişti. 2006 Yılında büyüme %6.9 bütçe gerçekleşmesi ise 178 Milyar YTL olarak gerçekleşti. 2007-2009 OVMP'de 2007 yılı için büyüme hedefi bir önceki plana göre revize yapılarak %7'ye yükseltilmiş ancak %4.7 olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda bütçe planlandığı gibi 204 milyar YTL olarak gerçekleşmiştir. 2008-2010 OVMP'de 2008 yılı için büyüme hedefi bir önceki plandan (%7) farklı olarak %5.5 olarak belirlenmişti, %1.1 olarak gerçekleşti. Bu yılda bütçe hedefi 222 milyar YTL olarak hedeflenmiş 227 milyar olarak gerçekleşmiştir.

2006-2008 yıllarını kapsayan ilk OVMP'de üç yıllık perspektifte her yıl için ortalama %5 büyüme öngörülmüş ancak bu üç yılda büyüme inişli çıkışlı seyir takip ederek planların dışında gerçekleşmiştir.

Enflasyon ve GSYH rakamları da 2006-2008 yılların için inişli çıkışlı seyir takip etmiş planlanan rakamlar her yıl için revize edilmesine rağmen gerçekleşmeler bu revize rakamları tutmamıştır. 2006-2008 OVMP'de enflasyon hedefi bu yıllar için sırasıyla %5, %4, %4 olarak öngörülmüştü.

Ancak sırasıyla %9.7, %8.4, %10.1 şeklinde gerçekleşmiştir. 2007 ve 2008 mali planlarında her iki yıl için %4 olarak öngörölmüş değışiklik yapılmamıştı.

GSYH 2006-2008 Mali planında bu yıllar için sırasıyla 364.9, 392.5 ve 422.4 milyar dolar olarak belirtilmişti. Ancak bu yıllar için sırasıyla 526, 649 ve 742 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2007 ve 2008 mali planlarında bu rakamlar sırasıyla 423.4 ve 482.693 milyar olarak yukarı doğru revize edilmişti fakat gerçekleştirmeler bu rakamların da üzerinde oldu.

Tablo 14: 2006-2008 Yılları Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyar YTL)

	2006	2007	2008
Bütçe Giderleri	178.1	204.0	227.0
Faiz Dışı Giderler	132.1	155.3	176.3
Faiz Giderleri	45.9	48.7	50.6
Bütçe Gelirleri	173.9	190.3	209.5
Bütçe Açığı	4.2	13.7	17.4
Faiz Dışı Fazla	41.7	35.0	33.2

Kaynak: 2006, 2007, 2008 Genel Faaliyet Raporları

Bütçe giderleri 2006- 2008 mali planında sırasıyla 160.1,162.2 ve 165.9 milyar YTL olarak öngörölmüşü. Bu yıllar için bütçe gerçekleştirmeleri 178.1, 204 ve 227 milyar YTL şeklinde olmuştur. 2007 ve 2008 yılları mali planlarında bu yıllar için bütçe giderleri tahminleri sırasıyla 189.7 ve 225.8 olarak yukarıya revize edilmişti.

Bütçe faiz giderleri 2006-2008 mali planında bu yıllar için sırasıyla 48.9, 44 ve 41.1 milyar YTL olarak öngörölmüşü. Faiz giderleri sırasıyla 45.9, 48.7 ve 50.6 milyar YTL şeklinde hedeflenen düzeyin altında gerçekleşmiştir. 2007 yılı sonunda bütçenin en büyük gider kalemi olma özelliğinin geride kalması planlanan faiz giderleri için bu hedef gerçekleştirmemiş fakat 2002 yılından beri devam eden GSYH payındaki düşüşün devam ettiği görölmüşü.

Bütçe açığı 2006-2008 mali planında bu yıllar için sırasıyla 18.3, 11.9 ve 4.3 milyar YTL olarak öngörölmüşü. Bütçe açığı bu yıllar için 4.2, 13.7 ve 17.4 milyar YTL olarak gerçekleşmiştir. 2007 ve 2008 mali planlarında bu yıllar için bütçe açığı sırasıyla 8.7 ve 18.9 olarak yukarı doğru revize edilmişti.

Faiz dışı fazla hedefi 2006-2008 mali planında bu yıllar için sırasıyla 30.6, 32.1, 26.8 milyar YTL olarak öngörölmüşü. Faiz dışı fazla sırasıyla 41.7,

35 ve 33.2 milyar olarak gerçekleşmiştir. 2007 ve 2008 mali planının faiz dışı fazla rakamları sırasıyla 35.3 ve 41.2 milyar YTL olarak yukarı revize edilmişti.

Bu gerçekleşme rakamlarından makro ekonomik göstergelerin ve kritik bütçe giderlerinin orta vadeli tahmininde isabetli olunamadığı anlaşılmaktadır. Orta vadeli planda ön görülen tahminlerin her yıl revize edildiği dolayısıyla sorunlu başlayan çok yıllık bütçe uygulamasının hala sorunlu olarak devam ettiği görülmektedir. Bu sapmalarda iç ekonomik ve mali yapıda var olan olumsuzluklarla beraber özellikle dış konjonktürde meydana gelen küresel krizin olumsuz etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber bu tahminlerin orta vadeli harcama sisteminin başarılı uygulanması ve istenen verimin alınması açısından hayati önem taşıdığı ortadadır.

2.2.7. Çok Yıllı Bütçe Uygulamasının Değerlendirilmesi

Orta vadeli harcama sistemine geçiş, merkezi bütçe sistemine getirilen en önemli yeniden yapılanma çalışmalarından biridir. Bütçe plan ve uygulamalarının mali yılla sınırlı olması sebebiyle, kalkınma planları ile bütçeler arasında gereken ölçüde bağ kurulamamaktaydı. Politika oluşturma, planlama ve bütçeleme arasında kurulacak olan ilişkinin, orta vadeli harcama sistemi ile kurulması öngörülmüştür. Bu sisteme tam işlerlik kazandırıldığı takdirde , rekabetin ve fiyat mekanizmasının işleyişinin önünde temel engellerden biri olan belirsizliğin ve plansızlığın ortadan kalkması ile birlikte devletin geleceğe yönelik büyüklüklerini ve tercihlerini somut bir şekilde ortaya imkanı doğacaktır.

Bu sistem, kaynak dağılımı ve teknik etkinlik bakımından getirdiği faydalar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Orta vadeli harcama sisteminde kamu karar alma sürecinde temel belirleyici ihtiyaçlar değil, kaynak yapısı olduğundan ekonomide kamuya ayrılacak kaynaklar mevcut programları karşılayacak düzeyde değilse, daha az öncelikli olan programlar bütçe kapsamından çıkarılır. Kamusal kararlar, ekonomide var olan kaynak yapısına göre alınmakta ve önceliklerine göre ekonomide var olan harcama alanlarına dağıtılmaktadır. Orta vadeli harcama sistemi, bir kamu kaynak kullanım sistemidir. Amaç kamu kaynaklarının daha etkin ve verimli bir şekilde dağıtımının sağlanmasıdır.

Çok yıllık bütçelemenin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için öncelikle mali istikrar ve sürdürülebilirliğin sağlanması, politika öncelikleri ile kaynak tahsisi arasında güçlü bir bağın bulunması, çok yıllık bütçe döngüsünün

yıllık bütçe döngüsüne entegre edilmesi ve bu uygulamaların ilk dönemlerinde siyasi sahiplenmenin olmasının hayati önem taşıdığı değerlendirilmektedir. Ülkemizde, 3 yıllık tecrübe sonunda gelinen noktada sektörel harcama programlarının önceliklendirilmesinin netlik taşımadığı, bu harcamalar ile ulaşılabilecek çıktılara ilişkin göstergelerin yeterli kalitede belirlenmediği düşünülmektedir.

Öncelikle ÇYB yaklaşımının önemi anlaşılmalıdır. Ekonomik ve siyasi çevrelerde konunun daha ayrıntılı tartışılması, ilginin yoğun olarak bu alana yönltilmesi, kamu ve özel sektörde üst düzey karar alma mercilerinin ve harcamacı idarelerin sistemi sahiplenmelerinin sağlanması gerektiği açıktır. Ayrıca, güvenilir çok yıllık bütçe tahminleri yapmanın önemli olduğu ve bu hususta kamu yatırım ve gelirlerine ilişkin tahminler çok önem taşımaktadır. ÇYB uygulayan ülkelerde; uygulama başlamadan çok yıllık bütçe unsurlarının tanıtıldığı ve test edildiği ve edinilen tecrübeler ışığında bütçe hazırlama sürecinin zaman içerisinde değiştirildiği ve bunun çok aşamalı bir süreç olduğu görülmüştür

OVP'de ileriye yönelik önceliklerin somut bir şekilde ortaya konması, önceliklerin seçimine ilişkin yaklaşımların, varsayımların açık bir biçimde belirtilmesi ve program süresince karşılaşılabilecek risklerin ve bunların önlenmesi ile ilgili açıklamaların da yer almasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

OVP'de öncelikler konusunda genel bir yaklaşım sergilendiği, bunlar arasında bir hiyerarşi gözetilmediği ve programın riskleri konusunda da değerlendirmelerin yer almadığı, OVMP'nin ise kamu harcamalarına ilişkin risk senaryolarını içermediği görülmektedir. OVMP'de yer alan bütçe ödenek tavanlarıyla ilgili olarak; bunların OVP ile uyumu konusunda net bir fikre sahip olmanın mümkün olmadığı, geçmişle karşılaştırma yapma imkanı verecek bilgilerin ve farklılıklara ilişkin açıklamaların bulunmadığı, OVP'deki önceliklerle ilgili olarak hangi idareye kadar kaynak ayrıldığı, program önceliklerinin ödenek tavanlarına ne ölçüde yansıtıldığının ve önceliklerin ne tarihsel olarak ne de mevcut kaynak dağılımından ne kadar pay aldığı/alacağını belirli olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca, bu program ve plan hazırlıklarında ilgili idarelerin yeterli düzeyde katılımının sağlanmadığı, bu sebeple kamu idarelerinin politika önceliklerinin tam olarak yansıtılmadığı ve dolayısıyla bu belgelerin sahiplenilmediği söylenebilir. Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli

Mali Planın hazırlıklarına temel teşkil eden ekonomik varsayımlar hakkında bir değerlendirme yapılmamaktadır (TEPAV, 2005:17-18)..

Bütçe hazırlığında esas alınan belgelerin çokluğu problem oluşturmaktadır. Kalkınma planı, yıllık program, orta vadeli program, orta vadeli mali plan, SP ve performans programı gibi belgelerin tümünün bütçe hazırlığında esas alınması zorunluluğu, bütçe hazırlama sürecinde rol alan aktörlerin iş yükünü artırmaktadır. Bu durum adaptasyon sorunu oluşturmanın yanı sıra bütçe hazırlıklarının koordinasyonunu güçleştirmektedir.

Çok yıllık bütçeleme açısından yeni bütçe hazırlık sürecinde bazı sıkıntıların varlığı gözlemlenmektedir. 5018 sayılı kanunla kurumlara bütçe hazırlık sürecinde daha fazla inisiyatif verilemesi hedeflenirken tersine kurumlardan herhangi bir ön talep alınmadan OVMP ile merkezi yönetim bütçe büyüklüklerinin ve kurumsal bazda ödenek teklif tavanlarının belirlenmesinin harcamacı kurumların inisiyatiflerinin azalmasına sebep olmaktadır. Kurumların bu aşamada dahil olmayıp, ilerleyen aşamalarda ihtiyaçlarını, yeni yatırım projelerini iletmeleri sonucunda söz konusu tavanlar değişmekte ve OVMP’de belirlenen ödenek teklif tavanları bir bakıma anlamını kaybetmektedir.

Bunun giderilmesi için bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kurumlardan ihtiyaçlarını ve yeni yatırım projelerini gösteren ön talep aşamasının ülkemizde de başlatılarak bütçe sürecinin başlangıç tarihinin daha erkene alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Ocak ayında Maliye Bakanlığınca bütçe çağrısının yayımlanması ve bunun sonrasında kamu idarelerinin yeni yatırım ve ihtiyaçlarını içeren bir politika mektubunu Şubat ayı sonuna kadar Maliye Bakanlığına göndermeleri sağlanabilir. Bu durumda, harcamacı kurumların hazırlık sürecine aktif katılımları sağlanmış olacak, aynı zamanda OVMP daha tutarlı bir belge haline gelecektir.

Geçen üç yıllık süreç içerisinde hazırlanan Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli Mali Planların yeterli ayrıntı ve kapsamda düzenlenmediği, politika maliyetlerine yeteri kadar yer verilmediği, politika-bütçe ilişkisinin güçlü bir şekilde kurulmadığı ve kamu idarelerine politika üretme açısından yön verme görevini gereği gibi yerine getiremediği ifade edilebilir

Sonuç

Ülkemizde değişim ihtiyacı özellikle ekonomik krizler sonrasında kendini göstermiş ve kamu mali yönetim sisteminde yaşanan sorunlar, son

yıllarda daha fazla tartışılan konular arasında yer almıştır. Parçalı, esnek olmayan esaslarla çalışan ve etkin olmayan bir denetim sistemi üzerine oturmuş, mali saydamlık ve hesap verebilirliği içinde barındırmayan, idarelere inisiyatif tanımayan girdi odaklı bir bütçeleme anlayışına dayalı bütçe sisteminin sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır.

5018 sayılı kanun ile dünya uygulamalarıyla paralel olarak özetle bütçe bütünlüğünün sağlanması, kalkınma planı ile bütçeler arasında sıkı bir bağ kurulması, sağlıklı bir hesap verme mekanizmasının tesisi, harcama sürecinde yetki sorumluluk dengesinin yeniden kurulması, etkin bir iç mali kontrol sisteminin oluşturulması, kamu mali yönetiminde etkinlik, verimlilik, tutumluluk, hesap verebilirlik, şeffaflık ve çok yıllık bütçe ile orta vadeli harcama sistemine geçilmesi gibi çağdaş mali yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi amaçlanmıştır.

Yeni kamu mali yönetim anlayışının getirmiş olduğu önemli yeniliklerden birisi, çok yıllık bütçeleme olmuştur. Hükümetlerce politikaların, plan ve bütçe süreçlerine yansıtılması kamuda mali disiplinin sağlanmasında önemli etkiye sahiptir. Mevcut kaynakları dikkate almadan gerçekleşen bir karar verme süreci, mali disiplinden uzaklaşılmasına ve ekonomik sorunların artmasına neden olmaktadır. Bu sebeple çok yıllık bütçeleme, kaynak kullanımında disiplinin sağlanması konusunda önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Bütçe plan ve uygulamalarının mali yılla sınırlı olması sebebiyle, kalkınma planları ile bütçeler arasında gereken ölçüde bağ kurulamamaktaydı. Politika oluşturma, planlama ve bütçeleme arasında kurulacak olan ilişkinin, orta vadeli harcama sistemi ile sağlanması öngörülmüştür. Bu sisteme tam işlerlik kazandırıldığı takdirde , rekabetin ve fiyat mekanizmasının işleyişinin önünde temel engellerden biri olan belirsizliğin ve plansızlığın ortadan kalkması öngörülmektedir.

Orta vadeli harcama sistemi, kaynak dağılımı ve teknik etkinlik bakımından getirdiği faydalar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Orta vadeli harcama sisteminde kamu karar alma sürecinde temel belirleyici ihtiyaçlar değil, kaynak yapısı olduğundan ekonomide kamuya ayrılacak kaynaklar mevcut programları karşılayacak düzeyde değilse, daha az öncelikli olan programlar bütçe kapsamından çıkarılır. Kamusal kararlar, ekonomide var olan kaynak yapısına göre alınmakta ve önceliklerine göre ekonomide var olan

harcama alanlarına dağıtılmaktadır. Orta vadeli harcama sistemi, bir kamu kaynak kullanım sistemidir. Amaç kamu kaynaklarının daha etkin ve verimli bir şekilde dağıtımının sağlanmasıdır.

Çok yıllık bütçelemenin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için öncelikle mali istikrar ve sürdürülebilirliğin sağlanması, politika öncelikleri ile kaynak tahsisi arasında güçlü bir bağın bulunması, çok yıllık bütçe döngüsünün yıllık bütçe döngüsüne entegre edilmesi ve bu uygulamaların ilk dönemlerinde siyasi sahiplenmenin olmasının hayati önem taşıdığı değerlendirilmektedir.

Bütçe sürecinde çok yıllık bir boyutun gerçekleştirilebilmesi, bütçe sürecini çeşitli yollarla geliştirebilecektir. En önemlisi çok yıllık bütçeleme perspektifi bir yıl veya daha fazla süren kronik mali problemlerin ortadan kaldırılmasına önemli katkı yapabilecektir. Orta vadeli bir bütçenin hazırlanması mali problemleri analiz etmek ve ulusal öncelikler hususunda politik bir anlaşma sağlamak hususunda bir çerçeve oluşturacaktır. Çok yıllık tahminler kamusal kaynakların dağılım sürecinin etkinliğini artırmak için bir araç olacaktır. Gereği gibi uygulanırsa ve sık sık güncelleştirilirse, çok yıllık mali planlar gelecekteki mali politikalar konusunda yüksek düzeyde bir belirlilik sağlayacak ve bütçe sürecine devamlılık getirecektir.

Bir maliye politikası ve yönetim aracı olarak çok yıllık bütçe yaklaşımının başarısı veya başarısızlığı, doğru ve güvenilir orta dönemli bütçe tahminleri üretmeye bağlıdır. Cari yıldaki bütçe kararları ile takip eden dönemin harcama gerekleri arasında bağlantıyı tutarlı bir şekilde kurmak çok yıllık bütçelemenin önemli bir gereği olmaktadır. Bu bağlantıyı kuramayan bütçeleme sistemi yıllık bütçe sürecinde de başarılı olamayacaktır.

Ülkemizde geçen üç yıllık zaman zarfında gerçekleşme rakamlarından makro ekonomik göstergelerin ve kritik bütçe giderlerinin orta vadeli tahmininde isabetli olunamadığı anlaşılmaktadır. Orta vadeli planda ön görülen tahminlerin her yıl revize edildiği dolayısıyla sorunlu başlayan çok yıllık bütçe uygulamasının hala sorunlu olarak devam ettiği görülmektedir. Bu saptalarda iç ekonomik ve mali yapıda var olan olumsuzluklarla beraber dış konjonktürde meydana gelen küresel krizin olumsuz etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber bu tahminlerin orta vadeli harcama sisteminin başarılı uygulanması ve istenen verimin alınması açısından hayati önem taşıdığı ortadadır.

Çok yıllık bütçe lemede kamu taahhütlerinin geçerliliği, güçlü bir özel sektörün varlığına, sözleşmeleri uygulamak için kurulan mekanizmaların işlerliğine , kamusal kaynakların dağılımındaki yüksek bir saydamlık düzeyine ve etkin kamu harcama kontrollerinin varlığına bağlıdır. Bu özellikler ülkemizde henüz yeterince gelişmemiştir.

Ülkemizde uygulanan çok yıllık bütçeleme esnek bir yapıda olup, spesifik bir yöntem oluşturulmamıştır. Kurumlar ilk yıl için üç yılın bütçesini bir seferde yapmak zorunda kalmışlardır. Ancak daha sonraki yıllarda yılı bütçesi daha önce yapılmış olduğundan sıfırdan bütçe yapmakla uğraşılmayıp değişen alanların düzeltilmesi yapılacaktır. Bu durum bir kolaylık olmakla potansiyelinde bazı sakıncaları da taşımaktadır.

Kaynaklar

- Arslan Ahmet, “Türk Kamu Mali Yönetim Sisteminin Sorunları”, *Mali Kontrol Muhasebe İç Denetim, Mali Klavuz Dergisi*, Sayı:26, Ankara, 2004
- Atıyas İzak, Sayın Şerif, **Siyasal Sorumluluk, Yönetmel Sorumluluk ve Bütçe Sistemi**, İstanbul: Tesev Yayını, 1997
- Atıyas İzak, Sayın Şerif, “Devletin Mali ve Performans Saydamlığı”, **Devlet Reformu Kamu Maliyesinden Saydamlık**, İstanbul:Tesev Yayınları, 2000
- Candan Ekrem, “Eski ve Yeni Kamu Mali Yönetim Sisteminin Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesi ve 5018 Sayılı Kanun ile Öngörülen Esaslar ve Getirilen Yenilikler I”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Mart 2006
- Çelen Mustafa, “Kamu Maliyesinde Fon Kavramı ve Türkiye’de Bütçe Dışı Fonlar”, **Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları**, İstanbul ,1998
- Dedeoğlu Emin, Emil Ferhat, Erdem M. Can, “Kamu Mali Mevzuatının Uygulanması ve Saydamlığı Üzerine Gözlemler” *Bütçe Kanunları Mali Disiplini Ne Ölçüde Sağlıyor?*, **Devlet Reformu Kamu Maliyesinde Saydamlık**, İstanbul:Tesev Yayınları, 2000
- Dikeç Üstün, “Fonlar ve Denetim”, **Çağdaş Sayıştay Denetimi Sempozyumu**, Ankara ,1987
- DPT, **Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000
- Emil Ferhat, Yılmaz H.Hakan, **Mali Saydamlık İzleme Raporu**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2004, s.16
- Hürcan Yasemin, Kızıldaş Emine, Yılmaz Hakan, “Türk Kamu Mali Yönetimi Mali Saydamlık Standartlarının Neresinde?- IMF İyi Uygulamalar Tüzüğü Temelinde

Tüleykan, H. / Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 1, (2009): 75-111

Bir Değerlendirme”, **Devlet Reformu Kamu Maliyesinde Saydamlık**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2000

IMF, **Manual on Fiscal Transparency**, Fiscal Affairs Department, 1999

IMF, **Manual on Fiscal Transparency**, Fiscal Affairs Department, 2007,s.4
(<http://imf.org/external/np/pp/2007/eng/051507m.pdf>)

Karabaş Engin, **Bütçe Kapsamı ve Bütçe Kapsamı Dışında Kalan Kamusal Harcamalar**, Devlet Bütçe Uzmanlığı Raporu, Ankara, 2005

Kesik Ahmet, “ Kamu Kesimi Finansmanında Vergi Dışı Normal Gelirler ile Özel Gelirler Ve Fonlar”, **14. Maliye Sempozyumu**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2000

Konukman Aziz, “Kesin Hesap Kanun Tasarıları Üzerine Bir Değerlendirme” **Devlet Reformu Kamu Maliyesinde Saydamlık**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2000

Özbaran M. Hakan, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi” **Sayıştay Dergisi**, Sayı 53, Ankara, 2004

Saygılıoğlu Nevzat, ARI Selçuk, **Etkin Devlet, Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2003.

TEPAV Mali İzleme Raporu, TEPAV Araştırma Grubu, Temmuz, 2005

Yılmazcan Dilek, “Türkiye’de Dış Borç Yönetimin Koordinasyonu ve Yabancı Ülke Uygulamaları” **18. Maliye Sempozyumu; Türkiye’de Kamu Borçlanması Ekonomik ve Sosyal Etkiler, Beklentiler**, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No:16, 2003

Yurtdışında Bulunan Türk Çocuklarının Eğitimleriyle İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri^a

Niyazi CAN^b & Mustafa CAN^c

Özet

Toplumların geleceğini emanet edecekleri bireyleri yetiştirmek en zor işlerden birini oluşturur. Bu görevin yurt dışı ortamlarda daha bilinçli ve disiplinli yapılması gerekir. “Yurt dışındaki Türk çocuklarının eğitimiyle ilgili sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?” sorusuyla bu araştırmanın problemi belirlenmiştir. Araştırma problemini çözmek üzere tarama modelinden yararlanılmıştır. Çalışma evreni olarak genelde yurtdışında bulunan Türk vatandaşı aileler ve bunların eğitim ortamları, özelde de Belçika, İsviçre, Almanya ve Avusturya’daki aileler seçilmiştir. Araştırmacıların 2007 Haziran ve 2009 mayıs ayında bu ülkelere yaptıkları ziyaretlerinde araştırmanın verileri toplanmıştır. Araştırmanın verileri literatür taraması, kayıt ve raporların incelenmesi, gözlem ve görüşme teknikleriyle sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla 30 Türk vatandaşı ve 20 öğretmenle mülakat yapılmıştır. Kullanılan tekniklerle sağlanan verilere dayanarak araştırmaya esas teşkil edecek sonuçlar ortaya konulmuş ve öneriler geliştirilmiştir.

Yurtdışında bulunan Türk çocuklarının eğitim sorunları arasında okullardaki eğitim dilini bilmemelerinden kaynaklanan başarısızlık, bu dili öğrenenlerden bir bölümünün de ana dillerini bilememe, kültürel ilişkilerinde yetersizlik sorunları bulunmaktadır. Ailelerin çocuklarıyla ilgilenmeme, Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerine, bilgilenme ve bilinçlenme etkinliklerine katılmama, iletişimsizlik ve aile ilişkilerinde kopukluk sorunları da vardır. Türk temsilciliklerinin ve öğretmenlerin de daha özverili çalışmaları beklenmektedir. Sorunların çözüm yöntemlerinden biri işbirliği sürecini işletmektir. Yurt dışında okul aile işbirliğinin bilinçli, yeterli ve sürekli yapılması gerekir. Ana ve babaların bu yönde hazırlanması ve işbirliğinin gereklerine inandırılması gerekir.

Anahtar Sözcükler: Yurt dışında eğitim, ailelerin eğitimsel sorunları, ailelerin sorumlulukları.

---

^a Bu makale 14-16 Mayıs 2009 tarihinde Belçika’da düzenlenen II. Avrupalı Türkler Kongresi’nde sunulan “Yurtdışında Bulunan Türk Ailelerin Çocuklarının Eğitimiyle İlgili Sorunları ve Sorumlulukları” konulu bildiriden yararlanılarak ve geliştirilerek hazırlanmıştır.

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, niyazic@erciyes.edu.tr, Kayseri.

^c Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mcan@erciyes.edu.tr, Kayseri.

Turkish Children Abroad, The Problems They Face And The Proposals They Have Related To Education

Abstract

It is one of the most difficult deeds to bring up individuals to whom people can entrust the future of the societies. This task should be done in a more consciously and disciplined way abroad. This study has addressed the question of “What are the problems and the proposals of Turkish children abroad in relation education?” Survey method is used in attempting to answer the research question of the study. For the purposes of this study, the general population consists of Turkish families who are living abroad and the educational environment they face, the representative sample is the families from Belgium, Switzerland, Germany and Austria. In June 2007 and in May 2009, the researchers visited some places and gathered data for the study. Collection of data was provided by means of literature reviews, analysis of the records and reports, observations and interviews. 30 Turkish citizens and 20 teachers were asked to participate in semi-structured individual interviews. The result of the research has been reached with the data gathered by means of different techniques used, and some suggestions were made.

Turkish children abroad have some educational problems. Failure stemmed from not knowing the language used in schools, inability to speak mother tongue in spite of the communicative competence they have in the target language, inadequacy in cultural relationships are some of these problems. Also there are problems related to Turkish families, for example some families are ignorant about their children, they don't give importance to Turkish ve Turkish Cultural Lessons, they are reluctant to take part in enlightening and awareness raising activities, there is a lack of effective communication and coldness among family members. It is expected that Turkish representatives and teachers should work in a more devoted way. One of the solutions is to carry out cooperation. An effective, deliberative and constant cooperation should be formed between the schools and the families abroad. Lastly the parents should be informed and convinced about the importance of the cooperation.

Key words: Education abroad, educational problems of families, responsibilities of families.

Giriş

Toplumların geleceğini emanet edecekleri nesilleri yetiştirmek en zor işlerden birini oluşturur. Bu zor görevi başarmak için tüm ilgililerin birlikte çalışması gerekmektedir. Okulda yönetim, ğretmen ve uzmanlar ile aile, resmi yetkililer, sivil toplum örgütleri ve derneklerin hep birlikte ve işbirliği içinde

çocukları geleceğe hazırlama sorumluluğunu yerine getirmeleri gerekir. Bilgi toplumu ve teknolojinin getirileri insan hayatını değişime zorlamaktadır.

Bilgi toplumu ve teknoloji üretimine, sürekli değişmelere ve gelişmelere rağmen hayatın kendisi ve süreçleri kimi zaman kolaylaşmakta, kimi zaman zorlaşmaktadır. İnsanlar uzaktakilere daha hızlı ulaşabilirken ilişkilerini en yakındaki aile üyeleriyle olması gerektiği şekilde sürdürmemektedirler. Ana babalar, bilişim teknolojisini de kullanarak dünya ile iletişim kurmakta, çocuklarıyla iletişim kuramamaktadırlar.

Dünyanın bir ucundaki gelişmeler izlenmekte, öğrenilmekte ama temel bir sorumluluk olan çocuklarla iletişim ihmal edilmektedir. Her şeye önemli miktarda paralar ayrılmakta fakat insanı gerçekte mutlu edecek aile üyelerinin eğitimi için yeterince harcama yapılmamaktadır. Ailelerde TV izlemeye zaman ayrılmakta, saatlerce yararlı olmayan konuşmalara ve gerekli gereksiz uğraşlara zaman harcanmakta, ama çocukların, kendilerine ve çevrelerine yararlı bir insan olmaları yönünde zaman ayrılmamaktadır. Eğitim ve iletişim bağlamında eğitimsel sorunlara, öğretmenle ilişkilere ve “çocuğun eğitimini daha iyiye nasıl götürebilirim” şeklindeki zihinsel çabalara zaman ayrılmamaktadır.

Eğitimin gerekliliğini kavramak yanında yöntemleri de bilinmelidir. Bunun için öncelikle eğitim sorumluluğu olanların eğitilmesi gerekmektedir. Yani ilk adım olarak bireylerin kendilerini eğitime çabası göstermeleri, ailelerin de görev ve sorumluluklarını yeterince öğrenmeleri büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de ya da yurtdışında eğitim alarak daha iyi okullarda okuyarak ve okutarak herkesin kendisine “çevremize ve kendimize yararlı olabilecek daha nitelikli mesleklere talip miyiz?” sorusunu sorması gerekir. Bu sorumluluğun gereği yönünde karar verilmiş ise, zor ama mutlaka başarılması gereken bu işi, eğitim işini çözenin yol ve yöntemlerini öğrenmeye hemen başlanmalıdır.

Temel Olarak Dikkat Çekilecek Noktalar

Velilerin çocuklarının eğitimiyle ilgili önemli sorumlulukları vardır. Ana babaların yurt dışındaki görev ve sorumlulukları çeşitlenmekte ve zorlaşmaktadır. Onların çocuklarını yetiştirmede daha etkili olmaları ve yanlış yaptıklarında doğrusunu yapabilecek davranışı öğrenmeleri için yeterli çaba sarf edilmemektedir (Gordon, 1989). Tabi bunun için öncelikle Türk işçi çocuklarının eğitimi ve birlikte yaşadıkları topluma uyum sorunlarının çözümlü yönünde sürekli çabaların gösterilmesi büyük önem taşımaktadır (Arslan, 1999;

Aydın, 2008). Yurt dışındaki Türk işçi çocuklarının eğitiminde hem annenin hem da babanın ayrı ayrı işlevleri ve sorumlulukları vardır.

Eğitime gerçekten inanıyorsa, görev ve sorumlulukları bulunan büyüklerin eğitim etkinliği olan her yerden ve imkandan yararlanmaları gerekir. Yurt dışı ortamlarda eğitime yoğunlaşmanın ayrı bir anlamı vardır. Bu bilinçle eğitime karar verildiğinde çocuk eğitimi, ergen eğitimi, yurtdışındaki ilave sorumluluklar, meslek seçimi, aile ilişkileri ve aile üyelerinin görevleri konularında kitaplar okumaya, ilgili uzmanlar getirtip seminerler düzenlemeye, düzenlenenlere katılmaya gayret gösterilmelidir.

Türk çocuklarına ve ana babalara yönelik olarak yurt dışı Türk temsilciliklerince ve sivil toplum örgütlerince düzenlenen eğitim öğretim amaçlı etkinliklere hiçbir mazerete sığınmadan katılma gerekliliği vardır. Bu tür toplantılarda ana babaların ihtiyaç duyduğu bilgilendirmelere yer verilmektedir. Bunların başında çocukların gelişim özellikleri ve iletişim kurma yöntemleri gelmektedir. Çocuğu ve ergeni anlayarak ve gelişimsel özelliklerini bilerek ancak eğitimlerine yardımcı olmak mümkündür.

Araştırmanın Problemi ve Yöntemi

İş bulma ve çalışma amaçlı olarak yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının işsizlik, yabancılık duygusu, dışlanma, uyumsuzluk ve eğitim sisteminden yerliler kadar yararlanamama gibi sorunları vardır. Türk vatandaşlarının çocuklarının eğitimiyle ilgili önemli sorunları bulunmaktadır. “Yurt dışındaki Türk ailelerin çocuklarının eğitimiyle ilgili sorunları ve temel sorumlulukları nelerdir?” şeklindeki soru cümlesi bu araştırmanın problem cümlesini oluşturmuştur. Araştırma problemini çözmek üzere tarama modelinden yararlanılmıştır. Çalışma evreni olarak genelde yurtdışında Türk vatandaşı olarak bulunan aileler ve bunların eğitim ortamları, özelde de Belçika, İsviçre, Almanya ve Avusturya’daki aileler seçilmiştir. Araştırmacıların daha önceki İngiltere ve İsviçre’deki görevlerinde edindikleri tecrübe ve gözlemlere ilaveten, 2007 Haziran ve 2009 Mayıs tarihlerinde bu ülkelere yaptıkları ziyaretlerde araştırmanın verileri toplanmıştır. Araştırmanın verileri literatür taraması, gözlem ve görüşme teknikleriyle sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla 30 Türk vatandaşı ve 20 öğretenle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Sağlanan veriler esas alınarak “Yurtdışında Bulunan Türk Çocuklarının Eğitimiyle İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri” başlıklı bu makaleye temel oluşturacak sonuçlar ortaya konulmuştur. Araştırma süreci

sonunda elde edilen sonuçlar esas alınarak araştırma ile ilgili çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında öncelikle ana babaların bilgilenmelerine temel oluşturmak üzere literatüre dayalı çocuğun ve ergenin gelişim özellikleri incelenmiştir. Bu incelemeden sonra yurt dışındaki Türk temsilciliklerinin kayıt ve raporları ve görüşmelere dayalı olarak yurtdışında bulunan Türk ailelerin çocuklarının eğitimiyle ilgili sorunları ortaya konmuş ve daha sonra sorunlar için çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Çocuğun ve Ergenin Gelişim Özellikleri

Aşağıda çocuğun gelişim dönemlerine göre çocuk ve ergenlerin gelişimsel özelliklerine yer verilmiştir. Bu tür bilgilerin zenginleştirilerek ana babaların çocuklarının eğitimiyle ilgilenmelerinin ve onlarla etkili iletişim kurmalarının bilgi alt yapısı oluşturulabilir.

Okul Öncesi Dönem

4-5 yaşındaki çocuk girişken davranışlar sergiler. Bu dönemi Erikson “Girişimciliğe karşı suçluluk” olarak tanımlar. Bu yıllardaki çocuk kendi çabalarıyla bir şeyler ortaya koymak ister. Bu dönemde çocuğun yapmak istediklerine engeller konursa onda suçluluk duygusu oluşur, onun girişimcilik özellikleri körelir. Bu dönemde bilinçsiz düzeyde taklitler gözlenir. Okul öncesi dönem çocukları taklitten ve yetişkinleri gözlemekten hoşlanırlar.

Okul öncesi dönemin gelişimsel özellikleri dikkate alınarak çocuğun etrafında hep güzellikler oluşturulmalı, güzel konuşmalar ve doğru davranışlar sergilenmelidir. Bu yaştaki çocuklar büyüklerle birlikte karar vermeyi isterler. Onların oyun, arkadaş, kıyafet seçiminde kendi görüşleri alınmalıdır. Böylece çocukların bağımsız, girişken ve tutarlı kişilik geliştirmeleri sağlanmış olur.

Çocuklar çeşitli gelişim özellikleriyle tanınmaya çalışılmalıdır. Her şeyden önce çocukların gelişimleri süresince özellikle aile içinde giderilmesi gereken gereksinimleri vardır (Ohlsen vd., 1988): Bunlar;

- a. Sevgi alma ve verme,
- b. Kendini kabul etme,
- c. Başkalarının kabul edilme,
- d. Moral değerler kazanma,

- e. Cinsiyet rollerini öğrenme,
- f. Temel öğrenme becerileri öğrenme,
- g. Fiziksel sağlığı koruma,
- ğ. Fiziksel ve duygusal gelişimi tamamlama,
- h. Mesleki ilgi ve yetenekleri geliştirme.

Anne-babanın ve öğretmeninin öncelikli amaçları ruhsal ve sosyal yönden sağlıklı çocuklar yetiştirmektir. Tabii çocuk yetiştirmek ilgi, sevgi ve sabır gerektirir (Çetinkaya, 2004). Çocuğa gösterilecek ilgi ve sevgi çocuğun bedensel, zihinsel ve sosyal gelişimini bilerek gerçekleştirilebilir. Her dönemin kendine has özellikleri vardır. Özellikle okul öncesi dönemin psikolojisi çok önemlidir. Çocuk doğumdan itibaren devamlı bilgiler toplar. Duyuları, örneğin görme özelliği beş yaşında en kuvvetli dönemindedir. Beyin gelişiminin % 95'i beş yaşına kadar, kalan % 5'i 18-20 yaşlarına kadar tamamlanır (Cırılı, 2000). Ana babalar çocuğun 4-5 yaşlarında hem ilk öğretmenleri hem de onlar için en önemli kişilerdir. Bir insanın tüm yaşamı boyunca elde edeceği bilgilerin % 90'ını bu dönemde öğrendiği dikkate alındığında sorumluluğun ağırlığı da kolaylıkla anlaşılacaktır (Gordon, 1993). Bu durumda, gelişmenin hızlı olduğu okul öncesi dönemdeki çocuklarla ilişkiler çok önemsenmeli, bu ilişkileri sağlıklı düzeyde gerçekleştirebilecek hazırlıklar yapılmalıdır.

İlköğretim Dönemi

İlköğretim döneminde (7-11 yaş) çocuklar kendi cinsleriyle oynamak isterler, arkadaşlarından çok etkilenirler, ana babalarıyla birlikte olmaktan da hoşlanırlar. Bu dönemde çocuklar, başkalarının haklarına saygı duyarlar ve kendi haklarına da saygı duyulmasını isterler. Çabalarında başarılı olmak isterler, başaramazlarsa kendilerinde aşağılık duygusu hissederler.

Belirtilen nedenlerle bu dönemdeki çocuklara başaracakları fırsatlar verilmeli, başarımları için cesaretlendirilmeli, kişiliklerine ve haklarına saygı gösterilmeli, örneğin özel eşyaları karıştırmamalıdır. Aksi halde yetersiz kişilik ve aşağılık duyguları geliştirirler. Yine psikanaliz kuramına göre ilkokul (7-11 yaş) yıllarında çocuklar somut işlemler dönemindedirler. Öğretmenler ve ana babalar tarafından onlara bazı mesajlar verilirken duyu organlarına hitap eden araçlar kullanılmalı, doğruluk anlatılırken sözden çok doğruluk modelleri gösterilmeli, okumanın önemi kavratılırken okuyan modelleri / kişileri gözlemleri ve okuma zamanlarını paylaşmaları sağlanmalıdır.

Karar vermeden ve fikir sahibi olmadan çok okumalı ve çevremizdeki olguları ve olayları doğru anlamalıyız. Okumak hem dilimizi hem de zihnimizi geliştirir. Bir Çin atasözünde ‘üç gün peş peşe kitap okumayanın konuşması bozulur’, denmektedir. İnsanımızın çoğu kitaplarla değil de maalesef televizyonla zaman geçirmektedir. Önce büyükler okumanın hazzını tatmalı ve çocuklara model oluşturmalı, sonra çocuklardan olumlu örnekleri sürdürmelerini beklemelidirler. Eğitimle çevrenin ve çevredekilerin etkilenmesi kolay olmasa da, istenirse bu durum mutlaka başarılacak bir süreçtir.

Çocuklara olumlu davranışların kazandırılması bilinçli çabalarla mümkündür. Bireyler önce kendilerinden başlayarak gerekli özveriye göstermeli, istenen olumlu davranışları bizzat sergileyerek bu davranışların gösterilmesini güçlendirecek maddi ve manevi desteği sağlamalı, böylece eğitimden beklenen başarıya ulaşılmalıdır. Örneğin, meslek sahibi olmanın önemi, sigaranın zararları, okulun / okumanın yararları, tertip ve düzenin önemi hep yaşanarak kazandırılacak şeylerdir.

Ergenlik Dönemi

Ergenlik yıllarını içeren 12-18 arası yaş dönemi ”Kimlik kazanımına karşı kimlik krizi” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem “Ben kimim? Nasıl bir kişiyim? Neler yapabilirim? sorularının sorulduğu yıllardır. Bu dönemde ergen, yapabilecekleri konusunda ve geleceğiyle ilgili belirsizlikler yaşar. Ebeveynlerin, ergenlerin değişik fırsat ve rolleri denemelerine imkan tanımaları, duygusal ve zihinsel kargaşa halinden çıkmalarına destek olmaları, büyüklere göre hırçın sayılabilecek davranışlarına sabır ve hoşgörü göstermeleri çok önemlidir.

Okula devam yılları genelde ergenlik yıllarıdır. Gençlerin bu dönemle ilgili duygu ve zihin karmaşasıyla baş etmeleri gerçekten zordur. Büyüklerin ergen davranışlarını kendi dönemleriyle ve kendi yıllarıyla karşılaştırmaları da doğru bir davranış değildir. Çocuklar birbirleriyle veya arkadaşlarıyla da karşılaştırılmamalıdır. Her çocuk ve ergen başlı başına bir değerdir ve ayrı birer şahsiyettir. Psikolojide buna “bireysel farklılıklara göre davranım”, “bireysel niteliklere göre eğitim” denilmektedir.

Ergenlik döneminde birey, bedensel, ruhsal ve toplumsal alanda değişim yaşar. Bu dönemin özelliği olarak hem büyür hem de değişime uğrar. Ergenlik değişim, dönüşüm ve başkalaşım demektir. Ergenlik bazı yazarlara göre ikinci doğumdur. Ergenlik bireyin birçok cephede birden savaşmak

zorunda olduğu bir dönemdir (Parman, 2000). Bu dönem gerçekten zor yıllardır; ergenin vücudundaki değişmeler, bu değişmeleri alaya alan arkadaş çevresi veya büyüklerin anlamlı bakışları, bunların getirdiği sıkılganlıklar yanında, meslek seçimi de bu yıllara rastlar. Diğer yandan, okul programlarının gerektirdiği düzenli ve disiplinli çalışma zorunluluğu gibi sorumluluklar kolay alt edilecek değişmeler değildir.

Çocuğun / ergenin tüm bu sorunlarla baş ederek başarılı olması için ona her anlamda destek olmaktan başka are yoktur. Örneğin;

- Çocuğa / ergene gt vermek yerine ona yaşantılar sunarak;
- Onun bedensel değişimlerinin herkesin yaşadığı olağan bir süreç olduğunu ona hissettirerek,
- Onun kimliğine, kişiliğine, tercihlerine saygı göstererek,
- Hırınlığını, başkaldırı şeklindeki davranışlarını “saygısızlık” olarak nitilemeden, onu gerçekten dinleyerek, ona inandığımızı göstererek,
- Arkadaş, okul sorunlarına çözüm bulmak istediğimizi bizzat çabalarımızla göstererek, okula giderek, öğretmenlerle görüşerek, inandırıcı görüşleri olanlarla ergenlerimizi buluşturarak,
- Okula ve derslere düzenli olarak devamlarının gerekliliğini söyleyerek değil bizzat göstererek ve inandırarak; okulları bitirmeden ayrılmanın bir ömür boyu kaybettireceklerini, bunu yaşayanlarla yüzleştirerek, ergenlere destek olunmalıdır.

Yurtdışındaki Mevcut Durum ve Sorunlar

Türk vatandaşlarının çalışma amaçlı olarak buldukları ülke halklarının sağlam vatandaşlık duyguları ile ülkelerine ve kurallarına bağlı oldukları müşahede edilmektedir. Halk, sorumluluk duygusu içerisinde her şeye karşı duyarlı, toplumsal kuralları iğnemeyen ve iğnetmeyen bir görünüm arz etmektedir. İnsanlar, zel ve resmi hayatta yasaların gereklerini yerine getirmektedirler.

Gelişmiş ülkelerdeki toplum yeleri, belirlenen kurallara uymayanlara da tepki gösterme eğilimindedirler. Yerli halk, özellikle düzen ve temizlik konularında titiz davranmakta, son yıllarda ülkelerinde yabancı nüfusun artması ile birlikte ortaya çıkan sorunlardan duydukları rahatsızlığı çeşitli vesilelerle ortaya koymaktadırlar. Yer yer ırkçılık, yabancıları dışlama gibi olaylarda son yıllarda artış görülmektedir (Bingöl, 2007). Türk vatandaşlarının yaşadıkları

ülkelerin eğitim sistemleri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadıkları durumlarda, çocuklarının karşılaştıkları eğitim sorunlarında çözüm üretmedikleri görülmektedir.

Ailelerin Çocuklarıyla İletişim Sorunları

Belirli bir plan ve program çerçevesinde, okul aile birliklerinin yerel otoritelerden sağladıkları imkanlar doğrultusunda ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığının gönderdiği Türk öğretmenleri tarafından Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri verilmektedir. Türk öğretmenlerinin gerek ders verdikleri okul idareleri ile gerekse okullarda görevli öğretmenlerle iletişim içerisinde bulunmaları, Türk çocuklarının eğitim-öğretimleriyle ilgili ilişkiler geliştirmeleri önem arz etmektedir. Bu programlarda sekiz ila onaltı yaş arası Türk çocukları aynı sınıflarda birlikte öğrenim görmektedirler. Bazı bölgelerde kimi öğretmenler imkanlar ölçüsünde seviye grupları oluşturmuşlardır.

Türk vatandaşlarının çocukları aynı anda hem Türkçe hem de diğer Türkçe Kültür Derslerini almaktadırlar. 10–15 öğrencili bir sınıfta her yaş grubundan birkaç öğrenci bulunabilmektedir. Bu durum, öğretimde iletişimi zorlaştırdığı gibi öğrencilerle yakından ilgilenmeyi de güçleştirmektedir. Bireysel farklılıklar dikkate alınmadığında da bu tür derslerden umulan amaca ulaşamamaktadır.

Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerine yeterli ilginin ve öğrenci katılımının olmaması önemli sorunlardandır. Çeşitli nedenlerle Türk vatandaşlarının çocuklarının başarı düzeylerinin düşük olması diğer bir sorundur. Gerek ailelerin çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenmemeleri, gerekse çocukların buldukları ülkenin / bölgenin dilini yeterince öğrenmemiş olmaları hem iletişimi hem de doğal olarak okul başarısını olumsuz olarak etkilemektedir. Türk vatandaşlarının çocuklarının büyük çoğunluğu mezun olduklarında doğrudan ya da kolay bir sınavla üniversiteye gidebilecekleri liselere değil de, -özellikle dil ve matematik derslerindeki yetersizlikleri sebebiyle- mezunlarının mesleki eğitime gidecekleri okullara gitmektedir. Ancak bu okulları bitiren öğrencilerin büyük çoğunluğu da mesleki eğitim için iş yeri bulmakta sıkıntı çekmektedir. Bu durumdaki öğrenciler, mesleki uzmanlık belgeleri olmadıkları için birer vasıfsız işçi konumuna düşmekte ve en ağır ve en kalitesiz iş ortamlarında çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Öyle ki, bu durumda bile -iş bulabildikleri için- kendilerini mutlu sayabilmektedirler. Kimi öğrenciler velilerin okulla yeterince ilişki içinde olmamaları sebebiyle

öğrencilerin sınıf tekrarına kalmaları söz konusu olabilmektedir. Veliler, Türk temsilcilikleri, aile birlikleri ve dernekler olarak bu sorunun çözümü için etkili önemlerin alınması gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından öğretmenler gönderildiği gibi, ailelere ve öğrencilere sırf danışmanlık yapacak rehberler ve psikologlar da gönderilmelidir.

Gerçekte eğitimle ilgili öğretmen, sivil toplum örgütleri vb. etkenler, aileye destek olan unsurlardır. Çocuklar için ana babanın yerini tutacak başka kimse, aile desteğinin yerini alacak başka bir destek yoktur. Çocuğun eğitimi, sadece öğretmenin, hocanın, okulun sorumluluğuna yüklenecek kadar kolay değildir. İlk ve temel sorumluluğu ana babalar almadan çocuğun eğitimini gerçekleştirmek mümkün değildir. Çocuğun eğitiminde aile temel, aile dışı faktörler destek unsurlardır.

Çocuklar büyüklerin en değerli varlıkları ve övünç kaynaklarıdır. Yeterince iletişim kurulamayan, ilgilenilmeyen, iyi eğitim verilmeyen çocuklarla mutlu olunması mümkün gözükmemektedir. Ana babası olmamak öksüz-yetim olmaktır. Gerçekte öksüz ve yetim olmak ise ilgisiz, kaygısız ve sevgisiz ana babalara sahip olmaktır.

Eğitimden sorumlu kişilerden, sorumlu oldukları bölgelerde yaşayan ailelerle etkili bir iletişim geliştirmeleri beklenir. Yazarlar (N.Can Londra'da eğitim müşavirliği yaparken ve M.Can da İsviçre'deki öğretmenlik görevi esnasında) çocuklarını Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerine göndermeyen velilerle bizzat görüşerek göndermeye ikna etmişler ve bunların düzenli devamını da sağlamışlardır. Bu araştırma kapsamında kendileriyle görüşülen aileler geçim için yoğun bir tempo ile çalıştıklarını ve bu ve benzeri nedenlerle çocuklarıyla yeterince iletişim kuramadıklarını ve ilgilenemediklerini belirtmişlerdir. Aileler için yurt dışında bulunmanın temel amacı para kazanmak olunca (Tezcan, 1994) aile içi etkileşim ve aile dayanışması ihmal edilebilmekte, kimi zaman aile içi çatışmalar yaşanmaktadır. Halbuki aile üyelerinin iletişim içerisinde bulunması, dayanışması, çocuklara gösterilecek ilgi ve sevgi tüm ekonomik ve sosyal getirilerden daha önemlidir. Velilerin tüm çabaları, tüm kazançları ve birikimleri aile mutluluklarına katkı sağlıyorsa gerekli ve değerlidir, değilse bunun fazla bir anlamı olmadığı unutulmamalıdır.

Eşler birbirleriyle ve çocuklarıyla iletişim kurmayı yeterince bilmemektedirler. Aile üyeleri birbirlerini dinlemek yerine sadece karşıya konuşmayı ve öğüt vermeyi tercih etmektedirler. Bireyler birbirlerini

dinlemeyip dinler görünürken kendi savunmalarını hazırlamakta böylece iletişimin en büyük engelini oluşturmuş olmaktadır. Çocukların ve ergenlerin gerçekten önemsendiği ve dinlendiği onlara hissettirilmeden iletişimin başlatılması diğer bir sorunu oluşturur. Zaten yurtdışında bir yabancı olarak, bir Türk olarak yaşamanın temel ekonomik, sosyal, kültürel sorunları bulunmakta (Turan, 1997), çocuklarla ve gençlerle bilinçli olarak etkileşim ve paylaşım ortamlarının oluşturulamaması, onlarla yakından ilgilenilememesi, psikolojik ve iletişim sorunlarının artmasına neden olmaktadır.

Kendisine yöneltilen soruyla ilgili bir veli şu görüşleri paylaşmıştır. “Çoğumuz geçim için koşuşturmaktan ailemizi ve çocuklarımızı ihmal ediyoruz. Daha iyi iş bulmayı, daha çok para kazanmayı, Türkiye’ye yatırım yapmayı önemsiyoruz. Hatta kimi aileler Türkiye’den gelen damatlarıyla ve gelinleriyle sorunlar yaşıyor. Kolaylıkla iş bulamayan damat veya gelinle sürtüşmeler yaşıyor”. Daha informal görüşmelerde, damat ve gelinle kültürel ve ekonomik farklılıkların da önemli bir çatışma sebebini oluşturduğu belirtilmiştir. Oysa hem manevi hem de müspet bilimlerde “insan” en büyük değerdir. Düşünen, konuşan, tartışan, güven ortamı arayan özellikleriyle insanın bizzat kendisi tüm değerlerin merkezindedir ve üstündedir. Her türlü teknoloji, her türlü üretim ve hizmet insan için vardır. Aile içi ilişkilerde de bu gerçeğin hiçbir yerde ve hiçbir zaman göz ardı edilmemesi, eşler arasındaki kültürel farklılıkların anlayışla karşılanması gerekir. Eğitim seminerleriyle aile içi iletişim ve paylaşım ile ilgili bilgi ve değerlerin kazandırılması, böylece bu tür değerlerin doğru anlaşılması ve pekiştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Ailelerin Çocuklarıyla İlgili Diğer Eğitimsel Sorunları

Bireylerin huzurlu ve mutlu olmalarında, içinde yaşadıkları toplumun değer ve düzgülerini öğrenmeleri ve uyum sağlamalarının etkisi büyüktür. Aileler çocuklarının toplum değerleri, ahlaki değerleri ve davranışlarının uygunluğundan birinci derecede sorumludurlar (Temel ve Aksoy, 2001). Benzer sorumluluk öğretmenler için de vardır. Öğretmenlerin verdiği bu amaçlı derslere veliler çocuklarını göndererek kültürel değerleri kazandırmada önemli katkılar alırlar. Görüşmelere göre yurt dışındaki ailelerin yarısı çocuklarının Türkçe ve Türk kültürüyle bağlarını sürdüreceğ eğitim ve etkinliklere katılımlarını sağlayamamaktadırlar. Aynı şekilde öğretmenlerin de aynı oranda ve yeterince bunu sağlama çabaları görülmemektedir. Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri çocukların ana dillerini ve kültürlerini öğrenmeleri için bir fırsattır. Bu fırsat

değerlendirmede hem velilere hem de öğretmelere görevler düşmektedir. Temel sorunlardan bir bölümü, bazı velilerin çocuklarını düzenli olarak bu derslere göndermemeleri, derslere devam eden çocukların takip edilmemeleri, kimi öğretmenlerin de aileleri bilgilendirme ve bilinçlendirme etkinliklerini yerine getirmemeleridir. Amaca uygun etkinlik, işbirliği, özendirme, güdüleme, özveri gibi etkili öğretmenliğin gerekleri (Gordon, 1993) yeterince yerine getirilmemektedir. Öğretmenlerin aile üyelerini bilgilendirme ve bilinçlendirme etkinliklerinin sürekli olması önemlidir. Bu tür etkinlikler ana-baba-çocuklar arası anlayış ve etkileşimin gelişmesine katkılar getirdiği gibi tüm aile üyelerinin aile olgusunu ve birbirlerini doğru anlamlarına da katkılar getirmektedir.

Aile üyelerinden veya eşlerden birinin diğerlerine göre daha iyi görevlerde bulunması ve ekonomik durumunun daha yeterli olması yaşanan olgulardandır. Her türlü teknolojinin üretimi, tüm bilim adamlarının çabaları, insanların daha çok binası, daha çok parası, daha lüks evleri olsun diye değil, insanlar daha mutlu olsun diye gerçekleştirilmektedir. Diğer bir sorun, bireylerin dışarı ile aile içi ilişkileri karıştırmalarıdır. Dışarıda çalışan bir şahsın evdeki eşi ve çocuğu dört gözle gülümseyen babalarını / annelerini beklerken, anne veya babanın dışarıdaki anlamsız sorunları eve taşınmaları ve huzurlu yuvalarını huzursuz hale getirmeleri ciddi bir davranış hatasıdır. Bir anne şu görüşlerini paylaşmıştır: “Eşim çalışıyor, ben iş bulamadım. Eşim lise mezunu ben ilkokul mezunuyum. Oğlum 12 yaşında Alman okuluna gidiyor, hafta sonunda da Türkiye’den gelen öğretmenin derslerine katılıyor. Alman okulunda Almanca sorunu yaşıyor, Türk okulunda da Türkçe’yi öğrenememe ve öğretmen ilgisizliği ile eve geliyor. Eşim işten sonra boş zamanını Türk kahvesinde geçiriyor, çoğu zaman yorgun argın geldiğinde de çocukların ve benim sorularımı azarlayarak cevaplandırıyor. Tabi tüm sorunlarla baş etmek yetersiz eğitimimle bana kalıyor”. Bu annenin yakınmalarını değişik ifadelerle diğer annelerde de görmek mümkündür.

Ataerkil ailelerde büyüyen ana ve babalar aynı havayı kendi ailelerinde de yaşatmayı sürdürmektedirler. Görüşlerini belirten çoğu anne (özellikle eğitim seviyesi yüksek olanlar), ailede baba korkusu yaşandığını, yeterli iletişim kurulamadığını, çekinme ve korkudan eğitim ve yanlış arkadaş sorunlarını aile büyüğüyle (baba, büyükbaba, amca) paylaşamadıklarını, sonuçta sorunların katlanarak büyüdüğünü belirtmiştir. Gerçekte ise ailelerden, okullardan şiddet,

nefret, baskı, korku ve iletişimsizlik ögelerini kaldırmadan mutlu aile modelini oluşturmak zordur. Yurt dışında bulunmanın yalnızlık vb. psikolojik olumsuzlukları da buna eklenince evi, parası olmasına rağmen istenen mutluluğu yakalayamayan aileler artmaktadır. Üstelik bu tür ortamlarda büyüyen çocuklar, bu tür duygu ve davranışları öğrenmekte ve daha sonra bunları kendi davranışlarında göstermektedirler.

Kültürel Etkinlikler ve Dil Öğretimi

Yurt dışındaki Türk çocukları iki dili de tam olarak bilememe sorunu yaşamaktadır. Bir çocuğun öncelikle kendi ana dilini öğrenmesi gerekir. Ana dilini iyi öğrenen çocukların diğer dilleri daha kolay öğrenebildikleri görülmektedir (Baytekin, 1992). Rus filolog ve pedagogu Uşinski Konstantin Dmitriyeviç (1824-1871) yabancı dil öğrenmede ana dili balık tutma fiilindeki oltaya benzetir.

Dilleri tam olamamak bilememek karıştırılarak cümle kurulmasına neden olmaktadır. Dil yetersizliği, yarım bir dil bilgisi;

- yeterince konuşamamaya,
- öğretmenle ve diğer çevreyle iletişim kuramamaya,
- okula ilgi duymamaya ve derslerde başarısız olmaya ve

birçok psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Dille İlgili güzel sözler

- “Türkçem, benim ses bayrağım.” (F. H. Dağlarca)
- “Türkçe, ağzımda annemin sütüdür. (Yahya Kemal)
- "Bir ulusun gerçek yurdu, onun dilidir. Dil, ulusal dileği

belirten güçlü bir varlıktır. Ulusal dil yok olunca, ulusal duygu da çok geçmeden yitirilebilir. (Wilhelm Humbold)

• “İnsanın ana dilini yitirmesi, merkez kişiliğinin yok olması demektir. (Peter Weis)

• Tüm cinayetler, dil adına bir insanın ana dilini yok etmekle başlar.” (Roland Barthen)

Evde ve okulda çocuğun ana dilini iyice öğrenmesi sağlanmalı, sonra yaşanan ülkenin dili yeterince öğrenmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Türkçenin öğretilmesi için öncelikle onun sevdirmesi gerekir. Bunun için evde, okulda başka yerlerde şiir okuma, kitap okuma etkinlikleri düzenlenmeli, ana babalar Türkçe’yi yerinde ve güzel konuşarak hem sevdirmeli hem de

öğretmeye çalışmaldırlar. Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerinin öğretilmesinde Türkiye'den gönderilen öğretmenlerin önemli katkıları bulunmakta, bu nedenle Türk öğretmenlerce verilen derslere Türk çocuklarının devamı gerekli görülmektedir (Aydın, 2008; Can, 2008). Türk öğretmenlerden Türk çocukları için yeterli desteğin alınması için öğretmenlerin yaşadıkları tüm problemlerin çözülmesi de gerekmektedir (Aydoğan, 2008).

Yurt dışında da dernekler vb. sivil toplum örgütlerinin eğitsel, kültürel ve sportif amaçlı etkinliklerinden yararlanılmalıdır. Bu kuruluşlar / dernekler aile eğitimi yanında her türlü gerekli diğer eğitim seminerleri de verebilirler. İlgili ülkenin eğitim otoritelerince, yabancıların dil ve kültürel eğitimleri, bankacılık, emlak alımı-satımı, boş zamanları değerlendirme vb. konularda seminerler ve konferanslar düzenlenmesi sağlanmalıdır. Bu dernek ve hayır kurumlarının etkinliklerine hem katılmalı hem de buralarda görevler alınmalıdır. Sivil toplum örgütlerinin etkinliklerine katılarak;

- a. Boş zamanlar yeterince değerlendirilmiş olacak,
- b. Türkçenin ve kültürel değerlerin öğrenilmesi sağlanacak,
- c. Psikolojik rahatlama olanakları bulunmuş olacak,
- d. Zamanı ve parayı gereksiz harcamanın önü alınmış olacak,
- e. Çeşitli etkinliklere katılmakla kişilerin yeteneklerini fark etmeleri ve geliştirmeleri desteklenecek, ve
- f. Etkinliklerde görev ve sorumluluklar üstlenerek bireylerin rahatlama ve özgüvenlerini geliştirilmeleri sağlanmış olacaktır.

Sonuçlar ve Öneriler

Sonuçlar

Okul, öğretmen, sivil toplum örgütleri vb. etkenler, aileye destek unsurlardır. Çocuklar için ana babanın yerini tutacak başka bir unsur bulunmamaktadır. Çocuğun eğitimi, sadece okulun ve öğretmenin sorumluluğuna yüklenecek kadar basit ve kolay değildir. Temel sorumluluğu ana babalar almadan çocuğun eğitimini gerçekleştirmek mümkün değildir. Çocuğun eğitiminde aile temel, aile dışı faktörler ise destek unsurları oluşturur. Bu etkenler arasında Türk temsilciliklerinin de vatandaşlarımızı bilgilendirme ve bilinçlendirme sorumlulukları vardır.

Türkiye'den gelen öğretmenler belirli zaman ve mekanlarda Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri vermektedirler. Bu öğretmenlerin gerek okul idareleri ile

gerekse okullardaki diğer öğretmenlerle iletişim içerisinde bulunmaları, çocukların eğitimleriyle ilgili ilişkiler geliştirmeleri önem arz etmektedir.

Eğitim hayatın vazgeçilmez süreci olup doğal olarak bu süreç yaşanırken sorunları da olacaktır. Yurtdışında bulunan Türk ailelerinin de çocuklarıyla ilgili eğitim sorunları olmakla birlikte eğitimsel sorumlukları da vardır. Yurtdışında bulunan Türk çocuklarının eğitim sorunları arasında okullardaki eğitim dilini tam olarak bilmemelerinden kaynaklanan başarısızlık, bu dili öğrenenlerden bir bölümünün de ana dillerini bilememe, Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerine ilgisizlik ve devam etmeme ile kültürel ilişkilerinde yetersizlik sorunları bulunmaktadır. Esasen yurt dışındaki Türk çocukları iki dili de yeterince bilememe sorunu yaşamaktadırlar. Bir çocuğun öncelikle kendi ana dilini öğrenmesi gerekir. Ana dilini iyi öğrenen çocukların diğer dilleri daha kolay öğrenebildikleri görülmektedir. Bir başka ifadeyle, yaşanan ülkenin dilini iyi öğrenemeyen çocukların kendi ana dillerini de tam olarak bilemedikleri bir gerçektir.

Ailelerin çocuklarıyla ilgilenmeme, bilgilenme ve bilinçlenme etkinliklerine katılmama, iletişimsizlik ve aile ilişkilerinde kopukluk sorunları da vardır. Çocuğun yeterince tanınması ve gelişim özelliklerinin bilinmesine yönelik seminer ve diğer bilgilendirme etkinliklerinin yetersizliği yanında veli, çocuk ve öğretmen ilişkilerinde dikkat edilecek noktalarda bilgilendirme çalışmalarının yapılmaması ya da velilerin bu tür toplantılara düzenli olarak katılmamaları da paylaşılan sorunlardandır.

Öneriler

Okul Eğitimi İle İlgili Öneriler

Yurt dışındaki Türk vatandaşlarının, yaşadıkları ülkelerin eğitim sistemlerini, imkanlarını, ebeveynlere ve çocuklara düşen sorumlulukları bilmeleri önemlidir. Bunun için Türk temsilcilikleri ve yaşanan ülkenin eğitim yetkilileri ile işbirliği yapılarak eğitim sisteminin yeterince öğrenilmesi, velilerin ve öğrencilerin görevleri ve hakları konularında bilgilendirilmeleri gerekir.

Türk vatandaşlarının ve çocuklarının uyum ve eğitim sorunları en temel sorunlardandır. Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerinin öğretmenlerce titizlikle yürütülmesi yanında ailelerin de çocuklarını bu tür programlara aksatmadan ve

ihmal etmeden göndermeleri büyük önem taşıtmaktadır. Buna ilaveten, ihtiyaç duyulan bölge ve Şehirlerde okul-aile birliklerinin de desteğiyle Türk temsilcilikleri ve Türk ğretmenlerinin koordinasyonunda ilgili ülkenin eğitim dili, matematik gibi derslerden kurslar düzenlenerek çocukların başarı seviyeleri yükseltilmelidir.

Çoğu zaman farklı yaş gruplarındaki öğrenciler aynı sınıfta Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerini almak durumunda kalmaktadırlar. Derslerden beklenen verimin alınması için bireysel farklılıkların dikkate alındığı eğitim ortamlarına yer verilmelidir. Öğrencilerin ihtiyaçları ve seviyelerinin dikkate alındığı eğitim imkanları oluşturulmalıdır. Türk ğretmenlerinin birleştirilmiş sınıflarda üretim dersi vermede yaşadıkları yetersizlikleri giderici önlemler de alınmalıdır.

Aile Eğitimi İle İlgili neriler

Türk çocuklarının eğitim-öğretimleri esnasında çeşitli sorunlar yaşadıkları daha önce dile getirilmişti. Bunda ailelerin yeterli bilgi ve bilinç düzeyinde olmamalarının ve yaşanan ülke / eyalet / bölgenin eğitim sistemini bilmemelerinin rolü büyüktür. Bu eksikliği gidermek amacıyla, Türkiye cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığının ğretmenler gönderme yanında, ailelerin ve öğrencilerin bilgi ve bilinç seviyelerini artırmak ve karşılaşacakları olası sorunlara karşı hazırlamak amacıyla sadece onlara destek hizmeti verecek rehberler ve psikologlar da göndermelidir. Bu sayede aslında iyi okullara gidebilecekken eksik ya da yanlış yönlendirme sonucu farklı okullara giden hatta okul eğitimi dışında kalan öğrenciler bu olumsuzluğa düşmemiş olacaklardır. Danışman pozisyonunda olacak bu kişilerin Türk vatandaşlarını sık sık ziyaret ederek aile bağlarının güçlendirilmesine yapacakları katkı da unutulmamalıdır.

Yurt dışında ebeveynlerin, kahvelerde ya da başka yerlerde amaçsız / yararsız sohbetlere ayırdıkları zamanları evlerine, eş ve çocuklarına ve onların eğitimlerine ayırmaları gerekir. Pişmanlık duymayacakları bir geleceğe hazırlamanın ancak onların başarılarıyla ilgilenererek mümkün olacağı unutulmamalıdır. Yurt dışında para kazanma ve aile geçimini sürdürme çabaları yaşanırken, aile bütünlüğü ve mutluluğundan taviz verecek ihmallere yer verilmemelidir. Yurt dışında da çocuğun mutlaka başarılı olabileceği unutulmamalıdır. Başarmanın ve öğrenmenin zevkini çocuklara tattırarak eğitimlerine destek olunmalıdır.

Türkiye’den getirilen ve aileye katılan gelin veya damatların, -geldikleri ailelere göre- sosyo-ekonomik durumlarının yetersiz olması, aile ilişkilerinde mutsuzluk kaynağı olmamalıdır. “İnsan” olmanın zaten başlı başına bir değer olduğu, ekonomik yetersizliğin bu temel değerle karşılaştırılmayacak ve bunun yerine konulamayacak kadar önemli olduğu bilinmelidir. Aileler kızlarıyla, oğullarıyla, eşleriyle, gelinleriyle, damatlarıyla ve tüm dostlarıyla oluşturdukları mutluluklarını sosyo-ekonomik farklılıklara kurban etmemelidirler.

Çocuk eğitiminde bilgi, ilgi, sevgi, saygı, hoşgörü ve sabır temel kavramlardır. Çocuğun hep yanlışları değil, doğru davranışları da görülmeli ve ödüllendirilmelidir. Bu amaçla çocuklara maddi ve manevi ödüller verilebilir. “Aferin”ler, onlarla daha çok birlikte olmalar, birlikte gezmeler onlar için birer manevi ödüldür. Çocukların aileleriyle birlikte geçirdikleri güzel zamanlar da onlar için birer ödül niteliğindedir.

Yurt dışında öğrenim gören çocukların daha fazla ilgiye gereksinimleri olduğu, bu gereksinimler ailede karşılanamazsa başka arayışların olabileceği, bunun da istenmeyen sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuk tüm düşünce ve duygularını ailesiyle paylaşabilmelidir. Ailesiyle paylaşacağı şey çok olan çocuğun dışarıda paylaşacakları az olacaktır. Çocuğun paylaşacakları arasında ana babanın hoşlanmadığı şeyler olduğunda, hiddete, şiddete ve baskıya yönelmeden bunun sebepleri araştırılmalı, çocuğun daha doğru davranışa yönelmesinin gerekleri örneklerle paylaşılmalıdır.

Ana babalar yurt dışında bulunmanın koşullarını da dikkate alarak çocuklarıyla ilişkilerinde daha hoş görülü, şiddetten uzak ve destekleyici olmalı, pedagojik ve iletişimci tutumlar sergilemelidirler. Bu konularda ebeveynler önce kendi eğitimsel yetersizliklerini gidermelidirler. Çocukların huysuz, hırçın, şiddetten uzak davranışlar sergilemeleri isteniyorsa öncelikle onların çevreleri ve aile ortamları buna göre düzenlenmelidir.

Ailede herkes “ben değerliyim” duygusunu yaşamalıdır. Ailenin her bir ferdine en güvenli ve en huzurlu yerin aile olduğu hissettirilmelidir. Sorumluluklar da hayatın zorlukları da aile içerisinde öğretilmeli, hayatın sorunlarla dolu olduğu ama bu sorunların çözülebileceği inancı verilmelidir. İletişim kurmayı, paylaşmayı, sevgiyi, saygıyı ve mutluluğun yollarını kişi ailede öğrenmelidir. Ailede bunlar yaşanmalı ki çocuk çevresine sevgisini, saygısını sunabilsin, çocuk bunlarla büyümeli ki başkalarıyla iletişim kurabilsin ve çevresine mutluluk verebilsin.

Ailede yargılayıcı dil yerine betimleyici / tasvir edici dil kullanılmalı, öğüt vermek yerine çözüm önerileri sunulmalı; emir cümleleri kurarak “yap”, “getir”, “oku” yerine, “yapalım”, “getirmemiz halinde..”, “okumamızın sonucunda...” gibi “biz” ve “paylaşım” ifadeleri tercih edilmelidir.

Ailede herkesin farklı birer birey olduğu kabul edilmeli, birisi diğeriyle ya da başkalarıyla karşılaştırılmamalı ve yarıştırlmamalıdır. Herkesin düşünce ve duygusuna saygı duyulmalı, sorunların çözümünün büyüklerin beklediği çözüm yöntemi olmayabileceği unutulmamalıdır. Çocukların / gençlerin özsaygılarını geliştirmek için ailelerin ve eğitimcilerin işbirliğiyle gerekli önlemler alınmalı, onlara güven ve destek ortamları sunulmalıdır.

Kaynaklar

- Arslan, M. (1999), “Almanya’daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim ve Alman Toplumuna Uyum Sorunları “, **TÖMER Dil ve İnsan Dergisi**, 3, 18; 31-39.
- Aydın, A. (2008). “Almanya ve Belçika’daki Türk Öğrencilerin Türkçe ve Türk Kültürü Derslerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. **I. Uluslararası Avrupalı Türkler Kongresi “Eğitim ve Kültür”**. (Belçika, Antwerp: 22-23 Şubat 2008), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1,165;106-114.
- Aydoğan, İ. (2008). “Yurtdışına Gönderilen Öğretmenlerin Sorunları (KKTC Örneği)”. **I. Uluslararası Avrupalı Türkler Kongresi “Eğitim ve Kültür”**. (Belçika, Antwerp: 22-23 Şubat 2008), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1,165; 220-235
- Baytekin, Ç. (1992), Yurtdışında Öğrenim Gören Öğrencilere Uygulanan Türk Dili Öğretimi. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Binbaşıoğlu, C. (1997). “Çocuk Eğitiminde Anne ve Babanın Etkileri”, **Çağdaş Eğitim**, 22, 230, (Mart 1997); 14-16.
- Bingöl, A. S. (2007). “Bingöl. “Türk Göçmen İşçi Çocuklarına Dönük Eğitim Politikaları ve Uygulamaları: Almanya ve Hollanda Örneği”. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, **16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi** (5–7 Eylül 2007);.396-403.
- Can, M (2008). “Yurtdışında Bulunan Türk Çocuklarının Eğitimi ve Uyumunda Öğretmenlerin Sorumlulukları”. **I. Uluslararası Avrupalı Türkler Kongresi “Eğitim ve Kültür”**. (Belçika, Antwerpen: 22-23 Şubat 2008), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1,165; 286-302
- Cırtlı, H.H. (2000). "Ana Kucağında Demokrasi", **Çağdaş Eğitim**, 25, 266, (Haziran 2000);.30-31.

Can, N. & Can, M. / Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 1, (2009): 112-130

- Çetinkaya, B. (2004). **Ruhsal Açıdan Sağlıklı Aile Sağlıklı Çocuk**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Foulquie, P. (1994) **Pedagoji Sözlüğü**, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gordon, T. (1993). **Etkili Öğretmenlik Eğitimi**, Çev: E.Aksay ve B.Özkan, İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Gordon, T. (1989). **Etkili Ana Baba Eğitimi**. (Çev:Serra Cider), İstanbul: Özal Basımevi
- Ohlsen , M.M. , A. M. Horne and C.F. Lawe (1988). **Group Counseling**. Third Ed. Holt Rinehard Winston Inc.
- Parman, T. (2000). **Ergenlik Ya da Merhaba Hüzün**. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Temel, Z. F. ve A. B. Aksoy (2001). **Ergen ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tezcan, M. (1994). “Ülkemizde Göç ve Eğitim Sorunları”. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 27, 1; 61-67.
- Turan, K. (1997). **Almanya’da Türk Olmak**. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Bilim Serisi, 103.

Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Durumluk-Süreklilik Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Tokat Örneği)

Münteha GÜL AKMAZ^a & Nesime CEYHAN^b

Özet

Kaygı, insanoğlunun temel problemlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Uygarlığın gelişimi, kaygıyı azaltmak yerine onu her gün yenilenen biçimlere sokarak insanlığa yeniden sunmaktadır.

Süreklilik kaygı, geleceğe yönelik olarak hissedilen ve bireyin kaygı yaşantısına olan yatkınlığıdır.

Bu çalışmanın evrenini Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinde öğrenim gören tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün tüm öğrencileridir. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin Durumluk-Süreklilik Kaygı Düzeyleri ve kaygı düzeylerine etki eden bazı etmenler bu çalışmada incelenmiştir. Veriler Spielberg ve arkadaşları (1970) tarafından geliştirilen, Necla Öner ve Ayhan Le Compte tarafından Türkçeye uyarlanan Durumluk-Süreklilik Kaygı Ölçeği esas alınarak yapılmıştır.

Öğrencilerin kaygı düzeyleri sınıf, bölüm, cinsiyet, medeni durum ve başarı durumu açısından incelenmiştir. Çalışmada öğrencilerin cinsiyetleri, medeni durumları, ekonomik düzeyleri, bir işte çalışıp çalışmamaları açısından kaygı düzeyleri arasında farklar olup olmadığına bakıldı.

Verilerin analizinde ve ortalamaların karşılaştırılmasında parametrik test varsayımlarının sağlandığı durumlarda ortamlar arasındaki farka yönelik “t testi”; parametrik test varsayımlarının sağlanmadığı durumlarda ise “Mann Whitney U” testi kullanıldı. Elde edilen verilere göre sonuçlar yorumlandı.

Anahtar Sözcükler: Kaygı, öğrenci, Durumluk-Süreklilik Kaygı Ölçeği

The Level of State-Trait Anxiety And The Causes of Anxiety of The Students in Department of Turkish Language And Literature of Science-Literature Faculty (Sample For Tokat)

Abstract

Anxiety exists one of the main problems of human beings. The development of civilisation presents the anxiety forming it renewing a form day by day instead of decreasing it.

Constant anxiety is the inclination for the life of men and it is felt towards future life.

^aYrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çankırı.

^bYrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, nceyhan@karatekin.edu.tr, Çankırı.

All students studied at Gaziosmanpaşa University Faculty of Science and Literature are the population of this study. The sample of the study is all students studied at Department of Turkish Language and Literature of Science and Literature Faculty. State-Trait anxiety and some factors which affect the level of anxiety of the students are studied. Datas are analysed based on State-Trait Anxiety Inventory developed by Spielberg and his friends (1970) and also adapted to Turkish Necla Öner and Ayhan Le Compte.

The level of anxiety of students are handled by means their class, department, sex, martial status, and their success. It is examined whether there is difference the level of anxiety from the point of their sex, martial status, financial level and if they have job or not.

While analysing datas and comparing avarages, if parameter test assumptions are obtained, the test 't' based on differences among the conditions is used, on the other hand if parameter test assumptions are not obtained, the test ' Mann Whitney U ' is used.

The results are interpreted according to the datas get.

Key Words: anxiety, student, State-Trait Anxiety Inventory.

Giriş

Kaygı, bireyin başına bir tehlike geleceği duygusu; stres yaratan durumların oluşturduğu üzüntü, gerginlik ile endişe, kuruntu, korku, telaş ve huzursuzluk gibi insanda baskı ve gerilime yol açan duygusal ve gözlenebilir reaksiyonlardır (Öktem, 1981:3-4, Özgüven, 1994:322-323, Köknel, 1989:69; akt. Çevik, 2007:9).

Kaygı; endişe, korku ve kuruntu arasında, her biriyle bir parça benzerlik taşıyan bir duygudur. 'Endişe' ve 'korku'da bir şeyin olmasının veya olmamasının ortaya çıkardığı bir duygu hakimdir. Yani 'endişe' ve 'korku', kaynağı mevcut duygulardır. 'Endişe', daha ziyade anlıktır; ortaya çıkar ve kaybolur. 'Kaygı', problemin ne olduğu bilinmeden yaşanan korku duygusudur. 'Kuruntu', tam olarak bir duygu sayılmaz; kişinin olmayan bir şeyi kafasında olmuş gibi kabul etmesinden doğar.

“Genel anlamda kaygı insan yapısında mevcut, çevresel ve psikolojik olaylara gösterilen duygusal tepki; dar anlamda ise kaynağı ve başlangıcı bilinçli olmamasına rağmen bilinçli bir şekilde hissedilen, beraberinde terleme, sararma gibi fizyolojik değişimlerin de görüldüğü bir yaşantı şekli olarak tanımlanabilir. Kaygı, geleceğe yönelik endişe ve gerginlik durumudur. Bilinmeyen ve anlaşılmayan bir tehlikeyi beklemek kişide kaygı olarak huzursuzluk ve gerginlik uyandırmaktadır.” (Kaya ve Varol, 2004:32).

Geleceğe yönelik bir tehlike bekleme hâli, Kierkegaard'ın *“Tanrının dünyaya fırlattığı”* ve yapayalnız bıraktığı insanının hâlidir. Şu hâlde 'kaygı'

dünyada ya da dünyalı oluşla ilgili bir problemdir. Cennetin Adem ve Havva'sı 'kaygı'dan uzaktır. Yasağa meyil ve Tanrı'nın emrini ihlal insanoğlunun boynuna 'kaygı' halkasını geçirmiştir. Dünyaya sürülen Adem ve Havva için, tüm kutsal kitapların haber verdiği 'kaygı'lı bir hayat başlar.

Heidegger de “*Dünyada olmak, aslında kaygıdır.*” der. Dünyaya doğru, hesapçı kitapçı bir ilgilenim içerisinde bulunuşun kaygıyı beslediğini söyleyen Heidegger, kişinin işini kaybetmekten, parasını kaybetmekten, varlığını ciddiye alarak, kendine ve kurulu dünyasına, iç içe geçmiş ilgilenimlerine engel olabilecek şeylerden kaygı duyduğunu belirtir. Kaygıda kişi, ne yalnızca geçmişe ilişkin kuruntulara ya da başarılarla sapsınır; ne yalnızca dünyadaki nesnelere ilişkilerini denetler, ya da sorunlardan yakınır; ne de yalnızca dünyanın sorunları içinde kaybolmuşluğunu kabullenir. Kişi üçünü birden yapar ve yapısal bir bütünlüğe kavuşur (Deveci, 1999:55-71).

Buraya kadar sunulan, Heidegger ve Kierkegaard'ın yaklaşımları kaygının metafizik temellendirmesini ortaya koyar. Ancak bu araştırmanın temel sorunu kaygı kavramına daha somut bir yaklaşımı gerektiriyor; çünkü bu çalışmanın belirlemeye çalıştığı şey, öğrencilerde somut olarak gözlenen kaygı duygusunun temel nedenleridir. Bu yüzden bu çalışma çerçevesinde kaygı, bir hâl veya eğilimden çok bir duygu olarak ele alındı. Bilişsel duygu kuramına göre duygular yargılardır (Solomon, 1984). Bu çalışmada öğrencileri kaygı duymaya iten nedenler öğrencilerin yargıları çerçevesinde belirlenecektir. Kısaca anketin temel sorusu şudur: “Öğrenciler üzerinde gözlemlenen kaygının ortaya çıkmasının nedeni olan yargılar nelerdir?”

Kişinin geçici tehlikeli duruma bağlı olarak yarattığı kısa süreli kaygı, “durumluk kaygı”; bireyin içinde bulunduğu durumları genel olarak stresli olarak yorumlamasına neden olan kaygı ise “sürekli kaygı” olarak adlandırılır (Özgüven, 1994:323-324).

Durumluk kaygı, insanın bir durumu kendisi için tehlikeli addetmesiyle ortaya çıkar ve tehlike geçtiğinde kaybolur; *sürekli kaygı*, daha çok verilen kararlarla ilgili olarak kişinin içinden kaynaklanır, pişmanlıklar *sürekli kaygıyı* besler.

Modern zamanların, insanoğlunda kaygıyı azaltmayı arttırdığı görülüyor. Özellikle eğitim alanında, gelen nesillerdeki kaygı düzeyi her yıl biraz daha çeşitlenerek artıyor. Bilhassa son yıllarda genel olarak Fen Edebiyat Fakültelerinde öğrencilerin geleceğe yönelik iş bulamaktan, geleceğini

garantiye alamayacak olmaktan doğan *sürekli kaygı* durumunu yaşadıkları gözlemlenmektedir. Üstelik bu durum sadece araştırmanın gerçekleştirildiği üniversitede değil genel olarak ülke çapında görülmektedir. Buna rağmen Fen Edebiyat Fakülteleri her yıl, iş sahası fazlasıyla sınırlı olmasına rağmen binlerce öğrenciye kapılarını açıyor. Bu durumda, gençlerin ümitleriyle boşu boşuna oynanmaması gerektiği açıkça ortadadır.

Problem

Bu araştırmada Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin kaygı düzeylerinin ve kaygı düzeylerini etkileyen faktörlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel problemi, “Edebiyat Bölümü öğrencilerinin kaygı nedenleri nelerdir ve kaygı düzeylerini etkileyen faktörler nelerdir?” sorusudur. Bu temel problem altında aşağıdaki alt problemler oluşturulmuştur.

- Sınıflara göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- Cinsiyete göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- Medenî duruma göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- Ailelerinin ekonomik durumuna göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- Hâlen çalışıp çalışmamaya göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- Çalışmayı düşündükleri kurumlara göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- Başarı durumlarına göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin en önemli kaygı nedenleri nelerdir?

Bu problemlere göre oluşturulan hipotezler şunlardır:

- 1- Son sınıf öğrencilerinin kaygı düzeyleri, alt sınıf öğrencilerinin kaygı düzeylerine göre daha yüksektir.
- 2- Erkek öğrencilerin kaygı düzeyi kız öğrencilerin kaygı düzeyine göre daha yüksektir.

- 3- Nişanlı, sözlü ve bekâr olan öğrencilerin kaygı düzeyleri evli olan öğrencilerin kaygı düzeylerine göre daha yüksektir.
- 4- Ekonomik düzeyi orta ve düşük ailelere mensup öğrencilerin kaygı düzeyleri, ekonomik durumu yüksek ailelere mensup öğrencilerin kaygı düzeylerine göre daha yüksektir.
- 5- Hâlen çalışan öğrencilerin kaygı düzeyleri, bir işte çalışmayan öğrencilerin kaygı düzeylerine göre daha düşüktür.
- 6- Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak çalışmayı düşünen öğrencilerin kaygı düzeyleri, diğer alanlarda çalışmayı düşünen öğrencilerin kaygı düzeylerine göre daha yüksektir.
- 7- Başarı durumları düşük olan öğrencilerin kaygı düzeyleri, başarı durumu yüksek olanlara göre daha yüksektir.
- 8- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin en önemli kaygı nedenleri iş bulamama ve yakınlarını kaybetmedir.

Yöntem

Bu araştırma betimsel tarama modeline göre uygulanmış, var olan durum ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2006-2007 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Fen Edebiyat Fakültesinde öğrenim gören tüm öğrencilerdir. Örneklemi ise Fen Edebiyat Fakültesinde aynı eğitim öğretim yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenim gören öğrencilerdir. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenim gören öğrenci sayıları sınıflarına göre aşağıdaki gibidir:

Sınıf Düzeyi	Toplam
1. Sınıf	52
2. Sınıf	54
3. Sınıf	39
4. Sınıf	54
Toplam	199

Bu öğrencilerin 114'ü kız, 85'i erkektir. Anketler evrende bulunan öğrencilere araştırmacılar tarafından uygun olan ders saatlerinde tek oturum hâlinde uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi anketi ile *Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği* kullanılmıştır.

Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği

Spielberg ve arkadaşları (1970) tarafından geliştirilen *Durumluk-Sürekli Kaygı Ölçeği*'nin Türkçeye uyarlanması ve standardizasyonu Necla Öner ve Ayhan Le Compte tarafından yapılmıştır.

Bu ölçek toplam kırk maddeden oluşan iki ayrı ölçeği içermektedir. *Durumluk Kaygı Ölçeği* bireyin belli bir anda ve belirli koşullarda kendisini nasıl hissettiğini betimlemesini, içinde bulunduğu duruma ilişkin duygularını dikkate alarak cevaplamasını; *Sürekli Kaygı Ölçeği* ise, bireyin kendini genellikle nasıl hissettiğini betimlemesini gerektirmektedir. Her iki ölçek, yirmişer maddeden oluşmuştur.

Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeğinin Güvenirlik ve Geçerliliği

Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçekleri evrende bulunan 199 öğrenciye uygulanmış ve elde edilen veriler kodlanarak SPSS for Windows programına girilmiştir. Ölçeğin güvenirlilik analizi için Cronbach- Alpha katsayısına bakılmıştır. Buna göre *Durumluk Kaygı Ölçeği*'nin Alpha katsayısı .93, *Sürekli Kaygı Ölçeği*'nin Alpha katsayısı .84, tüm ölçeğin Alpha güvenirlilik katsayısı ise .93 olarak bulunmuştur. Bu rakam ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada elde edilen ölçek madde puanları ile toplam puanlar arasında korelasyon katsayıları *Durumluk Kaygı Ölçeği* için 0,39-0,73 arasında 0,35-0,68 arasında bulunmuştur. Madde toplam puan korelasyon katsayılarının ($p < 0.01$) düzeyinde anlamlı bulunması maddelerin yapı geçerliliği için yeterli görülmüştür.

Durumluk Sürekli Kaygı Ölçeğinin Puanlanması

Her iki ölçek de yirmişer maddeden oluşmaktadır. Maddelere verilen tepkiler 1'den 4'e kadar değişmektedir. *Durumluk Kaygı Ölçeği* için değerlendirme aralıkları; 1 (Hiç), 2 (Biraz), 3 (Çok), 4 (Tamamıyla), *Sürekli*

Kayı Ölçeği için; 1 (Hemen Hemen Hiçbir Zaman), 2 (Bazen), 3 (Çoğu zaman), 4 (Hemen Hemen Her Zaman) şeklindedir. Ölçekteki doğrudan ifadeler olumsuz duyguları, tersine dönmüş ifadeler ise olumlu duyguları ifade etmektedir. *Durumluk Kaygı Ölçeğinde* 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20. maddeler, *Sürekli Kaygı Ölçeğinde* 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39. maddeler tersine dönmüş maddelerdir.

Her ölçekten elde edilen toplam puan değeri 20 ile 80 arasında değişmektedir. Puanın yüksek olması kaygı düzeyinin yüksek olduğuna işarettir.

Bu araştırmada en düşük *durumluk kaygı* puanı 20, *sürekli kaygı* puanı 29, en yüksek *durumluk kaygı* puanı 77, en yüksek *sürekli kaygı* puanı ise 72 olarak bulunmuştur.

Öğrencilerin *durumluk kaygı* genel puan ortalaması 48.28, standart sapması 14.37 olarak bulunmuştur. *Durumluk kaygı* puan ortalamasının bir standart sapma alt sınırı olan 33.91 puanın altında puan alan öğrenciler “düşük” *durumluk kaygı* düzeyine sahip, *durumluk kaygı* puan ortalamasının bir standart sapma üst sınırı olan 62.65 puanın üstünde puan alan öğrenciler “yüksek” *durumluk kaygı* düzeyine sahip, bu alt ve üst sınır puanlar arasında kalan *durumluk kaygı* puanı ise “orta” düzeyde *durumluk kaygıya* sahip kabul edilmiştir.

Öğrencilerin *sürekli kaygı* genel puan ortalaması 46.63, standart sapması 9.61 olarak bulunmuştur. *Sürekli kaygı* puan ortalamasının bir standart sapma alt sınırı olan 37.02 puanın altında puan alan öğrenciler “düşük” *sürekli kaygı* düzeyine sahip, *sürekli kaygı* puan ortalamasının bir standart sapma üst sınırı olan 56.24 puanın üstünde puan alan öğrenciler “yüksek” *sürekli kaygı* düzeyine sahip, bu alt ve üst sınır puanlar arasında kalan *sürekli kaygı* puanı ise “orta” düzeyde *sürekli kaygıya* sahip kabul edilmiştir.

Öğrencilerin *durumluk kaygı* düzeylerine bakıldığında %15,5’i düşük, %17,08’i yüksek, %67,3’ü de orta düzeyde *durumluk kaygıya* sahiptir. *Sürekli kaygı* durumlarına bakıldığında öğrencilerin %16,08’i düşük, %14,5’i yüksek, %69,34’ü ise orta düzeyde *sürekli kaygıya* sahiptirler.

Verilerin Çözümlemesi

Veriler kodlanarak Spss paket programına girilmiştir. Öğrencilerin *durumluk kaygı* ile ilgili ortalamalar ve puanları (X_d), *sürekli kaygı* ile ilgili ortalamalar ve puanları (X_s) ile, standart sapmalar ise *durumluk kaygı* için (S_d),

sürekli kaygı için (S_s) ile ifade edilmiştir. Öncelikle frekans, yüzde ve ortalama gibi temel istatistikler yapılmış daha sonra gruplar arasındaki farklılığın anlamlılığına varyans analizi ve t testi ile bakılmıştır. Ayrıca bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak için de Kay-Kare istatistiği yapılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın alt problemleri doğrultusunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Sınıf Düzeylerine Göre Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri

Tablo 1. Kaygı Düzeylerinin Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre One Way Anova Sonuçları

Sınıflar	N	X_d	S_d	X_s	S_s	Scheffe/d
1. sınıf	52	49,50	13,86	50,23	10,29	2-4
2. sınıf	55	50,18	14,61	45,84	8,67	3-4
3. sınıf	38	47,97	14,66	46,08	10,35	1-4
4. sınıf	54	45,41	14,33	44,37	8,55	
Toplam	199	48,29	14,37	46,63	9,61	
SD _d =3/199 F _d =1.17		SD _s =3/199 F _s =3.74 p<0.05				
p>0.05						

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi öğrencilerin %26,1'i birinci sınıf, %27,6'sı ikinci sınıf, %19,1'i üçüncü sınıf, %27,1'i ise dördüncü sınıfta bulunmaktadır. Sınıflara göre öğrencilerin *durumluk kaygı* düzeyleri arasında yapılan varyans analizine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ancak, sınıflara göre öğrencilerin *sürekli kaygı* düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Sınıflar arası farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre 2. sınıfta ($\bar{X}=45,83$), 3. sınıfta ($\bar{X}=46,07$) ve 1. sınıfta ($\bar{X}=50,23$) öğrenim gören öğrencilerin 4. sınıfta ($\bar{X}=44,37$) öğrenim görenlere göre *sürekli kaygı* düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Birinci sınıf öğrencilerinde *sürekli kaygı* düzeyinin yüksek olmasında henüz şehre ve üniversiteye tam uyum sağlayamamış olmaları bir etken sayılabilir. Ayrıca Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin diğer bölümlere kıyasla öğrenciden daha fazla sahaya hazır bulunuşluk beklemesi ve öğrencilerin birçoğunun Türk dili ve Türk edebiyatı bilgi birikimlerinin yeterli olmayışı sebebiyle ilk sene bu bölümle başa çıkamayacakları korkusuna kapılmaları bir diğer etken sayılabilir.

Cinsiyetlerine Göre Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri

Tablo 2. Öğrencilerin Cinsiyetleri ve Kaygı Düzeyleri

Cinsiyet	N	X _d	S _d	X _s	S _s
Bayan	114	49,86	14,35	47,20	9,57
Erkek	85	46,18	14,22	45,87	9,66
SD _d =199 t _d =1.83 p>0.05			SD _d =199 t _d =0.41 p>0.05		

Öğrencilerin kaygı düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğine bağımsız örneklem t testi ile bakılmıştır. Cinsiyet ile öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Cinsiyete göre kaygı düzeylerinin farklılık arz etmeyişi modern zamanlarda kadın ve erkeğin dünya ve hayat karşısında ihtiyaçlarının, sorumluluklarının ve beklentilerinin eşit olduğunu göstermektedir. Üniversiteye devam eden kız veya erkek öğrenciden artık aileleri de öğrencilerin kendileri kadar iş ve istikbal garantisi beklemektedir. Bu istekte cinsiyet, herhangi bir farklı beklentiyi oluşturmamaktadır.

Medeni Durumlarına Göre Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri

Tablo.3 Öğrencilerin Medeni Durumları ve Kaygı Düzeyleri

Medeni Durum	N	X _d	S _d	X _s	S _s
Bekar	180	48,19	13,98	46,81	9,55
Nişanlı/Sözlü	17	50,59	18,64	45,59	10,53
Evli	2	37,50	4,95	39,50	7,78
Genel Toplam	199	48,29	14,37	46,63	9,61
SD _d =2/199 F _d =0.78 p>0.05			SD _d =2/199 F _d =0.68 p>0.05		

Öğrencilerin medeni durumları ve kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına varyans analizi ile bakılmış ve anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Bu sonuçta, evli öğrenci sayısının çok düşük olması bir etkidir. Öğrenciler henüz evliliğin getireceği sorumlulukları ve ihtiyaçları ayırt eder hâlde değildirler.

Ekonomik Durumlarına Göre Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri

Tablo 4. Öğrencilerin Kaygı Düzeylerinin Ekonomik Durumlarına Göre Analizi

Ekonomik Durum	N	$\bar{X}_d$	S_d	$\bar{X}_s$	S_s	Scheffe/d	Scheffe/s
Yüksek	11	36,09	14,33	44,27	8,62	Düşük-Yüksek	Düşük-Yüksek
Orta	112	46,63	13,46	45,01	9,54	Orta-Yüksek	Orta-Yüksek
Düşük	76	52,49	14,35	49,37	9,33		
Genel Toplam	199	48,29	14,37	46,63	9,61		
SD _d =2/199 F _d =8.55 p<0.05			SD _s =2/199 F _s =5.22 p<0.05				

Öğrencilerin ekonomik durumları ile kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için yapılan varyans analizi sonucunda, ekonomik durum ile hem *durumluk* hem de *sürekli kaygı* düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Gruplar arası farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre ekonomik durumu orta düzeyde ($\bar{X}=46,63$) ve düşük düzeyde olanların ($\bar{X}=52,48$), yüksek düzeyde olanlara ($\bar{X}=36,09$) göre *durumluk kaygı* düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. *Sürekli kaygı* düzeylerine göre anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirleyen Scheffe testi sonuçlarına göre, ekonomik durumu orta düzeyde olanlar ($\bar{X}=45,00$) ve düşük düzeyde olanların ($\bar{X}=49,36$), yüksek düzeyde olanlara ($\bar{X}=44,36$) göre *sürekli kaygı* düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna göre *durumluk* ve *sürekli kaygı* düzeylerinin aynı gruplar arasında anlamlı farklılık oluşturduğu görülmektedir.

Ekonomik durumu orta ve düşük düzeyde olan öğrencilerin ve ailelerinin temel beklentisi, gencin okulu bitirir bitirmez iş bulup para

kazanması suretiyle kendi hayatını ve ailesinin hayatını ekonomik anlamda kolaylaştırmasıdır. Bugün Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitiren bir öğrencinin pedagojik formasyonu olmadığı için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan atamalarda şansı düşüktür. Pedagojik formasyon alabilmesi için ise okul ortalamasının ve ALES sınav sonucunun grubuna göre iyi olması gerekliliği yanında üniversiteye yatırılacak bir buçuk yıllık formasyon harcı gibi ciddi bir mali külfet onu beklemektedir. Tüm bu gereklilikler yerine getirildiğinde öğrenci KPSS sınavına girecek ve aldığı puanla yapılan sınırlı sayıda atamalardan birini yakalamaya çalışacaktır. Öğrenci bundan başka dersane ya da özel okullarda şans arayabilir; ancak dersanelerde ücretsiz bir yıl stajyer öğretmen olarak çalışması gibi ağır bir ön koşul, yahut çok düşük ücretlerde iş teklifleri zaten mali durumu iyi olmayan öğrencileri zor duruma sokmaktadır. Okul bittiğinde onları bekleyen sürecin farkında olan öğrenciler tabii olarak kaygı yaşamaktadırlar. Sonuçlarda da belirlendiği gibi kaygı, tüm öğrencilerde mevcut; ancak seviyesi değişkendir.

Çalışma Durumlarına Göre Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri

Tablo 5. Öğrencilerin Çalışma Durumları ve Kaygı Düzeyleri

Çalışma Durumu	N	X _d	S _d	X _s	S _s
Evet	4	35,75	6,70	42,00	5,48
Hayır	195	48,54	14,38	46,73	9,66
t = 1,77 p > 0,05			t = 0,97 p > 0,05		

Tablo 5'ten anlaşılacağı gibi öğrencilerin çok büyük bir kısmı herhangi bir işte çalışmadığını belirtmektedir. Öğrencilerin bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre *durumluk* ve *sürekli kaygı* düzeyleri karşılaştırılmış, anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Öğrencilerin birçoğu çalışmadığından grup homojen yapıdadır, çalışmaya yönelik tecrübe eksikliği bu sonuçta etken olabilir.

Öğrencilerin Çalışmayı Düşündükleri Alanlara Göre Kaygı Düzeyleri**Tablo 6. Öğrencilerin Çalışmayı Düşündükleri Alanlar ve Kaygı Düzeyleri**

Çalışma Alanları	N	$\bar{X}_d$	S_d	$\bar{X}_s$	S_s	Scheffe/d
Milli Eğitim Bakanlığı	110	50,69	14,88	47,41	10,44	MEB-Özel Eğt.
Özel Eğitim Kurumları	54	42,52	11,83	45,44	8,69	Başka-Özel Eğitim
Serbest Meslek	3	47,67	7,51	42,33	4,16	Serbest meslek-Özel Eğitim
Başka	26	50,38	16,00	46,42	9,24	
Genel Toplam	193	48,32	14,54	46,65	9,75	
SD _d =3/199 F _d =4,21 p<0.05			SD _s =3/199 F _s =0,69 p>0.05			

Öğrencilerin çalışmayı düşündükleri alanlar ile kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için yapılan varyans analizi sonucunda, öğrencilerin çalışmayı düşündükleri alanlar ile *durumluk kaygı* düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Gruplar arası farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre MEB’de çalışmayı düşünenlerin ($\bar{X} = 50,69$), başka bir alanda çalışmayı düşünenlerin ($\bar{X} = 50,38$) ve serbest meslek yapmayı düşünenlerin *durumluk kaygı* düzeylerinin özel eğitimde çalışmayı düşünenlere göre ($\bar{X} = 42,51$) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin çoğu bir şekilde özel kurumlarda çalışacaklarına inanıyorlar. Millî Eğitim Bakanlığını isteyenler yukarıda da ifade edilen şartlar sebebiyle Millî Eğitim Bakanlığına geçebilme olasılıklarını çok zayıf gördüklerinden bu noktada diğerlerine kıyasla yoğun kaygı yaşıyorlar. Bu sahalar dışında “başka” kategorisine verdikleri cevaplara bakıldığında ne tür işler yapabileceklerini belki de bilemediklerinden bu konuda kaygı düzeyleri yüksek çıkmış olabilir. Öğrenciler arşivlerde, basın yayında ve medyada şansları olabileceğine pek inanmıyor, bunda taşrada oluş etken olabilir.

Öğrenciler henüz özel sektörü ve özel eğitim kurumlarının çalışma atmosferini bilmemektedirler. Öğrenciler Millî Eğitim Bakanlığına geçmelerinin güçlüğünü bildiklerinden kaygıları yüksektir; ailelerinin gelir düzeyleri ticaret vs. yapmalarına ve kendi işlerini kurmalarına büyük ölçüde engeldir ve bu sebeple kaygılıdır; öğretmenlik dışında ne yapabileceklerine dair bilgi ve özgüvenleri azdır, dolayısıyla kaygılıdır; özel eğitim kurumlarına ise bir şekilde başlayabileceklerine inanmaktan doğan kısmî düşük

kaygı taşımaktadırlar. Oysa özel eğitim kurumlarının (dershane ve özel okul) çalışma şartları ağır ve bu kurumların verdikleri ücretler tatmin edici olmaktan uzaktır. Öğrenciler, çalışma sahalarını iyi tanımamaktadırlar.

Başarı Durumlarına Göre Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri

Tablo 7. Öğrencilerin Başarı Durumları ve Kaygı Düzeyleri

Başarı Durumu	N	X_d	S_d	X_s	S_s
Pekiyi (100-80)	10	45,90	16,10	48,80	12,18
İyi (60-79)	101	48,92	13,93	45,89	9,27
Orta (50-59)	78	47,35	14,92	47,29	9,38
Zayıf (0-49)	9	49,67	13,35	44,78	11,64
Genel Toplam	198	48,18	14,33	46,54	9,54
$SD_d=3/199$ $F_d=0,29$ $p>0,05$			$SD_s=3/199$ $F_d=0,60$ $p>0,05$		

Tablo 7 incelendiğinde, öğrencilerin %5'nin başarı durumları pekiyi, %50,8'nin iyi, %39,2'sinin orta, %4,5'nin zayıf oldukları görülmektedir. Başarı durumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişki varyans analiziyle incelenmiş ve anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Millî Eğitim Bakanlığı ve özel sektörde adayların not ortalamaları göz önüne alınmamakta, mezun olmaları yeterli sayılmaktadır. Bu durum öğrencilerin başarı durumları ile kaygı düzeyleri arasında önemli bir fark görülmeişinin sebebi sayılabilir.

Öğrencilerin Kaygı Nedenlerinin Önem Dağılımları

Tablo 8. Öğrencilerin Kaygı Nedenlerinin Önem Dağılımları

Nedenler /Dereceler		1. Der.	2. Der.	3. Der.	4. Der.	5. Der.	Boş Bırakılan	Toplam
1. Fakülteyi bitirememe ve başarısızlık	N	28	58	40	43	9	21	199
	%	14,1	29,1	20,1	21,6	4,5	10,6	100,0
2. İş Bulamama ve işe girememe	N	69	47	41	22	1	20	199
	%	34,7	23,6	20,6	11,1	0,5	9,5	100,0
3. Mutlu bir evlilik yapamama	N	4	23	41	85	18	28	199
	%	2,0	11,6	20,6	42,7	9,0	14,1	100,0
4. Hastalık ve yakınlarını kaybetme	N	76	37	46	13	4	23	199
	%	38,2	18,6	23,1	6,5	2,0	11,6	100,0
5. Başka	N	11	6	5	7	28	142	199
	%	5,5	3,0	2,5	3,5	14,1	71,4	100,0

Tablo 8’de öğrencilerin kaygı nedenlerinin önem sırası incelendiğinde, öğrencilerin 1. neden “fakülteyi bitirememe ve başarısızlık” maddesini %14,1 oranında, 2. neden “iş bulamama ve işe girememe”yi %34,7 oranında, 3. neden “mutlu bir evlilik yapamama”yı %2,0 oranında, 4. neden “hastalık ve yakınlarını kaybetme”yi %38,2 oranında ve 5. neden “ başka”yı % 5,5 oranında birinci derecede belirtmiş oldukları görülmektedir. Bu sonuçla “Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin en önemli kaygı nedenleri, iş bulamama ve yakınlarını kaybetmedir.” şeklindeki hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Aynı sonuç, çalışmaya örnek teşkil eden Kaya ve Varol’un (2004) OMÜ İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasında yaptıkları kaygı envanteri çıkarma çalışmasında da gözlenmiştir. Bu durum, öğrenciler içerisinde evren değişse de ortak endişelerin hâkim olduğunu göstermektedir.

Bu bölümde ayrıca öğrencilerden kaygı nedeni olarak yukarıdaki dört maddenin dışında bir nedeni varsa “başka” maddesine yazmaları istenmiştir. Öğrencilerin sıklıkla belirttikleri ifadeler; sevince kaybetmenin zor olması, kendini geliştiremememe, iş sahasının azlığı, hastalık, insanların geleceği, yanlış anlaşılma, ortama alışamama, Millî Eğitim Bakanlığında çalışamama, kendini kanıtlayamadan yok olma korkusu, okulun bitmemesi, mesleğini gerektiği gibi yapamama şeklindedir.

Son olarak öğrencilerin cinsiyetleri ile fakülteyi bitirememe kaygıları, iş bulamama kaygıları, mutlu bir evlilik yapamama kaygıları ve hastalık ve yakınları kaybetme kaygıları arasında ilişki olup olmadığına iki değişken için Kay-Kare istatistiği ile bakılmış ve anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenim gören öğrencilerin sözlerinde yahut tavırlarında fark edilen kaygıyı bilimsel ölçümler yardımıyla netleştirme isteği bu çalışmayı ortaya çıkarmıştır.

Yapılan anket neticesinde elde edilen veriler gözlemlenen şeylerin doğruluğunu bir kez daha göstermiştir. Gerçekten de öğrenciler genel olarak kaygılıdır ve bu kaygıları, büyük ölçüde gelecekte iş bulamama düşüncesine bağlanmaktadır.

Yapılan anket neticesinde birinci sınıf öğrencilerinin kaygı düzeylerinin diğer sınıflarınkine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Çoğu, alışıktıkları aile ortamından koparak kendilerini maddi manevi zorlukların beklediğini bildikleri yeni bir ortama giren birinci sınıf öğrencilerinin, derslerdeki yoğunluğu da gördükten sonra kaygılanmaları doğal karşılanabilir.

Cinsiyete göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında önemli bir fark bulunmamıştır. Hayat şartlarının değişimiyle birlikte çalışma bakımından kız erkek arasında herhangi bir farklılık kalmamıştır. Ağır ekonomik şartlar dolayısıyla artık kızlar da en az erkekler kadar iş bulup aile ekonomisine katkıda bulunmak istemektedirler. Ayrıca ataerkil bir yapıya sahip olan Türk ailesi içinde söz sahibi olabilmek için kadının çalışması gerekmektedir. Zira aile içinde söz sahibi olabilmek artık ekonomik özgürlükle doğru orantılı hâle gelmiş durumdadır. Ailelerin de yine ekonomik ve sosyal şartlar açısından kız ve erkek evlatlarından beklentileri arasında fark bulunmamaktadır.

Öğrencilerin medeni durumları ve kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durum evli öğrenci sayısının çok az olmasıyla açıklanabilir.

Ekonomik duruma göre öğrencilerin hem durumluk hem de *sürekli kaygı* düzeyleri arasında önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin ekonomik seviyeleri düştükçe kaygı düzeyleri yükselmektedir. Ekonomik düzeyi orta veya düşük olan öğrenciler bir an önce çalışma hayatına atılıp hem kendilerini hem de ailelerini rahatlatmak istemektedirler, ancak Türkiye şartlarında iş bulma imkânı gittikçe azalmaktadır. Üniversitelerden mezun olanların sayısı her geçen gün artarken istihdam sahaları ve buralardaki eleman ihtiyacı azalmaktadır. Bu durum işe girecek kişilerde aranılan vasıfların çeşitlenmesine yol açmaktadır. Daha önceki yıllarda üç ay gibi kısa bir sürede alınabilen pedagojik formasyon zamanı bir veya bir buçuk yıla çıkarılmıştır. İş bulma ümidiyle kapılarının sıkça çalınmasını fırsat bilen dersane sektörü, adayları düşük ücretle çalıştırma yoluna gitmektedir. Hatta bu sektörde önde gelen kurumların adaylardan stajlarını tamamlamak karşılığında para isteme durumu ortaya çıkmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı kadrolarına atanan öğretmen sayısı da her geçen gün azalmaktadır.

Öğrencilerin bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre kaygı düzeyleri arasında önemli bir fark görülmemiştir. Bu durumda da çalışan öğrenci sayısının az olması etken olabilir.

Öğrencilerin çalışmayı düşündükleri alanlar ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında Millî Eğitim Bakanlığında çalışmak isteyen öğrencilerin kaygı düzeylerinin en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun en büyük nedeni bu alanda çalışmanın en garantili iş olmasına rağmen pedagojik formasyon, KPSS gibi engeller dolayısıyla iş bulma olasılığının çok düşük olmasıdır. Serbest meslekte çalışmayı düşünen öğrencilerin kaygı düzeyleri, özel eğitim sektöründe çalışmayı düşünenlere göre daha yüksektir. Çünkü öğrencilerin özel iş kurma imkânları ekonomik nedenlerden dolayı kısıtlıdır. Ayrıca öğrenciler çalışabilecekleri alanlar konusunda yeterli bilgi ve özgüven sahibi değildirler. Günümüzde özel eğitim sektörünün büyük bir kısmını dershaneler oluşturmaktadır. Eğitimlerinin her aşamasında sınava tabi tutulan öğrencileri yetiştirmek amacıyla açılan dershanelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu dershanelerin çokluğu özellikle Fen-Edebiyat mezunları için bir fırsat hâline gelmiştir. Ancak ne yazık ki çalışma talebinde bulunan mezunların sayısının yükselmesiyle dersane tarafından öğretmenlere ödenen ücret azalmaktadır.

Başarı durumlarına göre öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Özel sektör ve Millî Eğitim Bakanlığında adayların not ortalaması önemsenmemekte, mezun olmaları yeterli görülmektedir. Not ortalaması daha çok akademik çalışma yapacak öğrenciler için kaygı sebebi hâline gelmektedir.

Öğrencilerin kaygı nedenleri önem sırasına göre incelendiğinde en önemli kaygı nedenlerinin iş bulamama ve işe girememe ile hastalık, sevdiklerini ve yakınlarını kaybetme olduğu görülmüş ve başlangıçtaki hipotez doğrulanmıştır.

Kaynakça

- 1-Çevik, Vildan (2006), **Eğitim Yöneticileri ile Adaylarının Kaygı Düzeyleri ile Bilgisayar Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması**, GOP Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç.Dr. Mustafa Baloğlu), Tokat.
- 2- Deveci, Cem (1999), “İsmi İnsan, Kendisi Kaygı Olsun: Heidegger’de Kaygının Varlıkbilimsel Değeri” *Doğu Batı*, (Kaygı Özel Sayısı), Nu:6, Şubat Mart Nisan, s. 55-71.
- 3- Kaya, Mevlüt- Varol, Kübra (2004), “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Samsun Örneği)”, **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Nu:17., Samsun.
- 4- Özgüven, Ethem (1994), **Psikolojik Testler**, PDREM Yay., Ankara, s. 323-324.
- 5- Solomon, Robert C.- Calhoun, Cheshire (1984), **What is an Emotion? Classical readings in Philosophical Psychology**, , Oxford University Pres, New York and Oxford.

English Language Needs Analysis of University Students at a Voluntary Program

Fatih YILMAZ^a

Abstract

This study investigated the English language needs of the university students in the voluntary preparatory classes at GOP University in Turkey from the perspectives of the current students, former students, EFL teachers, and the director of the program, in the hopes of being able to make needs-based curricular recommendations for preparatory program. Data were collected through questionnaires and a structured interview. The study found that while students are generally satisfied with the program and felt it meets their needs, there are specific areas that need to be improved. The results suggest, the goals and objectives need to be clearly identified and communicated to students and faculty. Further, program curriculum and courses need to be aligned with these goals.

Key Words: Needs Analysis, Curriculum, Curriculum Development

İsteğe Bağlı Programda Okuyan Üniversite Öğrencilerinin İngilizce İhtiyaç Analizi

Özet

Bu çalışma, ihtiyaca dayalı bir müfredat hazırlanması beklentisiyle, Gaziosmanpaşa Üniversitesi isteğe bağlı hazırlık sınıfı öğrencilerinin İngilizce dil öğrenim gereksinimlerini; eski öğrenciler, şu anda okuyan öğrenciler, İngilizce öğretmenleri ve program direktörünün perspektiflerinden araştırmıştır. Bu çalışma için veri, anket ve mülakat aracılığıyla toplanmıştır. Bu çalışma, öğrencilerin, genel olarak programdan memnun olduklarını ve programın kendi ihtiyaçlarını karşıladığını düşünmelerine rağmen, belirgin alanlarda gelişmeye ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda, program hedef ve amaçlarının net bir şekilde, öğrenci ve öğretmenlerle iletişim kurularak belirlenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber, programın müfredatı ve dersler bu amaçlara uygun olmalıdır

Anahtar Kelimeler: İhtiyaç Analizi, Müfredat, Müfredat Geliştirme

Introduction

Because of the developments and innovations in language teaching and curriculum design, the importance of the learners in the educational process has been recognized. The focus in language teaching has changed from the nature of the language to the learner; the learner is seen as the center of learning and

---

^aJagiellonian University, Krokaw, Poland.al.Mickiewiczza 9/11 31-20 fatihy@gop.edu.tr, Krakow / Poland.

teaching. Learners are seen to have different needs and interests, which have an important influence on their motivation to learn and on the effectiveness of their learning (Hutchinson & Waters, 1987). Brindley (cited in Johnson, 1989) points out that teaching programs should pay attention to learners' needs as the principle of a learner-centered system of language learning. In a learner-centered approach to curriculum design, learners are asked what they think about the curriculum, and their wishes and wants are taken into consideration. The resulting curriculum is thus a collaborative effort between teachers and learners, since learners are closely involved in the decision making process regarding the content of the curriculum and even how it is taught (Nunan, 1988). This contribution of students to the curriculum can create a better learning atmosphere, as well as motivating them by involving them in the designing of curriculum. In a learner-centered curriculum, the teacher creates a supportive environment in which learners can take initiative in choosing how and what they want to learn. As pointed out in a recent study, Altan and Trombly (2001) focus on positive effects of learner-centeredness in language teaching and offer learner-centeredness as a model for countering classroom challenges because of its possibility for meeting different needs.

A needs analysis aims to describe a current situation, to analyze the deficiencies of the situation and to contribute to plans for improving it. While needs analysis are useful for all institutions, they can be especially important for newly founded programs where there may not be a well-established curriculum and students' needs may not have been taken into account. Voluntary preparatory classes, as opposed to mandatory ones, are rare in universities in Turkey. Voluntary preparatory classes were opened in GOP University in 2001. Students at GOP University either go to the full-time preparatory classes for one year or enter directly into their departments and take only a three-hour weekly compulsory English course. Students who enter the preparatory school are rank ordered at the beginning of the semester according to the results of the preparatory school's own placement test. Despite these attempts to place students in appropriate classes, the students' needs, goals and objectives are different.

The School of Foreign Languages at GOP University has expressed several concerns about the preparatory program. There is still neither any overarching curriculum or syllabus, nor any common teaching approach in the

school, with each teacher designing his or her own plans and materials. For each of its three years, the program has used different textbooks, and there has not been a careful study to determine the appropriateness of the texts. Further, the English language needs of the students enrolled in this program have never been clearly defined.

The Aim of the Study

The aim of this study is to determine the English language learning needs of students in the preparatory classes of GOP University based on the perceptions of current students, former students, EFL teachers, and the director of the program. This study will help to clarify the objectives and goals of the program, and assist teachers in planning a curriculum matching students' expectations and needs.

Research Questions

The following constitutes the research questions of the study:

1. What are the English language needs of students in the voluntary preparatory classes of Gaziosmanpaşa University?
2. To what degree do the preparatory classes meet the English language needs of students?
3. What are the EFL teachers' expectations from students and their ideas about teaching English?
4. What are the goals and objectives of the program for English language teaching?

Although many needs analyses have been reported in the literature, including a needs analysis of the freshman reading course (Eng 101) at Middle East Technical University (Akar, 1999) and the English language needs of management students at the Faculty of Political Sciences at Ankara University (Atay, 2000), none, however, have been directly related to the English needs of students in voluntary preparatory classes.

This study is important for several reasons. This study will provide information about the needs of voluntary preparatory classes' students in a Turkish medium university. Since students' objectives for attending voluntary programs are likely to be different from those in a compulsory one, there is a need to study why the students choose the voluntary preparatory classes at GOP University. Since the purpose of this study is to determine the English language

needs of students, as background for this study, literature on needs analysis will be reviewed.

Overview of Needs Analysis

Needs analysis is an important tool for determining the objectives of the curriculum and organizing the content of a program. When the needs of learners have been defined, they can be stated in terms of goals and objectives. Tests, materials, and teaching activities can be designed based on the needs of the students (Brown, 1995; Richterich & Chancerel, 1980). Moreover, analyzing the needs of learners is also a critical means of finding criteria for reviewing and evaluating the existing curriculum (Richards, 1984), because needs analysis is a means of gathering detailed information about students, program, and teachers. Brown (1995) defines needs analysis as “a process of gathering information that will serve as the basis for developing a curriculum that will meet the learning needs of a particular group of students” (p. 35).

Before starting a need analysis, several factors should be considered. The collected data is used to design an appropriate curriculum for the learners, the data about the materials will be used to choose or to design authentic materials for the learners and as a general the data collected by the needs analysis will be used for teaching process. Deciding the exact purposes for the curriculum, the time and the performer of the needs analysis, the way of conducting the analysis, and the participants can be listed as important factors. According to Richards (1990), collecting this data serves the purposes of “providing a mechanism for obtaining a wider range of input into the content, design and implementation of a language program and providing data for reviewing and evaluating the current program”(p. 1-2).

Methodology

The participants, instruments, data collection and data analysis procedures in this study will be explained. This is a descriptive study in which data related to the perceptions of the participants were collected through questionnaires and an interview.

Participants

There were four groups of participants in the study. The first group was made up of 40 current students studying at the preparatory classes at GOP University. The second group was composed of 81 former students who have graduated from the program, and are now studying in their chosen departments. The third group was made up of the seven EFL teachers teaching at the preparatory classes. Finally the director of the program who also teaches at the preparatory classes was included.

Instruments

Data were collected using three questionnaires and a structured interview. Questionnaires were chosen to gather data because they are efficient tool for collecting information on a large scale and require little time or extended writing from the participants (Brown, 1995; Oppenheim, 1993). They are also useful to make group comparisons among large groups, which was appropriate for the study. Questions on the questionnaires were developed to answer the research questions of this study. They also reflect the researcher's experience teaching English, as well as informal interviews with EFL teachers and former students. The categories in the students' questionnaires were developed by the researcher through readings of literature, especially Brown, (1995); Nunan (1988).

The first questionnaire was administered to current students to determine their perceived English language needs. In the Current Students' Questionnaires, there were three open-ended questions, 44 Likert-scale questions, and two multiple response questions. Likert-scale questions consisted of four different options: strongly disagree (1), disagree (2), agree (3), and strongly agree (4). Students chose among these to indicate the degree to which they agree or disagree with the statement. A similar though slightly different questionnaire was given to former students. In the Former Students' Questionnaires, there were five open-ended questions, 34 Likert-scale questions, and two multiple response questions. This questionnaire was meant to identify former students' perceived language needs and the degree to which the program addressed them. The third questionnaire was administered to EFL teachers in order to reveal teachers' expectations for students, their ideas about teaching English, and their perceptions of the goals and objectives of the program. The EFL Teachers Questionnaire consisted of 39 open-ended and multi-response questions. A structured interview consisting of eight questions

was conducted with the director of the program. The questions were about the placement procedures of the program, students' attitudes towards the voluntary aspect of the program, how the program determined the needs of the students and general goals and objectives of the program. The interview was tape recorded and transcribed by the researcher.

The first drafts of the questionnaires were initially prepared in English and then translated into Turkish by two experienced EFL teachers. They were then translated back into English again by two other experienced EFL teachers to check for content accuracy and clarity. The revised questionnaires for students were piloted with nine preparatory students, seven former students and three experienced EFL teachers. The interview questions were read by an experienced EFL administrator and changes made for clarity and content.

Data Analysis Procedure

A quantitative analysis technique was done for the questionnaires except for the open-ended questions and interview. In analyzing the data, the Statistical Package for Social Sciences (SPSS 10.0) was used. Initially the data were analyzed using descriptive statistical techniques, including frequencies, and percentages. Frequencies and percentages were calculated to have a general view about the participants of the study. Means were calculated for each item to provide a standard way of comparing answers across items. In addition to these, standard deviations were also calculated to identify the extent of agreement in the participants' responses to the questions. *T*-tests were also applied to the Likert-scale questions to compare the results of current and former students' questions. There are 34 identical Likert-scale questions both in current and former students' questionnaires. The responses to the open-ended questions are transcribed and analyzed question by question. The interview was transcribed from the tape and analyzed with qualitative analysis techniques by dividing the transcription. The data was used to supplement data from the students' and teachers' questionnaires.

Results

For parallel questions in the students' and teachers' questionnaires, the tables are displayed and explained together for the questions in order to compare the perceptions of current and former students. In this part questions

are grouped into the categories: the questions about the needs of students, program, and skills.

There is one multiple-response question asked for the students and teachers to identify their reasons for studying English. The options for this question were: to pass the English course (O1), for future career (O2), to continue with MA or PhD studies (O3), to get a certificate (O4), and other (O5). The participants' first choice for learning English, for each of the groups is shown in Table 1.

Table 1. First choice for studying English: Current students, Former students, and EFL teachers

Options	Current Students		Former Students		EFL Teachers	
	N	%	N	%	N	%
O1 (To pass)	1	2.5	5	6.2	2	28.6
O2 (Career)	36	90.0	69	85.2	5	71.4
O3 (MA/ PhD)	2	5.0	5	6.2	0	0
O4 (Certificate)	1	2.5	0	0	0	0
O5 (Other)	0	0	2	2.5	0	0

Note: Question: Why do the students need English in General? N: Number of Participants. %: Percentage

For all groups, future career was the first choice. The second most important reason to learn English is shown in Table 2. For both current and former students, the most frequent second choice to learn English was to continue with their MA or PhD studies.

Table 2. Second choice for studying English: Current students, Former students, and EFL teachers

Options	Current Students		Former Students		EFL Teachers	
	N	%	N	%	N	%
O2 (Career)	1	2.5	5	10.0	2	28.6
O3 (MA/ PhD)	17	42.5	27	54.0	1	14.3
O4 (Certificate)	5	12.5	10	20.0	3	42.9
O5 (Other)	5	12.5	8	16.0	1	14.3

Note: Question: Why do the students need English in General? N: Number of Participants. %: Percentage

Since the number of teachers is small, no statistical analysis has been applied in order to compare the groups. In Table 3, the questions related to the program are analyzed and compared. In this table, means and *t*-test results are shown.

Table 3. Perceptions of current students and former students towards the program

Questions/Item	Data Source	N	M-x	sd	<i>t</i>
Q2 I like studying English in this program	Current Students	40	3.02	.70	-2.17
	Former Students	81	3.29	0.6	
Q12 Additional Courses after program	Current Students	40	3.42	.71	-.82
	Former Students	81	3.53	.65	
Q13 Program should be compulsory	Current Students	40	2.85	1.17	-.72
	Former Students	81	3.00	1.04	
Q14 Program is successful	Current Students	40	3.02	.66	-1.12
	Former Students	81	3.16	.63	
Q15 Students are happy at the program	Current Students	40	3.08	.88	-2.24
	Former Students	81	3.39	.60	
Q19 Students would like to continue studying English	Current Students	40	3.62	.62	-1.54
	Former Students	81	3.78	.45	

Note: N: Number of participant group M: Mean sd: Standard Deviation *t*: *t*-test value

For all the questions asking about the program, analysis results showed that both current and former students' perceptions about the program were similar. Students would like to continue studying English after finishing the program. Especially former students think that there should be courses after they finish the preparatory program. This is probably because former students do not have any English courses after the program. Former students suggested in the open-ended questions that they were concerned that they might begin to forget what they had learned from the program. In the open-ended questions, most students also stated that they would like to go on studying English. Some students stated that the preparatory program should be at the end of the university education in order not to forget English. Three of the questions

related to the program were asked to the EFL teachers. The responses to these questions were similar to the students' responses. Frequencies and the percentages of the results are shown in table 4.

Table 4. Perceptions of EFL teachers towards the program

Questions/Item	Data Source	N	SA	A	D	SD	M
Q16 Additional courses after program would be useful	EFL Teachers	7	2	5	0	0	3.29
Q17 Program should be compulsory	EFL Teachers	7	6	1	0	0	3.86
Q18 Program is successful	EFL Teachers	7	1	6	0	0	3.14

Note: N: Number of participant group M: Mean SA: Strongly agree A: Agree D: Disagree SD: Strongly Disagree

As can be seen in Table 4, teachers' responses were similar to the students' responses. When the overall results are observed, both students and teachers think that there should be additional English courses after this program. Students and teachers also think that the program should be a compulsory, though former student and current students feel much less strongly than teachers about this.

There were additional issues about the program that came from the open-ended questions and the director's interview. Both students and teachers found the program to be successful. Students seem quite happy to be studying in this program. The director of the program stated that the program was newly founded and a "developing program". He also said that students were not involved in the program evaluation process, but teachers came together to discuss and evaluate the program.

The questions related to the skills are analyzed and compared according to the perceptions of current students and former students. In this table means and *t*-test results are shown.

Table 5. Perceptions of current students and former students about the skills

Questions/Item	Data Source	N	M	sd	<i>t</i>
----------------	-------------	---	---	----	----------

Q3	Reading is important in learning	Current Students	Former Students	40	3.16	.77	-2.33
	English for me			81	3.44	.59	
Q4	Speaking is important in learning	Current Students	Former Students	40	3.08	.76	-5.64
	English for me			81	3.74	.52	
Q5	Grammar is important in learning	Current Students	Former Students	38	3.79	.41	2.20
	English for me			81	3.56	.59	
Q6	Writing is important in learning	Current Students	Former Students	39	3.49	.56	1.30
	English for me			80	3.33	.67	
Q7	Listening is important in learning	Current Students	Former Students	40	2.73	.93	-
	English for me			81	3.35	.74	3.96*
Q8	Translation is important in learning	Current Students	Former Students	40	3.48	.75	-2.29
	English for me			80	3.51	.64	
Q9	Vocabulary is important in learning	Current Students	Former Students	40	3.63	.54	.01
	English for me			80	3.63	.56	
Q10	Pronunciation is important in learning	Former Students	Current Students	40	3.05	.93	-2.92
	English for me			81	3.46	.59	

Note: N: Number of participant group M: Mean sd: Standard Deviation t: t-test value *p<.05

Only for Question 5, the importance of listening to learn English, do the results point out a significant difference between the current and former students. The mean value for current students was 2.73 and 3.35 for former students. The results show that current students think that listening is less important than the former students think. Most of the current students stated in the open-ended questions that they do not like the listening course because students never listen to English conversations in class. For the rest of the skills are important for both current and former students.

Table 6. Perceptions of EFL teachers, about the skills.

Questions/Item	Data Source	N	SA	A	D	SD	M
----------------	-------------	---	----	---	---	----	---

Q7 Reading is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	5	2	0	0	3.71
Q8 Speaking is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	0	7	0	0	3.00
Q9 Grammar is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	5	2	0	0	3.71
Q10 Writing is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	1	6	0	0	3.14
Q11 Listening is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	1	6	0	0	3.14
Q12 Translation is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	2	5	0	0	3.29
Q13 Vocabulary is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	6	1	0	0	3.86
Q14 Pronunciation is important to learn English for my students	EFL Teachers	7	1	6	0	0	3.14

Note: N: Number of participant group M: Mean SA: Strongly agree A: Agree D: Disagree SD: Strongly Disagree

As shown in Table 6, as for the questions about the skills, teachers think that reading, speaking, grammar, writing, listening, translation, vocabulary, and pronunciation are all important for students in learning English. For the question about listening, there is a small but a noticeable difference between current students' (2.73) and teachers (3.14).

The researcher asked one open-ended question to the current students about their expectations from the program. Two open-ended questions were asked the former students about their expectations and how their expectations were met by the program. EFL Teachers were asked two yes/no questions about using English in class and about whether teachers used students' needs to plan courses. Three additional open-ended questions were asked about the goals, strengths and weaknesses of the program.

Question 46 asked current students their expectations of the program. The responses were transcribed and analyzed question by question. Since the

program is voluntary, it was not surprising that students were satisfied with the program. Most students restated their most desire to learn English was to assist them in future career. Students' responses to the open-ended questions reinforced much of the information from the other questions on the questionnaires. There were additional topics that students mentioned in the open-ended questions. Most students would like to continue to have English courses after the program, as they are afraid they will forget English after they graduate from the program. The students expected to be able to practice what they learned in class and complained about the listening and speaking course, not providing these opportunities. They also complained about the limited use of the language laboratory. They expressed a desire to watch films and use videos in classes. Further students said that they would like extra materials such as stories, film, English CDs, and games to be used in class. Students want more translation courses and less listening and speaking courses.

For the former students, questions Q36 and 37 asked them about their expectations of the program and whether their expectations were met. The responses show that most of the students thought that the program did not meet all their expectations, but they thought this program was a good start to learn English. Like the current students they desired more speaking and listening activities in class and more extra materials for courses. Most of the former students would have liked to use the language laboratory as part of their class. In looking back on their experiences, the former students have several specific suggestions about the program. Some said that they had learned English well, but they were unable to speak English. The students thought that the teachers were the strengths of the program. Most of the students felt that additional English courses after they graduate from this program would be useful and they complained about not having chances to study English in their own departments. Some students from departments with additional English classes thought that the preparatory program helped for them in these classes. Some students believed the program would be improved by having courses by native speakers. As students had only three level courses, some students felt more levels, including advanced level, would be helpful.

In responding to the open-ended questions, the EFL teachers provided additional information about their planning and teaching courses. The question about the use of English shows that all the teachers said they used Turkish in

class in order to explain and clarify (Q35). For the next question (Q36) about whether teachers use students' needs to plan their courses or not is asked. Most teachers also said they planned their courses based on their assumptions about the needs of students. Expressing a common sentiment, one of the teachers said "I have chosen subjects that my students will need, such as phonetic symbols, intonation, word stress, sentence stress".

For the open-ended questions, the teachers provided information about the program. When asked to identify the goals of the program, teachers responded in a variety of ways. These included teaching English for students' future career, to prepare students for post-graduate studies, to enable students to use the target language, to have the basic knowledge of English, and to prepare them for academic purposes.

Teachers also identified several deficiencies of the program (Q38). They mentioned the lack of in-service training, lack of native speakers, lack of communication among teachers in discussing and sharing ideas about students, lack of authentic materials, lack of testing specialists, and the need for a needs analysis. In outlining program strengths (Q39) teachers felt that students in the program developed a good understanding of grammar. They also believed the program benefited from being level-based, and utilizing placement tests for placing students according to their levels.

Discussion

In this part, the research questions will be answered by discussing the results of the questionnaires and the interview.

Research question 1: What are the English language needs of students in the voluntary preparatory classes of Gaziosmanpasa University?

An important source for determining the language needs of students is the students themselves. In both multiple-choice questions and open-ended questions, students provided detailed information about what they perceived as their language needs. These seem to fall into two categories: reasons or goals for studying English and skills to be learned. Although these are related, they will be discussed separately here.

Both the current students (90%) and former students (85.2%) were clear on their primary goals in studying English; they want to learn English for their future career. In the open-ended questions students expanded upon this.

Students said that they would like to find a good job and they are aware of the importance of English when looking for a job.

A second important goal for many current students (42.5%) and former students (54%) was to go on to MA or PhD studies. These students are aware that for entry into an advanced degree program, they must pass the UDS and KPDS foreign languages proficiency exams, which are a grammar and vocabulary, based exam. The English preparatory program seems as an important step towards passing these exams. The importance of these exams is reinforced by the director of the program. In the interview with him he mentioned that he gave “information to the students about what will happen and the role of the exams, when they graduate from this university about post-graduate studies.”

The skills students see as important are closely related to their goals for studying English. While all students say all four major skills are necessary, grammar (current students) and speaking (former students) were identified as the most important. These are consistent with the goals of learning English for their future careers and further university graduate studies. The emphasis upon grammar is also reinforced by the nature of the preparatory program. The exams and tests in the program are mainly based on grammar. Even for the listening and speaking course, listening and speaking ability are not tested. In addition, the foreign language proficiency exams required for entry into graduate schools (UDS and KPDS) are largely grammar, reading, and vocabulary based. Students’ goals for learning English for these two distinct reasons create challenges for the program.

Research question 2: To what degree do the preparatory classes meet the English language needs of students?

In general students and teachers are satisfied with the English preparatory program, though they have some concerns about specific aspects of it. Most of the students think that the program is successful and are generally happy with the number of the course hours. Most of the students also satisfied with the EFL teachers in the program. The comments of one former student are typical “...our teachers teach well and they try their best to teach us and they help both in class and out of the class”. This satisfaction does not extend to all elements of the program.

While students were happy with the course hours for most courses, they did not think the correct balance had been struck for the translation and listening and speaking courses. According to the students listening and speaking course hours (6 in a week) should be decreased and translation course hours (2 in a week) should be increased. The dissatisfaction with listening and speaking course extended beyond the course hours. Current students think the listening and speaking courses are boring, perhaps explaining why they want fewer hours for the course. In the open-ended questions, students complain about not being able to speak and understand what they hear. One of the current students said that “Grammar, reading, and vocabulary courses are helpful but not the listening, speaking, and pronunciation courses”. The generally negative view of the listening and speaking course was reinforced by other specific complaints. When asked whether they were comfortable when speaking English, the current students generally were not.

Research Question 3: What are the EFL teachers’ expectations from students and ideas about teaching English?

The teachers in the study were asked questions covering essentially the same content as the students. In responding to these questions, the teachers revealed that they have many of the same issues as the students, though with some important differences. Most of the teachers (71.4%) thought that their students wanted to learn English to assist them in their future career. Differing somewhat from the students, they identified the second reason for learning English as being to receive the certificate. This option was chosen by very few students in their questionnaire (17.9%). Instead, students indicated that in addition to their future careers, they were studying English to assist them in possible graduate work. Only one teacher suggested this as an important motivation for studying English. It is not entirely clear what this difference means. On the questionnaire, teachers indicated that they planned their courses based on students’ needs. If teachers have a different perception of students’ motivations for attending the program, however, it suggests a probable mismatch between the courses and students’ needs. Teachers generally think that all the skills are important for students, and results of the mean values support this idea. Teachers are aware that students should be proficient in all the skills.

Research question 4: What are the goals and objectives of the program on English language teaching?

Both the EFL teachers and the director of the program were asked to identify the goals and objectives of the program. Several teachers identified broad goals, such as to teach a basic knowledge of English and to encourage students to learn English. Another teacher was more specific, saying the program should prepare students for post-graduate studies, and their future career, prepare them to communicate in the target language, to make them fluent in speech, accurate in grammar, and prepare them for academic purposes. These data suggest that there is not a shared set of goals and objectives for the program. The teachers each have their own goals and objectives that they use to plan and teach. Clearly EFL teachers and the director of the program should come together and evaluate the program and set the goals and objectives of the program according to the needs of the students. This study is a first step in helping to develop the curriculum. Language programs should be centered on learners' needs and learners themselves should exercise their own responsibility in the choice of learning objectives, content and methods and evaluation (Nunan, 1988). The curriculum, which will be developed for this program, will be learner-centered, because the needs of the students are taken into consideration. All language curriculums have the same process, including planning, implementation, and evaluation. If language learning is to be successful, the learners' needs, rather than the structure of the language should be focused (Brown, 1995). In a learner centered curriculum, the individual needs of learners, the role of individual experience, and the need to develop awareness, self reflection, critical thinking, learner strategies, and other qualities and skills that are believed to be important for learners to develop (Richards, 2001).

Learner-centered curriculums are collaborative efforts between teachers and learners, since learners are closely involved in the decision-making process. In learner-centered classrooms students are placed at the center of classroom organization and their learning needs, strategies, and styles are respected. In learner-centered classrooms, students can be observed working individually or in pairs and small groups on distinct tasks and projects. In another study, Chan (2001) argues that while developing language curricula, syllabus design should meet the needs of learners. In this study the learners were shown to know their

needs best because they knew what they wanted to do with the target language in the Hong Kong Polytechnic University. The study emphasized how a needs assessment is necessary to develop the curriculum and to determine whether it meets the students' and teachers' needs.

There have been a number of studies carried out using needs analysis in different institutions in Turkey. These include: an English language needs analysis of management students at the Faculty of Political Sciences at Ankara University carried out by Atay (2000) and an investigation into students' academic and occupational English language needs at the Office Management and Secretarial Studies Departments of Nigde University's Vocational Colleges by Celik (2003). In both of these studies researchers investigated the academic and occupational English needs using the perception of learners and teachers.

This study differs from the previous ones in at least one important way. In both of these institutions, English classes are compulsory, with students required to take these classes. The preparatory program in GOP University, founded in 2001, is a relatively new institution, and enrollment in English preparatory classes is voluntary. This study will provide important data that may be used to design an appropriate curriculum with the involvement of current students, former students, EFL teachers, and the director of the program through the needs analysis study.

Conclusion

As defined by Brown, (1995) and Jordan, (1997) this study attempted to determine the English language needs of the target group by considering a wide range of audiences such as current students, former students, EFL teachers, and the director of the program various types of needs of the learners as defined in the needs analysis literature were sought.

This study suggests several important steps that need to occur in the English Preparatory Program at Gaziosmanpasa University. In order to address the students' English language needs, clear cut objectives should be set for the preparatory students and the courses should be planned and organized based on the goals and objectives set for each course. In order to develop a learner-centered curriculum, first, students' needs and interests should be taken into consideration. If the students' needs are not taken into consideration, the apparent mismatch, which presently exists in the program, will continue and

learners will not be successful. This study is a first step in moving towards developing such a curriculum. Students should also be informed about their English language needs. Before students enroll in the preparatory programs they should know what the goals and objectives of the program so they make informed decisions about their participation in the program and the method and the materials used in the program should match with these goals and the objectives.

References

- Altan, M. Z & Trombly, C. (2001). **Creating a learner-centered teacher education program**. The English Teaching Forum, 39 (3), 28-35.
- Akar, N. Z. (1999). **A needs analysis for the freshman reading course (ENG 101) at Middle East Technical University**. Unpublished MA Thesis, Bilkent University. Ankara, Turkey.
- Atay, M. (2000). **An English language needs assessment of management students at the faculty of political sciences at Ankara University**. Unpublished MA Thesis. Bilkent University, Ankara.
- Brindley, G. (1989). **The role of needs analysis in adult ESL program design**. In R. K. Johnson (Ed.). **The second language curriculum**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, J. D. (1995). **The elements of language curriculum**. Boston: Heinle & Heinle.
- Celik, S. (2003). **An investigation into students' academic and occupational English language needs at office management and secretarial studies departments of Nigde University's vocational colleges**. Unpublished MA Thesis. Bilkent University, Ankara.
- Chan, V. (2001). **Determining students' needs in a tertiary setting**. The English Teaching Forum, 39, 16-20
- Hutchingson, T. & Waters, A. (1987). **English for specific purposes**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jordan, R. R. (1997). **English for academic purposes**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nunan, D. (1988). **The learner centered curriculum**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oppenheim, A. N. (1993). **Questionnaire design, interviewing and attitude measurement**. New York: Printer Publishers Ltd.
- Richards, J. C. (1984). **Language curriculum development**. RELC Journal, 15, 7-27.
- Richards, J. C. (1990). **The language teaching matrix**. Cambridge: Cambridge University Press.

Yılmaz, F. / Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 1, (2009): 148-166

- Richards, J. C. (2001). **Curriculum development in language teaching**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richterich, R. , & Chancerel, J. C. (1980). **Identifying the needs of adults learning a foreign language**. Oxford: Pergamon Press.